

PROBLEMI

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

VLADIMIR KAVČIČ: STOLP V BABILONU, JACK KEROUAC: NA
POTI, MIROSLAV KOŠUTA: PESMI, MILOŠ MIKELN: ADMINISTRA-
TIVNA BALADA, BOJAN PISK: PESMI, FRANCE PIBERNIK: PESMI,
BREDI SMOLNIKAR: SEDEMINDVAJSETA DIMENZIJA Z NEFRE-
TETE KLOBUČKOM NA GLAVI — JANEZ DOKLER: O VREDNOSTI
TEME, BORIS PATERNU: LIRIKA JOŽETA UDOVIČA, E. PETRIČ:
VZNEMIRLJIVA PRIZADEVNOST, NIKO TOŠ: METODOLOŠKE RE-
ŠITVE, OCENE IN POROČILA, OGLEDALO SLOVENSKE KULTURNE
USTVARJALNOSTI, LIKOVNA PRILOGA STOJANA BATIČA — 1962

194245

Vsebina

Vladimir Kavčič: Stolp v Babilonu . . .	1
Bojan Pisk: Pesmi	6
Boris Paternu: Lirika Jožeta Udoviča . .	9
Janez Dokler: O vrednosti teme . . .	25
Miroslav Košuta: Pesmi	33
Miloš Mikeln: Administrativna balada	36
France Pibernik: Pesmi	56
Breda Smolnikar: Sedemindvajseta di- menzija z nefretete klobučkom na glavi	57
Jack Kerouac — Mirko Jurak: Na poti	62
E. Petrič: Vznemirljiva prizadevnost	69
Niko Toš: Metodološke rešitve . . .	76

OCENE IN POROČILA

Pesmi 1961 Marijana Krambergerja (Matjaž Kmecl)	84
Razmišljanje o sodobni poljski sociolo- giji (prevedel in priredil A. B.) . .	86
Propad velikih ameriških tednikov (F. C.)	90

OGLEDALO SLOVENSKE KULTURNE USTVARJALNOSTI

Nove knjige	93
Razstave	95
Glasba	96

LIKOVNA PRILOGA

Stojan Batič: Veterani podzemlja, Za- puščeni rovi, Slavolok dela, Ban- viči	
--	--

problem i

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak (odgovorni urednik), Janez Dokler, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, Miroslav Košuta, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat, Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvoda za naročnike 50 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK LMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-633, tekoči račun: 600-143-193 z oznako: za Probleme.

Izdaja CK LMS v Ljubljani. Tisk, izdelava klisejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat.

PO 1161/1963

Stolp v Babilonu

Vladimir Kavčič

Zgodba o babilonskem stolpu je imela svojo posebno usodo. Vsi so jo poznali in bila je že tako stara, da ni nihče več dvomil v njeno resničnost. Bila je obenem že tudi toliko odmaknjena, da je le še malokdo pomislil nanjo. Še malo in bila bi pozabljena kakor toliko drugih zgodb. Toda ne! Prav tedaj se je začela od njih razlikovati. Neki nemirni duh, strastno predan iskanju resnice in ustvarjanju novih zmot, je nenadoma odkril nova, nepričakovana dejstva. Ko se je odkritje pokazalo za nedvoumno, niti ni bilo več nepričakovano. Vsaj nekdo se ga je nadejal že zdavnaj prej, in polagoma je postalo jasno, da je dvom obstajal morda celo že od tedaj, ko je zgodba začela krožiti med ljudmi. Zgodba o babilonskem stolpu torej ni bila nikdar namenjena pozabi. Nekje na tihem, odmaknjeno od vsakdanjega vrveža, je neko budno oko preiskovalo stare listine. Nekdo se je odrekel dnevni svetlobi, tovarišiji in je globoko v kleti, iz nejasnih, morda celo mračnih pobud, dolga leta bedel nad prašnimi, obledelimi papirji in polagoma razvozljaj skrivnostni pomen do tedaj še nerazbrane pisave. Ničesar ne vemo o njegovih intimnih občutkih, ki jih je imel tedaj, ko se je prikazal svetu. Izročilo sicer pravi, da je bil njegov obraz bled, poteze negibne, pogled odmaknjen, miren. Toda bled je bil morda enostavno zato, ker se je dolgo izmikal soncu ali pa je bil šibkega zdravja. Tudi negibne poteze same po sebi ne povedo ničesar, imeli so jih zanesenjaki in omahljivci. Tudi mir je lahko dvomljiv. Misel pa, ki je bila tedaj objavljena svetu, je bila sprejemljiva. Kmalu je postala last mnogih ljudi, njen duhovni oče pa je bil hitro pozabljen. Nihče se ga več ne spominja, njegovo odkritje pa še živi. Od tedaj vemo, da resnica o babilonskem stolpu ni bila povsem taka, kot smo jo poznali. Zgodovino mesta Babilona so morali napisati znova. Kajti Babilon ni slučajno postal to, kar je bil, in viri, po katerih nam je bila sporočena njegova usoda, so morda lagali, morda pa so jih razlagalci samo napačno razumeli. Učinek bi bil v obeh primerih enak. A takšna usoda lahko doleti tudi novo odkritje.

Vseeno: sprememba ni nezanimiva; izvoljeno ljudstvo je bilo kot vsako drugo ljudstvo. Živelo je, od sončnega vzhoda do zahoda zaposleno s svojimi vsakdanjimi opravili, molilo boga in spoštovalo preroke ravno toliko, kot jih je moralo in pomalem tudi dvomilo v njihovo poslanstvo. Kako tudi ne. Bog Marduk je bil še eden od bogov, ki so živeli med ljudmi. Pogosto jih je obiskoval, stopil v to ali ono kočjo, kramljaj z njenimi prebivalci, popil čašo vina, popestoval otroka in vrgel oči po kakšni čedno raščeni bosonogi deklini. Če so ga potem v mraku videli, da ji je pomagal mečkati slamo tam kje za ovčjo stajo, so mu privoščili to radost brez zle misli kakor samim sebi. Oglašal se je pri pastirjih na paši, se skupaj z njimi vabil v metanju kamenja in v ravnanju s pračo. Skoraj nemogoče pa je ugotoviti, v kakšnem odnosu je bil

Marduk s svojimi preroki. Redko so ga videli v družbi z njimi. Kot vselej so bile tudi tedaj namere bogov neznane. Včasih se je zdelo, da Marduk ne mara prerokov in svečnikov. Ljudje so bili pripravljeni verjeti, da je z njimi trd in da v njegovi bližini niti dihati ne upajo glasno. Prav tako so bili prepričani, da preroki postanejo divji in napadalni, požrešni, pohotni in krvoločni le tedaj, kadar je Marduk daleč in se jim ni treba bati njegove železne pesti. In kadar so, nalik razbojnikom, napadli samotno kmetijo, jo izropali, zažgali in poklali vse živo, niso dvomili, da preroška krutost izvira le iz bojazni pred strašno kaznijo boga Marduka. Ker so se preroki vselej znebili prič svojih dejanj, so ljudje trpeli molče in čakali, da bo razvratneže nekega dne zalotil Marduk sam in krivico poravnal s krvjo. Kajti širile so se govorice, da se je to že nekajkrat zgodilo, žal vselej na drugem koncu dežele in tako, da nihče ni mogel videti na svoje lastne oči, pač pa je o dogodku zvedel od nekoga drugega, ki mu prav tako ni bil priča. Toda v pravičnost boga Marduka niso dvomili. Čemu bi pravzaprav poskušali omajati svoje prepričanje, če pa jim je edino lajšalo težave tega sveta? Marduku, ki je bil tedaj že betežen starec, so sicer potožili, kakor potoži sosed sosedu, a kakor so pravili, je bil njegov pogled že malce odsoten, vserezumevajoč, nasmeh blagohoten in žalosten, pravzaprav neprestano žalosten. In ta pogled jim je govoril, da je življenje pač tako in da ne kaže venomer tožiti nad svojo usodo. Morda je tedaj v mislih že dvignil roke od vsega in se vdal v svoj lastni konec, v resnici pa tega ni napravil, a tudi če je, niso opazili, ker tega od njega niso pričakovali. Položaju, ki so mu ga pripisovali, to ne bi bilo podobno. Za njih je bil še vedno — Marduk, Veliki Marduk. Obenem pa so tudi že ravnali z njim kot z enim od svojih starcev. Upoštevali so njegovo brezzobo čeljust, mu dajali mehkejšo koso mesa, od kruha sredico, ob praznikih pa so hranili zanj pogačo, kajti nikoli niso točno vedeli, kdaj se bo oglasil. Vselej so ga povsod pričakovali.

Nekoč so se preroki, ki so bili obenem tudi bratje in v svaštvu (v deželi je bil namreč običaj, da so se cele družine odločile za službo bogu in se tesno povezovale z drugimi enakimi družinami v sosednjih krajih), sprli. Izročilo je zelo skopo, ko govori o vzrokih razprtije in obširnejše tam, ko pripoveduje o nadaljnjem poteku teh nasprotovanj. Baje je nesoglasje postajalo vse bolj in bolj ostro, prehajalo je v sovraštvo najbolj divje vrste, kar je po svoje razumljivo, saj so se sprli — bratje. Nobeden od njih ni mogel popustiti. Kmalu je bilo v ognju pol dežele, kajti izkazalo se je, da je slabo prikrito sovraštvo že zdavnaj tlelo na vseh koncih neba. Prvi nasprotniki so sicer trdili, da se ne morejo sporazumeti, kako častiti boga Marduka. Ena stran je očitala drugi, da je bogočastje spremenila v bogoskrunstvo, drug za drugega so bili premalo goreči, vsi so v imenu istega Marduka klicali na pomoč nebo, grom in strelo, kugo in ogenj, ki naj uničijo nasprotnika in mu pokažejo, da je bog pravičen. Nadeli so si različne znake, da so se mogli sovražiti na daljavo. Nemoč besede je kmalu postala očitna. Pobožnost jih je prisilila, da so morali seči po bolj prepričljivih sredstvih. Kdor se ni poklonil Marduku tako kot so želeli, je občutil sekiro, kij ali sulico, puščice mu že niso privoščili. V bogoskrunstvo so tako globoko zabredle cele vasi, da zanje ni bilo več pomoči. Takšno leglo, ki se sicer ni niti zavedalo, kam je že zdrknilo v svoji neveri, je potem občutilo ves srd užaljenega božanstva. Ponoči, da se ni mogel izmuzniti niti otrok, je krdelo pristašev pobožnejšega preroka obkolilo vas in jo pred svitom izravnavalo z zemljo. Ob jutranji zarji sta samo še dim in vonj po sežganih truplih pričala, da se je tu izvršilo pravično dejanje in da bog zapušča tiste, ki so se mu izneverili. Že zaradi varnosti je vsa dežela Sinear zgrabila za orožje. Na robovih

naselij so zrasli stražni stolpi in vsako jutro pred dnem so se z njih čuli otožni glasovi vojščakov, ki so peli vigilije in se zahvaljevali bogu, ki jim je dovolil, da bodo še enkrat videli sonce. Ti glasovi, resnično žalostni in goreči, so odmevali po prazni ravnini, ki je ostala neobdelana, razsušena od pripeke, že je po njej poganjalo trnje, neurja so rušila prekope, namakalna kolesa so trohnela. Že je glad grozeče segal v deželo. Toda boji so trajali, dokler niso bile požgane vse vasi, dokler ni poginila polovica naroda in dokler se preostala polovica, utrujena od bojov in izčrpana od gladu, ni domislila, da pravzaprav ne ve več, čemu se je tako strastno borila. Odločili so se, da bodo povprašali samega boga Marduka, kaj jim je storiti. Ker je tedaj udarila še kuga in grozila pomoriti vse, kar je ušlo meču, jim je Mardukov nasvet postal neizogiben. Toda, kje ga najti?

Dokler so trajali boji, je on sicer še vedno romal od vasi do vasi, utrujen ter oslabil od poti in starosti, razžaloščen zaradi zločinske zaslepljenosti svojih vernikov, svaril jih je in rotil, naj vendar že prenehajo z bratomorilskim klanjem, a ga niso utegnili poslušati. Preveč so bili zavzeti s kopanjem obrambnih jarkov, s sekanjem bambusovega protja in s pletenjem zaščitnih ograj. Bojna strast jim je zaslepila pogled, ko so se na konjih podili čez pusto pokrajino, tako da starca niti opazili niso. Če so ga opazili, se jim je mudilo dalje. A tudi tedaj, kadar so mu izjemoma le prisluhnili, niso verjeli, da je to on in da govori resnično njim. Nekajkrat je samo za las manjkalo, da ni izgubil glave, le njegova starost in betežnost sta ga obvarovali najhujšega. Zdaj pa, ko vonj po dimu in krvi ni več zapustil dežele, ko sta po njej udarili še kuga in lakota, so se strasti umirile in številne, že skoraj pozabljene molitve so se znova začele obračati k bogu. Oživele so stare nabožne pesmi, nova gorečnost je prevzela deželo Sinear, vendar potrtega Marduka ni ganila. S prizanesljivim, blagohotnim pogledom je delil svoj blagoslov in v raztrganih starčevskih stavkih hitel dopovedovati, da so mu vse molitve enako drage in da bo najbolj srečen, ko bo v deželi vladal mir, ko bodo spet ozelenela požgana polja, ko se bodo na pašnikih belile velike črede drobnice, ko bodo dvorišča polna otrok in se bo ob večerih iz vasi spet oglašala pastirska pesem, z orožjem pa bodo preganjali samo še volkove, ki so se bili v letih pustošenja silno namnožili. Toda velike vneme v teh prizadevanjih starec ni kazal. Bil je resnično že zelo star in kazalo je, da ljudem ne zaupa več kot nekdanj. Izvoljeno ljudstvo ga je bilo razočaralo in najbrž se je že pripravljalo, da bi ga dokončno zapustil.

Vojna, ki so jo bojevali v njegovem imenu, a brez njega, se je sicer končala, a zmagovalci niso bili dosti na boljšem kot premaganci. Navdušenje in strast sta se umikala trezni presoji in tako je tudi zmaga postala nekaj, kar ni bila. Predvsem pa se zmagovalci niso mogli zediniti, kako nadaljevati začeto delo. Pokazalo se je celo, da je med njimi mnogo takih, katerih mišljenje se ni dosti razlikovalo od premagancev. Na takšni prelomnici in ob občutku vse-spološne nemoči bi bilo omahovanje še najbolj škodljivo. To pa je bilo enako jasno preživelemu ljudstvu kot prerokom. Slednji so že imeli svoj načrt za obnovo dežele Sinear. Iz požganih vasi in naselij, kjer sta bila voda in zrak okužena z mrliči, so pozvali preživele v veliko nenaseljeno in neobdelano pustinja, kjer so vso drobnico združili v eno čredo, vsa goveda v drugo, starcem, ženam in otrokom naložili obveznost, da obdelujejo polje, razorožili vojščake in njihove moči posvetili novi, vzvišeni nalogi: zgradili naj bi eno samo mogočno stavbo v obliki stopničaste piramide, v kateri bi našlo streho vse izvoljeno ljudstvo, na vrhu samem, s katerega bi vladali preroki in bi bil najbližji nebu, pa bi stalo svetišče boga Marduka. Vojščaki so se ob podpori vsega ljudstva vrgli

na delo z novo vneto. Želeli so imeti streho nad svojo glavo, streho zase in za svoje družine, po katerih so že strastno hrepeneli, saj so bili dolga leta ločeni od njih. Načrt jim je to zagotavljal in že je bilo določeno, v katerem nadstropju bo kdo od njih stanoval. Poročila le v skupih besedah pojasnjujejo, na kakšne nepredvidene težave je naletela uresničitev te zamisli. Še vedno utrujeni od bojov, so graditelji živeli v neprestanem strahu pred lakoto. Novina, ki so jo obdelovali starci, žene in otroci, ni bila radodarna. A tudi pri gradnji velikega stolpa so bile težave vsak dan večje. Zemljo so sicer kopali z rokami in jo prenašali v košarah iz protja, a vode ni bilo moč dobiti nikjer v bližini. Šele v jeseni jo je dalo nebo, a tedaj žal preveč. Tedaj je sicer bilo mogoče ilovico oblikovati v opeko, a ker dež ni popustil, se je vse gradbišče spremenilo v eno samo blatno jezero, kjer se je bosim nogam vdiralo do kolen in še dalj. V nasprotju z izročilom se je tedaj v deželi nenadoma tudi shladilo. Mokri, lačni in napol goli graditelji so začeli izgubljati pogum, združevali so se v gruče, se tesno stiskali drug k drugemu, da bi se vsaj za silo ogreli. Seveda so medtem tudi godrnjali. Nepredvidene ovire so v njihovem zaupanju v preroke zarezale globoke razpoke. Izmišljevali so si načrte, ki so bili vsi enako nesmiselni. Nekdo je predlagal, naj bi zgradili streho, ki bi prekrila vse gradbišče, a so mu drugi ugovarjali, da hočejo prav to in nič drugega in da bi v primeru, če bi jo že imeli, ne rabili nobene druge. Težava je prav v tem, kako si postaviti takšno streho, a ne samo takšno, temveč — kakršnokoli. Nekdo je spet predlagal, da bi podrli velike cedrove gozdove in na gradbišču kurili velikanski ogenj, kajti toplote so trenutno najbolj pogrešali. Toda razum še ni bil vsem enako otopel. Čemu jim bo takšno ogromno ognjišče? Če je njihov cilj, da se ogrejejo, ali ne bi enostavno odšli v gozdove in si uredili vsak svoje malo ognjišče, kjer bi bilo dovolj toplote in še mnogo časa bi si prihranili. Vsak od teh predlogov je imel svoje pristaše in svoje nasprotnike. Tako razdeljeni se graditelji niso mogli združiti za nobeno skupno dejanje. Mnogi so že omahovali, noč je vzela tega ali onega in ni se bilo moč tolažiti z možnostjo, da je utonil v blatu, kajti misel o begu že nikomur ni bila več tuja, čeprav glasno še ni bila izrečena. Nemir je naraščal. Veliko dejanje se je grozilo spremeniti v poraz... Toda svečeniki ne bi bili svečeniki in Marduk ne bog, če bi bili svečeniki dopustili, da propade zamisel, ki se je bila spočela v njegovem imenu. Že takoj na začetku del so si dali po svojih služabnikih zgraditi okoli gradbišča trdna prebivališča, v katerih so prebivali sami s svojimi oprodami in v katerih so shranili orožje, ki so ga bili odvzeli vojščakom. Tam je bila tudi hrana, ki so jo delili delavcem. Svečeniki in njihove sluge niso trpeli zaradi mokrote in zaradi hladu, tudi hrane so si privoščili več kot drugi, zato so v svojih zahtevah lahko ostali dosledni. Omahljivcev niso mogli razumeti. Ubežniki so bili zanje največji svetotajci, nevarnejši od kuge in nekdanjega sovražnika. Pokazali so jim ves svoj prezir, zgrabili so za orožje in okoli gradbišča postavili dvojno verigo straž. Obupanim graditeljem so sporočili Mardukovo voljo: poslal jim je preizkušnjo, da bi mu po njej, če jo bodo prestali, postali bližji. Božje kraljestvo ni odprto vsakomur; kdor hoče vanj, mora žrtvovati samega sebe. Ob tej priložnosti je menda Marduk zagrozil z najstrašnejšimi kaznimi vsem, ki ne bi izpolnjevali njegove volje. Kmalu se je izkazalo, da grožnja ni bila iz trte zvita. Nekaj ubežnikov, ki so jih ujeli stražarji, so pred zbrano množico mučili in zasramovali, jim iztaknili oči in odrezali ušesa, in jih končno nataknili na kol. Tam so jih pustili, dokler se niso začeli pošteno razkrajati. Smrad po mrličih se je širil čez vse gradbišče in obenem z njim vest, da so nekaj stotin ubežnikov prikrajšali za glavo nedaleč v stran, v močvirju. Marduk se

ni šalil in preroki so mu zvesto služili. Njihovi oboroženi stražarji so postali popadljivi in še množili so se iz dneva v dan. Stražar je lahko postal vsakdo, ki se je izkazal s svojo poslušnostjo. Tako se je pravica svobodne izbire povečala še za eno možnost. Mnogi so se trudili, da bi jo dosegli, tekmovanje je vzpodbujalo njihovo prizadevnost.

Medtem je deževje ponehalo. Sonce je izparilo vodo, zdaj je grozila suša. Izkazalo se je, da je propadlo vse delo, začeti so morali znova. Zemlja je postala kašasta, nekaj dni zatem pa že trda kakor kamen. Kar so jo uspeli nakopati ali kako drugače zdrobiti, je bila kot prah, ki ga nikakor ni bilo mogoče oblikovati in ki ga je že najmanjši vetrič odnašal v neznane dalje. Skratka: celo svečenikom je postalo jasno, da gradnja svetišča ne bo tako preprosta stvar, kakor so verjeli na začetku. Morda so že podvomili v svoj načrt, toda od njega še niso odstopili. Svojega poraza niso mogli priznati, a čemu bi ga priznavali prej, kot pride? Če bi popustili le za trohico preveč, bi jih podivjana množica raztrgala na kosce. Koli okrog gradbišča so se še grozeče belili v soncu. Pa tudi bog, ki bi spreminjal svoje sklepe, ne bi več vzbujal spoštovanja. Dobri Marduk je postal Strašni Marduk, toda njegovo ime je v človeških srcih še vzbujalo odmev. Bila pa je nevarnost, da bi se nekega dne sam znašel na gradbišču. Straže so bile vnaprej opozorjene na starca, ki bi se mogel izdajati zanj. V skrajnem primeru, če bi se hotel na vsak način približati graditeljem, jim je bilo dovoljeno uporabiti tudi orožje, vendar tako, da bi povzročili čimmanj hrupa in da bi bile kakršnekoli priče izključene. Za tak primer je bila izbrana primerna dolinica v bližini, pa tudi stražar, ki bi vsiljivemu starcu zadal poslednji udarec. S tem so hoteli graditelje obvarovati vsake zmote. Straža jih je ščitila pred lastnim malodušjem, izvirajočim iz zunanje stiske, gladu in neugodnih podnebnih razmer kot tudi pred pogubnim vplivom njihovega boga, zaradi katerega so to trpljenje sploh vzeli na svoje rame.

Gradnja velikega stolpa je napredovala le počasi. Preteči so morala leta, da so dokončali pritličje. Spričo razsežnosti gradnje se je prostor zdel nizek, prav nič veličasten, bolj podoben ovčjemu hlevu kot božjemu hramu. Nekateri svečeniki so že glasno izrazili svoj dvom, da bo stolp sploh kdaj dosegel nebo. Pokazale so se znatne razlike v oceni položaja. Tisti, ki so dvomili, niso dvomili enako dalekosežno in tisti, ki sploh niso dvomili, so dvom zavračali na različne načine, tako da so celo med njimi nastala nasprotja v oceni razlogov, ki dvom zabranjujejo. V največji tajnosti so sklicali posvet, a nikoli se ni zvedelo, kaj so sklenili. Toda že samo dejstvo, da so se posvetovali več dni zapored in brez prestanka ter da se niso razšli hkrati, temveč je dobra polovica odšla že prej, a zopet ne v večjih skupinah, temveč kvečjemu po dva in dva skupaj, je bilo zanesljivo znamenje, da nesoglasij niso izgledili. Po tem dogodku so se svečeniki razdvojili. Skoraj se niso več pojavljali skupaj, združevala jih je samo še molitev — vdanost skupnemu bogu. Svečane pobožnosti so postale daljše, molitev bolj goreča. V istem času pa so vsak posebej, ne ravno na skrivaj, a tudi ne vsem ostalim na oči, začeli izdvajati posamezne skupine delavcev in jih uporabljati pri gradnji svojih bivališč. Te so utrdili in jih pripravili za dolgotrajno bivanje. Prej so bili razporejeni v krogu okrog gradbišča, v času nesoglasij pa so se nekateri začeli izseljevati tudi globlje v notranjost dežele. Počasi so se drug drugemu popolnoma odtujili in začeli so čutiti, da vsakdo od njih predstavlja vse tisto, kar so prej bili vsi skupaj. Bivališča, ki so jih gradili, so bila na las podobna osrednjemu stolpu, in ker je vsakdo razumel svoje delo kot merilo svoje moči, ni mogel dopustiti, da bi bil njegov stolp nižji in skromnejši od sosedovega, čeprav se razsežnostim osrednjega

ni približal nobeden od njih in tudi nihče ni poskušal preprečiti njegove graditve. Dejansko so jo vsi ovirali, a tega drug drugemu niti očitati niso mogli. Le kdo bi v takšnem položaju smel nekaznovano dvigniti roko? Stolpi pa so rasli že cela desetletja... Vezi med posameznimi gradbišči so se polagoma popolnoma prekinile. Vsako si je izoblikovalo svoj način življenja in svoje običaje. Leta so tekla, svečeniki so umirali, njihovi nasledniki so samo še s prizanesljivim razumevanjem sprejemali njihovo dediščino in so že sanjali o svojih lastnih velikih dejanjih. Prizadevanja prednikov so se jim zdela nekoliko nerazumljiva. Enostavno niso verjeli, da bi bilo mogoče zgraditi stolp do neba, kajti oni so že tudi o nebu nekaj vedeli, vseeno pa so verjeli, da bodo v teh stolpih lahko prebivali. Kaj se je medtem zgodilo z Mardukom, ni nihče vedel. Nekje daleč od človeških bivališč je najbrž enostavno — umrl. To je končno bila njegova pravica. Tudi ljudstvo je našlo svojo pot. Ko je krutost svečnikov nekoliko popustila, je začelo zapuščati gradbišča in se naseljevati širom po deželi. V stolpih ni hotelo prebivati, spomini na prestano trpljenje so ga gnali proč od kraja nesreče. Medtem pa se je bilo z njimi nekaj zgodilo: še so se razumeli, toda sporazumeli se niso nikoli več. Ko so se pozneje nekateri začeli spraševati, zakaj se je moralo vse to zgoditi, so se našli taki, ki so krivili Marduka. Baje se je bil razsrdil, ker so iz ošabnosti hoteli v nebo in jim je zato zmešal jezike. V resnici pa je v deželi Sinear nastalo iz enega kraljestva več kraljestev, a to je najbrž stranskega pomena, ker izročilo ničesar ne pove o kraljih. Svečeniki so trdili, da je neuspeha krivo ljudstvo, ki ni zgradilo stolpa. Ali je mogoče pritrditi njim? Saj je znano, da je ljudstvo še skozi dolga stoletja trumoma prihajalo občudovat veliko delo svojih prednikov. Kakorkoli. Ostal je le kraj, ki je hotel postati stopnišče do neba, a je v resnici ostal samo simbol za zmešnjavo. Da bi zvedeli to poslednje, je bilo treba zgodovino o babilonskem stolpu napisati znova. Pa saj ni bil en sam...

PESMI BOJANA PISKA

*Nikdar ne bova več šla
med najino drevje
globoko ob reki,
kamor hodiva
dan za dnem
vsak v svoji sreči
in v svoji bolesti
s korakom,
ki nima stopinj.*

*Še kamen,
kjer si raztrgala krilo
nekoč,
še košček mahu,
kjer sem ležal
in jedel robidnice
s tvojih dlani,
poznav.*

*Vse,
vse še poznav.*

Nikdar ne bova več šla
med najino drevje
globoko ob reki.

Čemu bi pogledala
v lice
drug drugemu
in se zgrešila,
vsak v svoji sreči
in v svoji boilesti,
za vselej.

Od praga
do praga spominov
se plaho poslavljaio sanje
in v starih
raskavih dlaneh
stiskajo vonj
tvojih solz.

Joj,
na gladini krvi,
ki upada
vse niže,
se motno zrcali
mrzlo truplo jeseni.

Večer
je oškropil
s toplo krvjo
tvoje oči.

Pa si zaprla jih,
kot bi se bala
noči,
ki prihaja.

Čudno mehke noči,
ki prihaja
iz prve slutnje jeseni.

Vračam se z najinih polj,
kjer veter zdaj z belim
mrzlim plamenom gori
in za menoj gredo
v nemem sprevodu
ko temni,
upognjeni starci
drevesa.

Nikogar ne bom več spoznal,
ko se vrnem.

Droben,
mrtev pepel
je prekril moje oči.

Z rdečim nožem
mi reže večer
telo,
da krvavi.

Črna,
poslednja kri
neke jeseni
vdira kot divja,
tuja reka
v tvoje zenice,
ki še valovijo
od bele strasti
prebujenih ptic.

Vem.
Zjutraj bo moja dlan
le negiben,
tanek curek
usahle krvi.

Na strmem obrežju
pomladnega dne
bo ležala
naplavljen
beloprosojna perot
iz tvojih oči.

Danes
so se vrnile ptice.
Kako so jih dolgo
in željno
čakala drevesa.

Zdaj
so jih vzela
vsa radostna
v svoje zelene dlani
in jih božajo
mehko,
ljubeče.

A na večer
bo morda
nekje
še zaječalo drevo.

Kot da se niso vrnile
vse ptice.

Lirika Jožeta Udoviča

Boris Paternu

Jože Udovič (r. 1912) sodi v tisto pesniško generacijo, ki je do svoje prve izrazitejše idejne pa tudi literarne podobe dozorela proti koncu tridesetih let, dala nato v obdobju 1941 do 1948 vodilni ton umetniški poeziji osvobodilne vojne in revolucije, zatem pa postopoma krenila na pota tako imenovane moderne lirike. Ta rod se je torej moral v sodobnost prebiti skozi dva nenavadno močna in usodna preloma. Zato ni samo naključje, da danes ostaja na površju le še nekaj njegovih imen. Posebej še spričo zelo intenzivnega in kvalitetnega sunka mlade sodobne lirike, sunka, ki traja že vrsto let.

Preloma, ki sta jih v literarno življenje prinesli leti 1941 in 1948, so pesniki te predvojne generacije doživljali v marsičem podobno, v marsičem pa tudi močno različno. Najbolj so se razlike zmanjšale in obrusile v njihovi vojni poeziji ter v poeziji prvih povojnih let. Tedaj, ko je naša lirika sploh doživljala izjemno notranjo strnitev, strnitev v idejnem in stilnem pogledu. Saj je veliki zgodovinski proces potegnil v svojo osrednjo misel predstavnike vseh živih generacij in jim kot nikoli dotlej zbližal ter poenostavil tudi pesniški izraz. Najbolj pa so se razlike začele kazati tedaj, ko so se inspiracijski viri poezije spet premaknili iz družbeno stvarnih osnov v izrazito subjektivne prostore doživetij in izpovedi, v nemirni boj za notranjo podobo in usodo človeka posameznika, nekoliko kasneje tudi v prizadevanje po novem pesniškem izrazu.

Iskanje novih poti ob drugem prelomu, ki postaja vidnejši leta 1949, je bilo za ta rod v mnogočem odvisno od njegovih nekdanjih, po večini že predvojnih miselnih in pesniških izhodišč. Matej Bor (r. 1913) predstavlja po vojni izrazit primer postopnega in zadržanega razvoja slovenske lirike od njenega partizanskega jedra v področja docela osebne problematike, od objektivnega stila vojne poezije do sodobne izrazne tehnike, pri čemer pa ostaja pesnikova trajna lastnost aktualno humanistična revolta proti mnogim družbenim pojavom, ki v malem in velikem svetu ogrožajo človečnost ter človeštvo (*Pesmi*, 1946; *Bršljan nad jezom*, 1951; *Sled naših senc*, 1958).^{*} Vipotnikova (r. 1914) knjiga pesmi *Drevo na samem* (1956) kaže, kako se njen avtor — po »realističnem« intermezzu svoje vojne poezije, ki predstavlja kompozicijsko in kvalitetno središče zbirke — spet vrača v bližino svojih nekdanjih ekspresionistično zastavljenih izhodišč in jih skuša premakniti v sodobni čas. Jože Udovič pa je predvojno pesniško pot začel nekje na nemirnem razpotju ekspresionizma in uporne stvarnosti. Ta dvojnost je nekako z letom 1949 pri njem znova močno

^{*} Pred nedavnim je Bor v sovjetski kritiki doživel obravnavo, ki je docela prezrla humanistično hotenje njegove poezije, ga obsodila, da »zastruplja človeško zavest s pesimizmom« in »čisto odkrito demonstrira svojo nevero ter kapitulacijo pred imperializmom, pred atomskim strahom« (N. B. Šablovskaia v knjigi *Falschmünzer der Literatur*, Berlin 1962, str. 160—163).

zaživela, čeprav na novi razvojni ravni. Prav zaradi te notranje razpetosti, ki tudi v vojnem in prvem povojnem obdobju ni docela ponehala, je Udovič tisti predstavnik predvojnega rodu, ki je ob novem prelomu ostal najbolj odprt sunkom časa, tudi skrajnim. Tako so v njegovo pesniško delo dejansko ulete vse bistvene razvojne stopnje novejših slovenskih lirike, čeprav seveda v mejah svojevrstne osebnosti. Pozornejši prikaz njegove lirike nam zato poleg čisto individualnih značilnosti v marsičem osvetli tudi splošno smer razvoja, prav tako pa opozarja na osrednji problem naše neposredno sodobne poezije.

* * *

Udovičeva knjiga *Ogledalo sanj* (1961) je njegova prva zbirka in pomeni zaokrožen izbor pesniškega dela celih dvajsetih let. Najstarejša pesem zbirke je bila objavljena v Dejanju 1941 (*Slišim hreščeči glas* — tu preimenovana v *Vsakdanjo pesem*), najmlajše pa najdemo v Naši sodobnosti 1961. Zato je razumljivo, da poezija te knjige ni enotna niti v vsebini niti v izrazu. V obojem lahko odkrijemo velike notranje razdalje, ki sta jih prehodila pesnik in čas.

Toda Udovič sodi med tiste izrazite osebnosti, ki kljub vsem zgodovinskim in lastnim prelomom ohranjajo svojo bistveno notranjo konstanto trdno, živo tudi na novih stopnjah življenjske izkušnje in zavesti. Tako lahko v njegovem delu kljub močnim premikom odkrijemo nekaj, kar je v njem trajno prisotno in ostaja temeljni problem v pesnikovem doživljanju ter oblikovanju sveta.

Jedro prve skupine pesmi *Poslednja minuta* so vojni motivi, ki jih je objavljaval v letih 1945–48. Na prvi pogled so docela povezani s takratno najbolj pogosto in običajno tematiko: z motivi pogumno umirajočih talcev, z nočnimi prizori iz partizanskega življenja, z obujanjem spominov na mrtve itd. Pri Udoviču imajo te pesmi močno baladno intonacijo, kar pa bi lahko našli tudi pri drugih pesnikih. Končno srečamo pri njem tudi znani idejno stilni postopek: da baladno težo dogodka, npr. pretresljive smrti nekje olajša, notranje razsvetli ali zgodovinsko osmisli.

To so najbolj vidne lastnosti, s katerimi se je Udovičeva tedanja lirika priključila splošnemu toku. Toda v njeni strukturi so še nekatere posebnosti, ki jo izrazito individualizirajo in opozarjajo na svojevrstno problemsko središče pesnikove osebnosti. Prav zato so lahko v tej poeziji otipljiva že nekatera znamenja bodoče avtorjeve smeri pa tudi smeri moderne slovenske lirike sploh.

V njegovi vojni motiviki so prisotne resnične poteze časa in prostora. Vendar je značilno, da se ti trdni, realni obrisi večkrat že občutno razklenejo. Lirski prostor se mu razširi daleč preko meja tako imenovanih objektivnih predstav. Spreminjanju resničnosti oziroma domišljjskemu ustvarjanju nove resničnosti zlahka sledimo npr. v pesmi *Balada*. V njej je prehod iz mirnega realističnega skiciranja dogodka v subjektivno stopnjevanje in fantazijsko preobrazbo stvari zelo nazoren. Udovičeve preobrazbe resničnosti se razvijajo v dve izraziti smeri. Ena vodi v mračno grozljivost, ki se je ravno v Baladi stopnjevala do gnusa. Druga vodi v docela nasprotno doživetje: v privzdignjeno, svetlo, do kraja očiščeno vizijo sveta. V pesmi *Poslednja minuta* srečamo npr. človeka, ki v nekem čisto resničnem majskem jutru stoji pred puškami, a v tistem zadnjem trenutku pred smrtjo se njegov notranji pogled zazre v svetle privide. Zagleda »veselo deklico«, ki mu je »roko stegnila iz sinjih sanj«. Tudi *Noč v Suhi krajini* je pesem s podobnim duhovnim ustrojem, čeprav z docela drugačnim motivom. V prizor grozljivo mračnega partizanskega počitka nekje v neznani hiši, kjer

»v plesnivih stenah gnije molk, / kotijo pajki v čadu se ostudnem«, vrže pesnik snop mesečne svetlobe, ki nenadoma »prečara v zlato prejo nam ležišče«. Še več. Slednjega izmed spečih borcev doživi kot človeka, ki išče »v mesečnem obrežju«, česar ni mogel najti v »mrzlem« svetu. Težnja v razvneto vizijo, v odrešujočo »reko žarkov« je celo zavestna smer njegovega iskanja nekega nadresničnega prostora sredi partizanske stvarnosti.

Organsko zlitje vseh bistvenih sestavin svoje vojne balade — realistične nazorosti, grozljive fantastike in svetle poetične vizije — je dosegel predvsem v dveh pesmih, v *Gozdni idili* in *Obletnici*. V prvem primeru gre za zvezo vojno baladnega in ljubezensko pravljničnega motiva:

*Pod grmom je šop svetlih las,
ki si jih šoja v gnezdo nosi,
ostal je še vojaški pas,
rdeče rute drobní kosi*

*Tam na blazinici mahú
pozabljen v jutrih prstan sije
in bleda roža skozenj rije,
oblaček cvetnega prahu
nad njim blešči se v pajčevini,
črn pajek križavec preži v votlini.*

*Prišla nekoč bo deklica,
zašla s poletnih košenin
za glasom burnega srca*

Izredno učinkovito zlitje obeh temeljnih in nasprotujočih si teženj svoje pesniške narave je dosegel v *Obletnici*, kjer srečamo tale prizor:

*Nazadnje mlad in kakor nestrohljiv
neznanec stopa, ki leži v globeli,
iz rok mu bilk in listov roj je vzklił,
kobuli ran na njem so odcveteli,
v lase se mu je mladi teloh skril.*

Udovičeva vojna pesem torej kljub svoji vklenjenosti v prostor in čas, kljub vsej svoji močni vezanosti na objektivno zgodovinsko dogajanje nosi že mnoge znake izrazitega prestopanja »normalne« življenjske resničnosti. Njegova slika sveta izgublja razumne oblike, postopoma se trga v dve popolnoma nasprotujoči si stanji, ki sta izraz njegove osebne notranjosti: v tesnobno vizijo mračne resničnosti na eni strani, na drugi pa v svetlo, sproščujoče bivanje onkraj objektivne danosti, na »mesečnem obrežju« lepíh sanj. Pesnikova prisotnost v zgodovinskem dogajanju je intenzivna, a vendarle se preveša preko meja tako imenovane realistične udeležbe v svetu. Pred seboj imamo že notranje razpolovljeno, disonirano osebnost, ki z naporom obvladuje protislovja svojega sožitja s svetom. Pojav prinaša Udovič še iz predvojnih let, ga v obdobju svoje dejavne in stvarne udeležbe na s strani revolucije premaguje in včasih premaga, a ne toliko, da bi ga do kraja ukinil.

V obliki in slogu Udovičeve vojne pesmi se križajo različne prvine, ki po svoje odražajo omenjeno stanje. Pretežno mu je pesem ujeta še v tradicionalno rimane verze in kitice, ponekod naletimo celo še na sledove Prešernovega verza (Balada). Tudi stavčni ustroj je tak, da zvečine stoji še na pripovedni

logiki in miselni zaokroženosti. Lirska stanja in izpovedi, oboje je po navadi še pripeto na ozadje epskega dogodka. Pač pa se pesnikov izraz vidneje sprošča v besednem gradivu in metaforiki. Tu so opazni sledovi domače simbolistične in ekspresionistične tradicije ter moderne pesniške tehnike sploh (»orgle debel žalostno bučijo«, »noži v očeh čarovnice« itd.). Izbor besednega gradiva že kaže v dve izrazito nasprotni smeri: v čisto abstraktnost in v gole, stvarne elemente narave, ki pa imajo svoj vsebinski nadpomen. Izrazit prehod v novi stil predstavlja vojna balada *Sibila*, ki pa je verjetno nastala kasneje. Tu srečamo rafinirano, naravnost lorcovsko spojitve ljudske pesniške domišljije z moderno fantastiko, kar se bo pri njem pokazalo pozneje še nekajkrat. V tej pesmi ima baladni motiv še razločne obrise dogodka, a celotno dogajanje ima že v neko magijo zaviti pomen. Pripovednost izginja, izraz postaja zgoščen, sugestivno oster, poln nenavadnih fantazijskih zvez. Svojevrstni notranji ritem podre rime in kitično urejenost.

Udovičevi vojni motivi so samo uvodni, po obsegu razmeroma neznameniti, čeprav idejno zelo pomemben del obsežne pesniške knjige. Ves ostali prostor zavzema njegova kasnejša osebna lirika, ki jo je objavljala od 1949. leta naprej. Kompozicijska črta zbirke se iz uvodne zgodovinsko objektivne tematike naglo zaobrne v izrazito subjektiven prostor in z redkimi presledki obliči v pesnikovih notranjih globinah vse do zaključka. Razumljivo je, da se šele zdaj do kraja pokaže in ustvarjalno zaživi tisto doživljajsko jedro, ki se je prej komajda nakazovalo.

Kljub bogatemu, naravnost razkošnemu mozaiku lirskih stanj, ki jih zmore doživeti in oblikovati, vendarle lahko ugotovimo, da na dnu vsega živi in vztrajno deluje en sam pesnikov problem. Težko bi našli avtorja, ki bi bil tako scela zbran ob svojem notranjem bistvu, ob enem samem žarišču svoje eksistenčne biti in zavesti. Od tega središča vodijo doživljajske ter inspiracijske niti v množico smeri.

To notranje bistvo, ki daje idejno obeležje celotni zbirki, je napeta disonanca med dvema bregovoma pesnikove eksistence: med bivanjem v temno razkrojenem in bivanjem v apolinično svetlem elementu. Stilistična raziskovanja bi pokazala, da sta besedi »temen« in »svetel« — seveda z množico vsebinsko vzporednih izrazov oziroma metafor — tako pogosti, da bi ju lahko šteli za »ključni besedi« njegovega pesniškega slovarja. Obe stanji sta pri njem toliko skrajni, da se ne moreta izživeti v mejah realistične resničnosti, temveč samo v subjektivnih vizijah. In obe stanji sta — z redkimi izjemami — v nenehnem spopadu. Toda v spopadu na zelo različnih ravneh ene in druge sile. Prav to je tisto, kar daje zbirki notranjo vsebinsko napetost in jo rešuje monotonije. Čeprav ne vedno enako uspešno.

Tu se dá predstaviti samo nekaj izrazitejših stanj in teženj v Udovičevem spopadu luči z mrakom.

* * *

Takoj, ko odpremo Ogledalo sanj, se že ob prvih verzih, ki so preludij v zbirko, srečamo s pesnikovim zanosnim zagonom v neki nadresnični svet, v »sonca, dežele neznane«, v »višine nad reko iskrenja«. Vojni motivi nato rezko prekinajo ta svetli ton, za njimi pa najdemo še dva cikla, ki nadaljujeta črto vizionarnega pohoda navzgor. V ciklu *Odkritje* (pesmi te skupine je objavljala v letih 1949—52) gre za prebujanje iz »senc« in »mraka« resničnosti

v srečno »neresničnost«, v njene čiste, »prečudne luči«. Taka stanja nato spet prekineta dve skupini pesmi z disonancami temnih tonov (*Ogledalo sanj*, *Vonj pokošene trave*). Toda takoj zatem sledi cikel, ki že s svojim naslovom *Otoki jasnine* (pesmi iz tega cikla najdemo po revijah od 1955 do 1959) napovedujejo nov vzpon navzgor. Tu se Udovič res ves preda ekstazi duhovnega reševanja iz »pustinje dni«. Reševanja, če uporabim njegove izraze: na »daljne«, »koralne ... otoke jasnine«, v deželo »bele svetlobe«, v »kraje, kjer ni noči«, v »sanjsko modri prostor«, v »prostor brez mej«, »onkraj ur in dni in let«; tam bo postal »prosojen ... lahak ko senca«, ves »svetal in čist«, tam ga čaka »orhideja začudenja«, čaka ga »pojoča milost« in »razodetje«. Skratka, njegovi Otoki jasnine pomenijo oživitev in nadaljnje razvijanje prekinjene predvojne tradicije kozmično vizionarnega ekspresionizma. Že v Udovičevi poeziji tridesetih let najdemo pesmi z veliko notranjo težnjo »med nova bitja, rešena prsti« (*Svetla pesem*, Dejanje 1938). S to svojo težnjo je vplival tudi na nekatere mlajše pesnike, zlasti na Janeza Ovsca (*Samotna jutra*, 1958).

Izza tovrstnih Udovičevih doživetij, ki včasih dobe himnične razsežnosti, žive dokaj jasni obrisi nekega nazora o svetu. Lahko bi ga imenovali apolinični panteizem. Osrečujoča stanja čistosti in jasnine so mu stanja povratka v »pravljnično otroštvo« bivanja, bolj točno, v »praznično podobo mladosti sveta«. Že v pesmi *Odkritje* (Novi svet 1952) odkriva v elementih narave — v oblakih, vodi, rožah in zelenem hrošču — »prečudno luč«, ki mu je hkrati »otroških oči smehlja«. Zato se tako pogosto z notranjim domotožjem vrača v svojo svetlo praeksistenco, v panteistično zibelko sredi narave, kjer sluti »nekdanja čista jutra« (*Iščem te besede*, *Sredi noči*, *Igra življenja*, *Mala nočna glasba*, *Quattrocento*, *Praznik*, *Galerija*). V *Sanjah poletne noči* (Novi svet 1949) mu ta čisti, prvinski duh, ki ga imenuje »duh življenja« govori z »vonji vode, ognja, ila«. To tesno notranje korespondiranje z nekim globljim življenjem znotraj prvin je ena izmed bistvenih lastnosti Udovičeve poezije sploh.

Njegovo iskanje »srca stvari« se pojavlja kot slutnja pradačne, izgubljene svetlobe:

Cutim jo med plastmi,
 v grmadah skal,
 v ječečih skladih.
 Nekoč v svetlobi
 pojoče morje
 je tu okamenelo,
 in med plastmi so skrite
 davno zveneče školjke,
 iskriče perutnice,
 med njimi spijo stisnjeni
 metulji sanj.

(Osvetljen s senco)

Geslo »stvari so v tebi, ti v stvareh« (*Ta jata ptic*) ima panteistično izhodišče in je neizogiben ključ v razumevanje duhovne vsebine pa tudi jezikovnega izraza njegovih pesmi. V *Pesmi na pot* (Novi svet 1951) je to izhodišče zelo jasno in ima izrazito individualistično obeležje:

Saj samo luč lahko spozna
 sestro, ki kliče iz sinjin.
 Če v tebi njenih ni prvin,
 je vse, kar kaže svet, tema.

Najbolj odprto mesto panteistične misli pa najdemo v pesmi *Podobe* (Naša sodobnost 1957), ki zaključuje zbirko in govori o izvoru pesniškega ustvarjanja:

*Temno ogledalo globine,
od kod so vse te podobe
v prsih, v srcu, v očeh,
zveste podobe v meni...
Kako da vedo za stvari,
ki jih nisem nikoli videl?*

*Brez njih me ne bi bilo,
vem, prihitele so od vseh strani
skozi daljave časa, skozi čas daljav,
iskale so se in se združile,
da je nastalo moje bitje.*

*Prišle so iz globine presijanih vodá,
kjer je še skrito zelenelo življenje,
iz potokov, tekočih kakor zgoščena luč,
iz zubljev še kipečega sonca,
bile so kaplje modrega zraka
na davnih perutnicah.*

*Spominjajo se, kako so čakali ptiči,
da jim je vroče jutro sveta
natrosilo v prsi ognjeno seme glasov.
V njih je ohranjen diamantni
spomin nastajajočih kristalov,
v njih odmeva dekliški smeh
zvezdnih jat.*

Udovičeva panteistična idealiteta se je na svojih skrajnih točkah že docela odtegnila sunkom resničnega življenja med ljudmi in postala samozadostujoči prostor samotne duhovne emigracije. Toda takrat je privedla pesnika v vsebinsko in tudi estetsko krizo. Tako prav v obeh ciklih (*Odkritja* in *Otoki jasnine*) — ko je pesnikov vzpon v duhovno abstraktnost najbolj strm — najdemo vrsto pesmi ali mest, kjer se njegove vizije že utrujeno ponavljajo, postajajo brezvetrna apoliničnost, včasih celo alegoriziran ali programski mitos. Po drugi strani pa se njegove ustvarjalne moči prevešajo v lahkotno, čeprav očarljivo prejo domiselnih izraznih kombinacij:

*Prihajala je v obleki,
spleteni iz drobnih ptičjih glasov,
v čevljih iz steklenega vetra.*

(Mala nočna glasba)

Inspiracijski vir se je tu premaknil v asociativne odmeve Mozartove glasbe. Skratka, resnična življenjska dinamika Udovičevega navdiha prav zaradi opisane idejnosti včasih obstane v notranji statiki ali pa se rešuje le še v površinsko gibanje domiselnih predstav, v nadarjeno iznajdljivost formalno stilne narave. Čeprav je treba priznati, da se tudi v teh zadnjih primerih vsebinsko nikoli docela ne izprazni in ne prestopi v čisti formalizem.

* * *

Ure prečudnih zamaknjenj, ko se je »kri spremenila v luč«, zanj niso bile samo ure notranjih odrešitev, temveč tudi že trenutki novega poraza. In res najdemo sredi Otokov jasnine mesta, ki pričajo o porazih v svetlobi, o uničenju, ki ga je povzročil »leopard luči«. V pesmi *Na meji telesa* beremo tele verze:

mogočna svetloba
me zruši na tla,
spremeni me
v tleč pepel

.

Za pesnika, ki je človek, je bila »zelenina presvetla, zrak prežareč, voda premodra« (Leopard luči). Njegova idealiteta svetlobe mu je lahko pomenila reševanje, ne pa rešitev. Sama po sebi mu je bila prav tako nezadostujoča. Nezadostujoča, ker je vklenjen tudi v svojo realno človeško in družbeno bivanje, ki je resnica, katere ne more odpraviti.

Čim bolj se je vzpenjal v svoje prosojne, modre in zlate dalje, tem mučnejše in bolj disonantna so postajala njegova srečanja s stvarnostjo. To čisto razumljivo življenjsko logiko stvari razkriva tudi sama vsebinska kompozicija zbirke. *Otoki jasnine* stoje v njenem središču. Stopnjevana pot do njih je nekajkrat prekinjena s cikli temnejših razpoloženj (*Poslednja minuta*, *Ogledalo sanj*, *Vonj pokošene trave*). Za *Otoki jasnine* pa se Udovičeva misel in razpoloženje obrneta izrazito navzdol, v mračno in mučno doživljanje sveta. To, spet do kraja strmo pot na dno, v »naraščajoči mraz sveta«, kjer »sivi okameneli čas« predstavljajo trije cikli: *Poševni*, *temni dež*, *Vizija*, *Večer igra Chopina*. Že v prvem naletimo na stihe, ki pomenijo ostro disonanco:

Razbila se je
prelahka ladja,
In nisi odkril obrežja,
ki so ga obljubljali
zgodnji vetrovi jutra.

(*Poševni*, *temni dež*, *Naša sodobnost*, 1960)

Značilno za prva dva temno disonantna cikla je, da lirski motivi dobivajo spet mnogo bolj otipljive obrise časa, prostora in obče problematike, čeprav je seveda vsa ta objektivnost do kraja prežeta s pesnikovo najbolj osebno eksistenco. Tako naletimo na bolečo meditacijo, ki jo je v njem sprožil prizor bede v Neaplju. Srečamo misel o sodobnem »času jeklenega mraza« (*Dež nima srca*). O otopelih ljudeh, ki so in ostajajo »brezčutni ječarji sanj« (*Galerija*, *Naša sodobnost*, 1958). V *Viziji* se z mračnim protestom ustavi ob osrednjem vprašanju človeštva:

Med prvine se je pomešal
mrzli duh.
S svojim mrazom
jih je znotraj zažgal,
zdaž bo lahko prevaril
tisoče pričakujočih let,
zdaž bo lahko osvojil svet
za veliko, nespametno smrt,
njen stari,
zviti suženj.

Zavest o možnosti uničenja človeštva razkraja ubrano svetlobo njegovega panteizma in vizija jasnin se mu spreminja v vizijo grozljivega propada:

Sonce pada
skozi oblake,
po njem segajo
prsti črnega dima.

Solza je morje,
in svet,
drobno zrno,
tone v njem.

Nebo se zvija
kakor goreč papir,
popisan
z ognjenim krikom.

(Solza)

Naslednji cikel *Večer igra Chopina* je že poln brezizhodne ujetosti v tesnobo sredi mrzlega sveta. To je Udovičev najnižji glas, njegova mračna »melodija na četrti struni«. Uvod vanjo bi bili lahko verzi:

Poglej to drevo:
na zviti veji
se ziblje obešen
bledi dan.

(Balada)

Temeljno doživetje sveta postane žalost, ki je ostra, »zabodena kot nož v počrnela vrata« (Luna jo je videla). Pesnik prihaja na drugi skrajni breg svojega bivanja, tja, kjer se začenja razpadanje.

Zadnji krči jeseni
v prstenih možganih.

Njegov obraz
je razpokan kamen,
od njega krušijo dnevi
drobec za drobcem.

(Kamen)

V pesmi *Grad* se mu vizija življenja razlomi v grozljivo podobo uničevanja človečnosti:

Siv grad
v vejah nad vodo
in v njem vitez
v neranljivem medenem oklepu
od glave do žela.

V najtemnejšem kotu
drži ujeto
dušo čebele.

Kogar piči,
se manjša in manjša,
dokler ne postane
droban kot žuželka.

Ob polni luni
ga nabode na trn
med drobne človečke,
podobne otrplim mušicam.

In ob mlaju
jih izbira,
stoječ na hrbtih
ujetih kresnic,
in jih meče vrtincem
in prežečim ribam.

Zraven posluša
žalovanje pupkov
in nebrižno grize
bele cvetne liste.

Tu je Udovič prispel na področje groteske. Na področje, ki ga je že nekoč Baudelaire definiral kot združevanje strahotnega z norčavim, kot izraz sveta, v katerem vlada uničujoči zakon absurda. Surrealistične kombinacije predstav iz docela tujih si snovnih področij najdejo v tej pesmi polno izrazno funkcijo.

V avtorjevo zavest se postopoma zajeda občutje osamljenosti sredi takega sveta:

Komu naj dam
stekleni kos pomladne modrine,
ki sem skozenj gledal svet...?

(Komaj še slišim)

v pesmi *Nema iz ulice* ob motivu nemega dekleta izpove strahotno občutje polne samote in odtujenosti:

hodi po puščavah
in v spanju čuti,
kako ji rjav pesek
zasipa usta.

V teh pesmih ujema Udovič korak z mlado pesniško generacijo in ona z njim. Pozornejša analiza bi opozorila na celo vrsto vzporednic, ki jih najdemo med Udovičevimi pesmimi te vrste in poezijo *Kajetana Koviča*, *Pavleta Zidarja*, *Daneta Zajca*, *Vena Tauferja*, *Gregorja Strniše* in *Saše Vegri*.

* * *

Toda Udovičeva idejna fiziognomija je iz zgodovinsko trdo in hkrati uspešno preizkušene preteklosti ohranila v sebi toliko človeško odpornih in upornih mest, da tudi na drugi skrajni točki svoje poti — v temni viziji razkroja — ni obtičala.

Upor zoper notranje podleganje razkroju se je na svoj način pokazal že v njegovi predvojni in zlasti v vojni poeziji. Znova se nato pojavi v prvem temnejšem ciklu *Ogledalo sanj*, in sicer v pesmi *Roka jutranje luči* (Naša sodobnost 1958):

Utihni glas,
ki vstajaš
iz vrtinca črne megle,
glas, ki spreminjaš
življenje v kamen.

Pod tvojo oblastjo
so moje misli
bile kot prah,
ki se usiplje
iz prhnečega lesa.

.....
Ze se mi oglaš
skrit spomin:
Več kot slutiš,
nosiš v sebi,
v tvoji krvi
je raztopljeno
zrno
neke čiste zvezde.

Tu gre za kretnjo, ki bi bila lahko tudi programski odklon od tistega idejnega stanja, ki so si ga nekateri mlajši pesniki izbrali za svoje ustvarjalno izhodišče in v katerem je deloma tičal tudi on sam. Sredi najtemnejših ciklov nato res nenadoma stoji *Heroična pokrajina*, ekspresionistična pesem z idejo mračnega, toda upornega vztrajanja:

*Drevesa
se iščejo v burji,
zakleta
v življenje.*

*Vsa moč
jim je planila
v višave.*

*Na hribu
jih gledam,
kako trgajo nebo
na dvoje,
kako grozijo
oblakom.*

Tudi ni slučaj, da se na koncu najtemnejšega cikla (*Večer igra Chopina*) pojavita dve pesmi, ki obračata svoj pogled spet navzgor. V *Melodiji na četrti struni* beremo misel:

*hodil sem in hodil,
spal sem na grobu,
spal sem ob kači,
bredel sem skozi mraz
in nisem utonil
v krvavi zenici.*

Naslednja *Sonata za Ariadno* (Naša sodobnost 1961) pa prinaša že nekoliko drugačno stanje:

*Hodim od noči do noči,
ob meni grozeče
doni praznina —
in vendar slutim ladjo,
sanjam jadro,
sanjam
čisti val.*

Gre torej spet za iskanje ali slutnjo poti v znane kraje pesnikove svetlobe. Toda to iskanje ima zdaj v sebi nekaj novega, nekaj, kar postane bistveno za idejno in umetniško kvaliteto njegove poezije. To namreč ni več duhovni umik na daljne, od resničnosti docela odtrgane otoke eterične jasnine. V njem se je usidrila trdna zavest, da umika iz nezadostujoče resničnosti ni. Da mora sprejeti njeno težo in iz nje iskati svojo svetlobo. Na zaključku cikla, ki nosi temu pesnikovemu položaju ustrezen naslov *Sveti mi, noč*, srečamo simbolno metaforo:

*Jadro nad strminami noči,
nad srcem, ki je živo zakopano,
nad suho reko
v tvojih prsih.*

(Jadro, Naša sodobnost 1960)

Od tu je bil samo še korak do spoznanja, da njegova usoda ni in ne more biti zgolj srečno, apolinično bivanje v pokrajinah luči, temveč je nenehno vračanje nazaj v trdo resničnost:

Nisi rojen
v mlečni luči pomladi,
nisi živel
na koralnih otokih jutra,
nisi popotnik
na ladji dneva,
v plašču neznanih vonjav.

Glas, ki prebiva v tebi
in ki prebivaš v njem,
neprestano
ponavlja tvoje temno ime.

Zmeraj se boš vračal
vanj,
brez veselja,
brez vedrine,
ti, ki izpiraš
drobna svetla zrna
v rekah svojih žil.

(Temno ime, Naša sodobnost 1960)

Nekdanja himnična sonca so samo še »drobna svetla zrna« v rekah lastne človeške krvi. Nekdanja polna ekstaza sreče so zdaj le še z muko in vedno znova priborjeni trenutki, ki pomagajo resničnosti k lepoti. To svoje elegično sizifovstvo je zelo neposredno predstavil v pesmi *Sveča in brin* (Naša sodobnost 1961):

Zeleni brin v vrču,
soba je spremenjena
od tvojega diha,
izgnanec iz daljnih ograd,
bojevnik z burjo,
sel zadržane trpkosti
z bolečo zvestobo v žilah,
.....
plamen rjavih tal,
upirajoči se Črtomir
kamnitih višav
sredi tujega zraka.

Že v pesmi *Beseda* (Naša sodobnost 1959) je Udovičeva zavest o prometejski nujnosti »boleče zvestobe«, to se pravi zvestobe obema poloma človekove eksistence dobila jasno, stoično umirjeno formulacijo. Življenje mu postane trajen boj, nenehno tipanje v noč in nenehno reševanje iz nje:

v dušo je vžgana
beseda:
Tiplji iz dneva
v noč,

išči, predri
pajčevino,
reši iz dna se
pojoč.

Tako je odprl vrata temi in luči hkrati. Svoje notranje prostore je razklenil celovitejši življenjski dinamiki, gibljivi eksistenci protislovij in boja. Prav to novo idejno stanje, ki pa se je pripravljalo že mnogo prej, je lahko odprlo širše registre njegove osebne narave in tudi izrazu dalo bolj strnjeno ter dognano strukturo.

Pesmi, ki izražajo živo prisotnost te notranje dvojnosti in napetosti obojnih stanj, so porazdeljene skozi celotno zbirko in v kompozicijskem pogledu predstavljajo retardacijske ritme v valovanju obeh prej opisanih skrajnosti.

Prvi izrazitejši primer te vrste je pesem *Ogledalo sanj*. Po njej nosi ime tudi cikel in naposled celotna knjiga. Že uvodni verzi napovedo temeljno misel celote:

*Ogledalo sanj
meče v noč
svojo svetlobo.*

Sledi skrajno subtilna, pravljlično domišljajska vizija lepote, ki prebiva v tujem nočnem vrtu, zatem pa zelo nazorna podoba misli:

*Bela ptica
ji pobira
iz drobnih prstov
ostre trne.*

Pesmi, kjer je Udoviču uspelo najmočnejše strniti in v izrazu skristalizirati to svojo notranjo dialektiko doživljanja sveta, sodijo med najboljša dela zbirke. Sem bi se dalo uvrstiti npr. naslednje: *Ponirek*, *Znamenja*, *Fantazija v mestu na vodi*, *Luna jo je videla*, *Heroična pokrajina*, *Panjska končnica*, *Beseda* itd. Zelo izrazit primer je pesem *Znamenja*:

*Črček ziblje
kresnico
v zibeli svojega glasu.
Na vodi niha čoln
iz ukrivljenih
modrih senc.
Večer nosi vanj
trpki vonj vrb
in megleno tančico.
Drevo presenečeno
stiska v pesti
prgišče vročih zvezd.
Za gosto mejo
vznemirjenih jelš
se zasvetijo
zelene oči:
v njih gori
kriki pričakovanja
in omamna
grožnja skrivnosti.*

Notranja dvojnost doživljanja je v polni, enoviti moči prisotna tudi v pesmi *Ponirek*:

*V vodi srca
se neprestano
vzdiguje in potaplja
ponirek
in lesketajoči se krogi
zadevajo
ob temni svet.*

*Noč pa je hladna,
noč je gluha.*

*Na oči sanj
je spustila
siv osat.*

Tudi Udovičevemu prestopu na novo, realnejšo doživljajsko raven, ki se odpira spopadu protislovnih vrednot, lahko najdemo filozofsko oziroma idejno zaledje. Že v pesmi *Igra življenja*, ki jo je prinesla Naša sodobnost leta 1955, doživi njegov panteizem nekatere vidne spremembe. V naravi ne doživlja več neke aprične svetle imanence — praluči, ki bi obstajala od nekdaj, temveč dokaj stvaren boj protislovij, ki vodi življenje naprej. Zato se pesnikova otožno ubrana meditacija nad mrtvim cvetom — ki je še včeraj živel, »prelival barvo v zrak« in »svetil z nasmehom jutra« — poglobi v odrešilno spoznanje:

*Zdaj gleda navznoter
drobno, temno seme,
plačilo življenja,
igro smrti.*

*Zemlja, čebela,
rosa, nebo
so resnice,
skrite
v njegovem zrnu.
V njem čaka prijaznost
prihodnjih juter.*

Misel o tihi tragiki smrti dopolnjuje torej druga misel o njeni globoki smotrnosti, saj je začetek novega življenja. Ta misel pa nima nikakršnih metafizičnih dimenzij več, temveč stoji na tleh naravne, optimistično ubrane dialektike. In ravno v pesmi *Beseda* (1959), kjer pesnik sprejema spoznanje o nujnosti človekovega nenehnega boja med lučjo in temo, najdemo to njegovo osebno odločitev tesno povezano z njegovim pogledom na naravo:

*Pelin cvete
ob jasmínu,
pajek prede
v očeh,*

*senca preži
nad globino,
molk zeleni
ob poteh.*

*Steblo ne ve,
da nosi
mrežo smrti,
ki v nji*

*trepeče življenje —
na nitih,
sončni prah
se blešči.*

In neposredno za temi razmišljanji sledi odločitev: »tiplji iz dneva v noč... reši iz dna se pojoč.«

* * *

V izrazu Udovičeve poezije lahko opazimo več stilnih plasti. V vojni motiviki, kot rečeno, prevladuje še tradicionalni stil pripovedujoče in opisujoče lirike. Izražanje je polno razumske zaključenosti, jasnosti in logično izpeljane dramske gradnje. Tudi ritem pesmi je še strogo vkovan v meje pravilnih kitic, enako odmerjenih verzov in v skrbno geometrijo rim. Vendar se že takrat zlasti v metaforiki uveljavljajo prvine, ki kažejo daleč mimo norm tako imenovanega objektivnega lirskega izraza, ki je v tistem času prevladoval.

Preko nekaterih alegorizacijskih in simbolističnih postopkov, obremenjenih včasih še z refleksivnim komentiranjem, se mu izraz nato povzpne v ekspresionistične stilizacije občutij ter notranjih stanj. Avtor svojo lastno notranjost sprosti v zagon, celo v ekstazo. Oboje razmika ustaljeno pesniško obliko in daje svobodo ritmični ter melodični črti izpovedi. Ekspresionistična plast postane močno vidna prav v *Otokih jasnine*. Tu doseže najvišjo točko vizionarne abstraktnosti, čeprav je hkrati pripeta na trdo predmetnost čutnih zaznav in učinkov. Prav zaradi tega opredmetenja bi pri Udoviču morda lahko govorili o neoekspresionizmu.

V pesmih, kjer je ujet v nasprotno stanje, v stanje poraženega, brezizhodnega in odtujenega bivanja sredi razkrajajoče se resničnosti, govorica gole predmetnosti po navadi še bolj prevlada. Prevlada izraz, ki ga lahko vključimo v surrealistične stilne postopke.

Najizrazitejšo in vodilno stilno plast pa najdemo v pesmih, kjer sta se strnila oba protipola njegovega dožemanja sveta. Tu sta se organsko spojili tudi obe osrednji stilni težnji Udovičeve sodobne poezije. Ekspresionistično abstraktna, nabita s pojmi, ki s polno intelektualno napetostjo in neposrednostjo mečejo na dan duhovno bistvo njegovih notranjih stanj. In pa surrealistična, kjer s presenetljivimi kombinacijami predmetnih predstav in njihovih čisto novih zvez ustvarja polno čutno sugestijo. Včasih se mu izraz že močno prevesi v to zadnjo smer svobodnega asociiranja. Npr. v pesmi *Fantazija v mestu na vodi*:

Na strehi igra
mesečna deklica mandolino,
gondola hiti med oblaki,
zvonovi letijo iz zvonika v zvonik,
v oknih gorijo lampijoni,
luna kupuje med gotskimi hišami
kamnite čipke.

Udovič z veliko zmožnostjo razvija lirski izraz v modernistično smer. Njegova poezija predstavlja pomembno obogatitev našega pesniškega jezika predvsem na tistih dveh mestih, kjer se — velikokrat pod njegovim vplivom — uspešno bije tudi mlajši rod: na področju novih metaforičnih možnosti in na področju koncentracije lirskega izraza, v širšem smislu stavčne elipse. Prav na teh dveh mestih doživlja klasična pa tudi romantična tradicija svoj najbolj viden konec.

Vendar je Udovič večji novator predvsem na področju metafore. Akcijski radij njegovih metaforičnih zvez je močno razsežen in spaja zelo oddaljena pomenska področja besednega gradiva.* Izza tovrstnih kombinacij živi zavest o napetem učinku čisto novih zvez med različnimi čutnimi zaznavami, še posebej zavest o učinkovitem spajanju zvočnih zaznav z barvnimi. Teorija, ki jo je spoznaval ob *Baudelairu* (l. 1957 je v Naši sodobnosti objavil prevod njegovega soneta

* Nekaj primerov: obleka, spletena iz drobnih ptičjih glasov; pastir, ogrnjen v krzno oblaka; žalost — zabodena kot nož v počrnela vrata; ramena — ogrnjena v vonj sprhnelega listja; večer, gorak kakor krzno živali; duša, za odisejo zvezda rojena; barve pojejo z glasom prošnih pesmi; luna — kupuje kamnite čipke; stene iz mraka; čoln iz ukrivljenih modrih senc; šotor iz vetrov; čevlji iz steklenega vetra; slama rumene luči; steklene skale jutranje zarje; dež zastorov; martinček žarka; grob črne vode; zvezde, črički neba; gozd — trepalnica neba; stekleni kos pomladne vedrine; zibel čričkovega glasu; strmine noči; obraz — razpokan kamen; duša — temna perunika; sveče žrtvovanih zenic; ladja začudenja; orhideja začudenja; vaza tesnobe; mah pozabe; metulji sanj; potoki spominov; cvetovi blaznosti; misli kakor gazele; zgorela žalost; molk zeleni; zelena duša itd.

Correspondences - Sorodnosti) in Rimbaudu, njene skrajne možnosti pa srečaval v surrealistični poeziji. V nekaterih pesmih je težnja po dinamičnem korespondiranju različnih zaznav naravnost neutajljiva (npr. *Znamenja, Pesem, Roka in roža* itd.). V slednji beremo tele verze:

*Ptica leti
s perutnico svetlobe,
svetloba poje
z njenim glasom.*

Prav tako ni moč prezreti, da pesnik *Ogledala sanj* skuša besedo samo napolniti z močjo magije. V besedah odkriva neobičajne, nove in skrite pomenske možnosti ter s tem dejansko razširja oziroma dinamizira njihove semantične osnove. Obvladati skuša tudi vse muzikalne razsežnosti besednega gradiva.

Tudi novosti v Udovičevi sintaksi imajo zelo nazorno zaledje. Gre za zavestno ukinjanje racionalistične (t. j. opisne ali pripovedne) razdalje med pesnikom in stvarmi, med besedo in predmetom. Predmeti in zlasti prvine narave govore oziroma žive skozi avtorja in on neposredno skozi njega. Zato se stavki krčijo, izgubljajo svojo logično konstrukcijo in podredne, hipotaktične zveze, postajajo na svoj poseben način eliptični.

Na Udovičevo metaforo, tako na njeno strukturo kot na njeno besedno gradivo in na sporočanje skozi predmete, je močno vplival F. G. Lorca. Njegove sledi kažejo včasih celo v idejni in kompozicijski ustroj Udovičeve pesmi. Lorca je sploh avtor, ki ima bistveni delež pri nastajanju moderne slovenske lirike povojnih let. Tudi pri mlajših pesnikih, npr. pri Koviču, Zajcu, Zidarju, Tauferju, Strniši in Vegrijevi ni ostal brez vidnejšega odmeva. Le da je nanje po večini bolj vplival pesnikov temni, agresivni lirske ton kot pa njegovo »svilnato srce«, hrepeneče po »čistih prostorih«. Navsezadnje tudi Lorcov moderni panteizem ni ostal brez učinka na našo sodobno liriko.

Do novih stilnih postopkov, to se pravi do besedne, metaforične in stavčne »magije« Udovič ne prihaja iz romantičnih izhodišč, temveč iz sodobne in tudi starejše tradicije tako imenovanega modernizma. Iz stališč, ki ustvarjanje lirske sugestije postavljajo ne le na intuitivno ali podzavestno, temveč tudi na izrazito intelektualistično osnovo. Ni naključje, da se je v eseju o Lorcú s tolikšno pozornostjo ustavil ravno ob misli, ki jo je veliki španski lirik izpovedal v svojem znamenitem eseju o Cantu jóndu: »Če je res, da sem pesnik po božji milosti — ali pa po demonovi — sem gotovo tudi po milosti tehnike in truda, in ker sem popolnoma na jasnem, kaj je pesem.« Udoviču, ki se sicer zavestno upira racionalističnemu tipu lirike, je dodobra znan Baudelairjev izrek, da mora biti pesnik vedno tudi »profesor svojih petih čutov«. Skratka, gre za podaljšek tiste pesniške teorije, ki se je izrazito oblikovala že pri Poeju in kjer je našla znano formulacijo o spoju »magije« in »matematike«.

Udovič je sploh avtor, čigar pesniško prakso spremlja močno izdelano teoretično, lahko bi rekli celo programsko hotenje. Spada med tiste redke predstavnikove srednje oziroma danes že nekoliko starejše generacije, ki so si v povojnem obdobju prizadevali premakniti liriko na nova pota. Ta prizadevanja so bila notranje intenzivna in oprta na precej dobro poznavanje ter odobravanje moderne pesniške tradicije od Baudelairja dalje. Vendar so bila po načinu svojih nastopov vse tja do druge polovice petdesetih let pred javnostjo bolj zastrta in mnogo manj neposredna kot pri mladem pesniškem rodu. Tako se je težnja in nove smeri pri skupini, v katero sodi tudi avtor *Ogledala sanj*, sprva kazala

predvsem v prevajanju tistih pesnikov, ki so predstavljali zelo vidna imena v razvoju evropskega modernizma. In najizrazitejši posrednik zahodnoevropske, zlasti romanske moderne poezije je bil ravno Udovič. Že v letu 1947 naletimo po revijah na njegove prevode *Aragona* in *Lorca*. Leta 1953 nato v prvem letniku Naše sodobnosti objavlja *Baudelairja*, *Mallarméja*, *Verlaina*, *Rimbauda*, *Valéryja* in *Rilkeja*. Leta 1957 njegove nove prevode *Baudelairja* pomnožita še *Božo Vodusek* in *Cene Vipotnik*. Udovič sega tudi po *Nazorju*, *Krklecu* in *Tadijanoviču*. Toda njegova osrednja prevajalska pozornost je posvečena *Lorcu*. Leta 1958 izda obsežno knjigo njegovih del pod značilnim naslovom *Pesem hoče biti luč*. Kasneje slede še prevodi sodobnega angleškega pesnika *Dylana Thomasa* (Naša sodobnost 1958, 1962) in *Francoza S. J. Perca* (Naša sodobnost 1962). Prevode so po navadi spremljali tehni esei, za katere pa je značilno, da je Udovič ob tujih avtorjih zelo dosledno razvijal in še razvija svoje lastne nazore o moderni poeziji in njenem stilu. Nazore, ki kažejo v smer surrealistične poetike. S svojim konceptom je neposredno nastopil leta 1957, ko se je v Naši sodobnosti tudi več drugih pesnikov srednjega oziroma starejšega rodu bolj ali manj jasno izpovedalo za načela moderne poezije in tako dalo svoj prispevek k tedanji splošni jugoslovanski polemiki o problemu realizem-modernizem.

Novosti, ki jih Udovič s svojo pesniško prakso in teorijo uvaja v slovensko liriko, odpirajo vrata racionalizmu in imaginizmu, v nekem smislu tudi notranjemu agnosticizmu. V pesmi *Proteus* se približa nazorom, ki govore, da je umetnina imaginarni svet nešteti vsebin, svet, ki je neprijemljiv, vedno nov in vedno tuj:

*Lahko me zvežeš,
uvidem ti iz rok,
sto oblik imam,
voda sem in oblak,
zemlja sem in drevo,
tišina sem in glas,
ptica sem in zrak,
korenina sem in sad.
Zmeraj isti,
zmeraj drugačen.*

*Ti pa me ne poznaš:
kolikokrat
sem ti že zgorel
pred očmi —
nenaden plamen.*

In vendar je Udovič v resnici daleč od tega, da bi v poeziji videl doživetje, ki človeka nenehoma meče v muko odtujenih stanj. Na koncu zbirke najdemo vrsto pesmi, v katerih gradi vse trdnejši most med poezijo in ljudmi. Njegova *Plesalka*

*... zmeraj bolj čuti, kako ne nosi
le svojih vzdihov
na svečeniških rokah.*

Še več. V umetnosti odkriva moč globljega počlovečenja resničnosti:

*S skrivnostnimi gibi
odčara, kar je ukleto v negibnost:
in mrtve duše so lastovice,
ugasle misli se prebudijo
in kakor roj kresnic zletijo
v gluhih src pepelnati mrak.*

Njegova čarovnica - poezija s svojimi prsti, ki gore v belem ognju, »zažiga hladni čas.«

Udoviču je pesnik še vedno očiščujoči »večni Orfej«, ki prinaša človeku in času luč. Prav v tem sprejemanju orfeizma se njegov nazor o poeziji globoko loči od stališč sodobnega »avantgardizma« in najde stik s klasično, v slovenskem primeru prešernovsko tradicijo.

V skladu s tem pojavom je še neka druga lastnost Udovičeve lirike. Lastnost, ki svet njegove lirike notranje integrira, povezuje, jasni in brani pred razpadom. Znotraj pesnikovih predstav in izraza namreč delujejo močne združevalne težnje, stroga arhitektonska disciplina, tako v verzu kot v kompoziciji vsebine. Zato se nam pesnikovo osnovno doživetje nikoli do kraja ne odmakne ali odtuji.

Pojav ima pri Udoviču tudi globlje idejno zaledje.

Rešiti ali bolje rečeno reševati se iz dna »moderne« človeške poraženosti — to je doživljanje, ki kljub vsem prekinitvam daje vodilni idejni ton celoti. Boj za luč v valovih temê je poglobljena humanistična ideja zbirke *Ogledalo sanj*. Določala je tudi glavni kompozicijski ritem knjige. Saj se v poudarjeni moči pojavlja na njenem začetku, v sredini in koncu. S to idejo Udovič v novem času in v modernem pesniškem izrazu na svoj način nadaljuje idejno tradicijo Prešernove, Župančičeve in Kosovelove lirike, ki so slovenski poeziji načrtale svojevrstni duhovni obraz.

Obraz, ki ga je francoski pesnik Marc Alyn zaslužil takrat, ko se je zamislil nad posebno zgodovinsko usoda malega naroda, borečega se za svoj obstoj, in zato naroda, kateremu je v bistvu tuja poezija, ki bi bila le »igra, larpurlartizem ali razkroj«.

O vrednosti teme

Janez Dokler

Kritika, usmerjena v to, da skuša najprej iz stilnih prvin dela razbrati njihovo avtentičnost, to je pravo naravno avtorjevih subjektivnih pobud, njegov prehod od »danih stvari na predmet«, na témo, taka kritika se ob zadnji varianti Batičeve rudarske teme znajde pred nekaterimi težavami. To pa zaradi več razlogov:

Najprej zato, ker se rudarska téma pojavi pri kiparju že zelo zgodaj, leta 1948, in sicer v tako splošni, če ne kar brezosebni obliki, da bi zbujala dvom o globini in pristnosti umetniške pobude tudi, če ne bi šlo za naročeno plastiko;

ker ta varianta — imenovana tudi »Človek-rudnik« — v Batičev kiparski opus ne prinaša nič bistveno novega, vsaj nič takega, kar bi bilo v stilno-formalnem smislu specifično za to témo;

ker je ob predzadnji in zadnji Batičevi razstavi sicer tako strogo strokovna (formalna) in zadržana oficialna kritika v emfatičnem pritrdjevanju temi kot taki izgubila čut za pravo mero;

in slednjič, ker umetnostna teorija še vedno nima zanesljivega odgovora na dokaj bistveno vprašanje o psihologiji forme, na katero je že pred pol stoletja opozarjal Heinrich Wölfflin v svojem delu *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*.

Našteti razlogi, zaradi katerih je otežkočen neposreden pristop k stvari, so zavoljo preglednosti zapisani apriorno in brez razvidne vsebinske zveze, zato jih je treba najprej utemeljiti in povedati, v kakšni medsebojni zvezi so in kako lahko vplivajo na razlago *splošnejše vrednosti* rudarske teme v Batičevi interpretaciji. Gre seveda za tisto vrednost, ki jo imajo umetniška dela — »zdaj in tu«, kot pravimo — v neposrednem stiku z občinstvom.

I.

K prvemu razlogu: »V kotu ob oknu je stala Rudarska trojka, njegovo najbolj poznano delo. Srednji rudar je dvignil kramp, desni ob njem se je ves sklonil nad kompresorjem, ki se je zavrtal v trdo gmoto, levi delavec pa z lopato odmetava premog v vagonet. Na obrazih teh treh rudarjev se zrcali velika telesna utrujenost, pomešana z žilavostjo in zagriženostjo izkopati čimveč premoga...«¹

Omenjeno delo je bilo izgotovljeno leta 1948 za rudarsko-metalurški inštitut. Iz načina, kako ga je doživel in opisal pisatelj Lojze Kovačič v svojem intervjuju s kiparjem, je razvidno, da se stilno (torej tudi vsebinsko) ni razlikoval od standardne ravni takratne spomeniške plastike.² Likovna kvaliteta tega zgodnjega Batičevega dela pa nas tu zanima seveda samo zaradi ugotovitve, da se v njem ni pokazala nobena osebna pobuda, nobena vsebina, ki bi bila izražena v kiparskem načinu. Svoje nagnjenje k rudarski temi je tokrat izpovedal skoraj izključno literarno. To pa je za kritični pristop k sedanji fazi vsaj irelevantno — če že ne opominja k povečani previdnosti.

II.

Če velja, da se v »vsakem novem stilu gledanja kristalizira nova vsebina sveta« in se v tem primeru »ne vidi samo drugače, temveč tudi drugo« (H. Wölfflin), potem je bržkone mogoče trditi tudi to, da neka nova vsebina v umetnosti ne more biti občutena in razbrana drugače kot iz novega »načina gledanja«, objektiviranega v novem stilu — kar nedvomno velja tudi za osebni stil.

Gledana s tega stališča apriorna trditev iz uvoda, da namreč najnovejša varianta Batičeve rudarske teme ne prinaša nič bistveno novega, *nič takega*, kar bi bilo v stilnoformalnem smislu specifično za to temo, ne pomeni nič manj kot to, da je treba iskanje prave narave kiparjevih subjektivnih pobud bistveno razširiti. Tu pa nam je poleg nekaterih Batičevih izjav najbolj pri roki njegovo delo od trenutka, ko je začelo postajati osebno — za razliko od prejšnjega, imenujmo ga »spomeniškega«, obdobja. Seveda pa izraz »prejšnjega« tu ni mogoče jemati dobesedno časovno, ker se je Batič tudi po tem, ko je izoblikoval

¹ Lojze Kovačič: Na obisku pri mladem kiparju, Mladina, 11. I. 1951.

² To je pozneje kipar sam nekajkrat javno označil kot »v mnogih primerih zgrešeno« in težko je verjeti, da bi iz te sodbe izključil svoj prispevek k spomeniški akciji, ki niti ni bil tako majhen in se je vsaj še v trboveljskem spomeniku iz leta 1952 približal rudarski temi. Primerjaj Zlobčev intervju z Batičem v Ljudski pravici 17. V. 1955.

svojo osebno temo, ukvarjal z javnimi naročili, izdelanimi v takrat veljavni maniri.

V nasprotju z večino poročevalcev, ki so v Batiču takrat videli predvsem oblikovalca partizanske in delavske tematike, je Fran Šijanec že ob prvi kiparjevi razstavi decembra 1952 ugotovil: »Najbolj značilne zanj pa so tu nedvomno upodobitve počivajočih dekliških figur v žgani glini, vitka sloka bitja rahle nežnosti, polne gibke elegance v liniji in graciozne miline v izrazu. Neka tiha dražest zastrtih čustev preveva motiviko tega sanjavega okolja z mehkobnim liričnim zanosom. Kiparjeva fantazija si zamišlja tenkočutno prožna telesa z dolgimi gracilnimi udi, labodje zleknjenimi vratovi in lutkasto majhnimi glavami, ki se nagibajo v igrivih držah dekliške koketnosti... (v njih) je videti lahkoten in neprisiljeno priroden in, kar je važno, kljub očitni svežosti in spontani preprostosti oblikovnega izraza ne zanemarja lepotne stilizacije v duhu sodobne estetike.«³

Če dodamo, da je ta »duh sodobne estetike« zelo meglen, da ga deloma lahko smatramo za časovno modo, v kateri je kipar — kot bomo videli — iskal »tipičnost«, bi Šijančeva razlaga držala za dokajšen del Batičevega kiparstva po letu 1952. Vsebinsko in estetsko - formalno jo je pozneje dopolnil Emilijan Cevc; odkril je, da Batičeva mala plastika zazveni s »trpkim naglasom kakor v samoopovedi in predanosti neizpolnjenim željam«, kar zadeva vsebino, in princip oblikovanja prostora z žariščem zunaj volumna figure. Vendar pa to zadnje velja pretežno že za poznejšo stopnjo tega obdobja, ko je kipar s formalnim eksperimentiranjem in občasnim govorjenjem o »četrti dimenziji« očitno kazal prizadevanje, da bi svojim figuram dal širši, manj intimno izpovedni pomen in vsebinsko težo. Skratka — svojemu načinu gledanja je iskal »spomeniško« formo in jo tudi našel v skupini »Balet«, katere osnutek je razstavil že leta 1955 na razstavi Batič - Kobe.

Ni pa najbrž zmotno mnenje, da je glede na avtentičnost to iskanje spomeniške forme mogoče imeti za sekundarno nalogo, zvezano s kiparjevo odvisnostjo od javnih naročil. Prvotnejši in za vprašanje avtentičnosti zanimivejši odnos do svojega kiparstva je Batič razkril v intervjuju z novinarjem »Večera« ob razstavi Batič - Debenjak v Mariboru leta 1954: »Da, uganil si. Moj svet, v katerem lahko najbolj intimno izrazim svoja čustva, je drobna plastika. Iščem poti in izrazov, s katerimi bi upodobil utrip in ritem sodobnega časa brez abstraktne forme, a vendar tako, da bo ta plastika sodobna. Tudi vzori so mi zoprni in se hočem brez njih dokopati do lastnega izraza... V svoje miniaturre ženskih postav, ki jih obdelujem linearno, včasih skoraj dekorativno, bi rad dahnil vso tisto liriko in erotiko pa gracioznost, ki je za sodobno žensko tako tipična.«⁴

S strokovnima izrazoma »linearno« in »dekorativno« za tisto, kar je Fran Šijanec imenoval lepотно stilizacijo v duhu sodobne estetike, je zdaj dopolnjena oznaka tega Batičevega obdobja, medtem ko ostaja težnja po sodobnosti brez »abstraktne forme«⁵ slejkoprej kiparjev program.

Iz vsega tega se vsiljuje sklep, da si je Batič v linearno dekorativnem stilu svoje male plastike in deloma v njeni »spomeniški« ináčici (nekako v prvi polovici preteklega desetletja) našel najbolj avtentični osebni izraz, ki je hkrati ustrezal njegovi zahtevi po sodobnosti. Le-ta se je seveda izoblikovala v ta-

³ Fran Šijanec: Kipar Stojan Batič, Slovenski poročevalec, 28. XII. 1952.

⁴ Dve, tri o Stojanu Batiču, Večer 27. III. 1954.

⁵ Točneje bi temu rekli »v okviru figuralnega kiparstva«, zakaj vsaka forma, tudi linearna in dekorativna, je v tem smislu abstraktna.

kratni objektivni situaciji, ko se je bila že močno zrahljala rigoroznost dogmatskih zahtev po »angažiranosti« in družbena irelevantnost (v smislu teh zahtev) lirično dekorativne plastike ni nikogar več motila, na drugi strani pa občinstvo še ni kazalo posebne volje, da bi tak linearno dekorativni koncept sprejelo v nefigurativni (abstraktni) varianti. Batičeva razstava leta 1955 (skupaj s Kobetovim, podobno dekorativno ubranim slikarstvom) je zato doživela tudi primeren odmev v kritiki in občinstvo jo je sprejelo kot pravo olajšanje po siromašnem povprečju prejšnjega obdobja.

Za »gibanje« Batičevega stila po tem uravnovešenem obdobju je najprej značilen poskus, da bi svoj linearni dekorativni koncept čimbolj osamosvojil, čimbolj osvobodil vezanosti na predstavljeno »predmetnost«, da bi ga napravil vsestransko uporabnega. Ustrezna rezultata tega prizadevanja sta »čipkasti« relief za Senovo (razstavljen že na razstavi leta 1955) in vrata za palačo združne zveze v Ljubljani. Za take, povsem dekorativne naloge je bil poskus razmeroma uspešen, hkrati pa je pokazal, da na določeni temi izoblikovanega osebnega estetskoformalnega koncepta ni mogoče prenesti na katerokoli temo, ne da bi se vsebinsko naglo izpraznil. Stvar je tako evidentna, da jo je moral začutiti tudi kipar, takoj ko se je srečal z vsebinsko zahtevnejšo nalogo, s spomenikom NOB.

Gre za spomenik padlim borcem v Dragi pri Loškem potoku, pri katerem je sodeloval tudi arhitekt Boris Kobe. Kiparjeva naloga se vsaj obrtniško ni mnogo razlikovala od obeh prejšnjih; z nizkim reliefom v bronu je moral oviti pet metrov visok spiralast kamnit steber: »Začel je s petelinom kot simbolom ognja, sledijo pa mu skupine zapornikov in talcev, nemških okupacijskih vojakov pri streljanju, hrzajoči konj kot simbol vstaje, odločitev, borba, svoboda, izgradnja in golob miru. Vsi ti izrezi so izdelani v konkavno konveksni tehniki, tako da stvari učinkujejo enotno kot živa zgodba teme in svetlobe, ki se nenehno borita. Te poenostavljene figuralne skupine med seboj povezujejo simbolično dekorativne abstrakcije, kot npr. lik konice, ki predstavlja pritisk, pas, sestavljen iz elementov puškinih zapirahov ter tankovskih oklepov, kar naj vzbudi občutek nemškega vojaškega potenciala, ali lovorike v spomin prvih partizanskih zmag.«⁶

Nobene potrebe ni, da bi se tu spuščali v razpravljanje o estetski učinkovitosti simbolike kot je hrzajoči konj za vstajo, konica za pritisk, puškini zapirah in tankovski oklepi za vzbujanje »nemškega vojaškega potenciala«. Na prvi pogled se celo komu utegne zdeti, da je dogajanje preteklih nekaj let razpravo o čem takim napravilo nepotrebno in nemogočo, čeprav še zdaleč ni čisto tako. A tu nas vendarle najbolj zanima funkcija tistega, kar Bogdan Pogačnik imenuje »konveksno konkavna tehnika«. Seveda ne gre za tehniko, temveč za stilno posebnost, ki v nekem smislu izenači (in omogoča zamenjavo) vdolbine in zbokline. V končni konsekvenci gre za »relativiziranje« vrednosti polne plastične (lahko bi rekli tudi klasične) forme, za poseben »način gledanja«, katerega izvor in utemeljitev v modernem kiparstvu pa tu puščamo ob strani, ker se zdi, da je Batič ta stilni prijem uporabil brez vsebinske zveze. Uporabil ga je zato, da stvari učinkujejo enotno kot živa zgodba teme in svetlobe, ki se nenehno borita.⁷ Namenil mu je torej podobno simbolično funkcijo kot

⁶ bp = Bogdan Pogačnik: Kot legenda nas obkrožajo njih imena, Slovenski poročevalac 4. VII. 1956.

⁷ Tu se zdi vredno opozoriti, da je ves citat vzet iz intervjuja; ta zvrst je v skladu z ustaljeno novinarsko prakso navadno avtorizirana. Razen tega tudi previdna oblika »kar naj vzbudi občutek...« kaže, da Pogačnik posreduje umetnikovo razlago.

hrzajočemu konju, konici ali tankovskim oklepom, ki vsekakor predstavlja nekaj, kar je lastno predvsem objektu, NOB. Je torej pripovedni element in bi ga pri iskanju avtentičnosti stilnega izraza lahko zanemarili.

Temu pa bi se reklo stvari poenostavljati, zakaj že formulacija »da stvari učinkujejo enotno« vendarle kaže na to, da konveksno konkavna »tehnika« mimo simbolične funkcije objektivno le opravlja tudi še svojo prvotno; relativizira namreč vrednost plastične forme in omogoča, da se vsebinsko zelo raznorodni, pa čustveni valenci naravnost nasprotujoči si pripovedni elementi vključijo v celoto dekorativnega sistema.

Zdi se dovolj jasno, zakaj bi bilo tu nemogoče namesto oznake »dekorativni sistem« uporabiti »stil«, a vsaj najvažnejše razloge je treba navesti: »konveksno konkavna tehnika« je tu uporabljena daleč od svojih idejnoestetskih izvorov, ni izpeljana dosledno v smislu »občutenja forme« (H. Wölfflin), in bi bila kot taka, kot vsebinska oblika, tudi naravnost v nasprotju s programsko zasnovo spomenika. Zanimiva je predvsem zato, ker se je Batič po njej približeval svoji in objektivni zahtevi po sodobnosti izraza; kot učinkovito iznajdbo jo je uporabljal — če se ne motimo — že nekoliko prej in pozneje tudi na takšnih plastikah, kakršna je na primer »Urška in povodni mož« pred gospodarskim razstaviščem v Ljubljani, kjer bi bilo pač nesmiselno govoriti o »živi zgodbi teme in svetlobe, ki se nenehno borita«.

Dejstvo je namreč, da je bil njegov linearno dekorativni stil že v času nastanka in brez ozira na to, da ga je uporabljal v okviru figurativnega kiparstva, nekaj let za izraznimi sredstvi tako imenovane avantgarde. Sredi prejšnjega desetletja je bil abstraktni ekspresionizem že na višku. Njegove ideološke in »teoretske« utemeljitve so bile že zdavnaj omejene na nekaj standardnih fraz o umetnikovem neposrednem kontaktiranju z »vesoljem« in »vesoljskimi zakoni«, vsekakor z nečem iracionalnim, kar naj bi bilo mogoče doživeti iz strukture dela, medtem ko se je bilo gibanje že spremenilo v splošno modo in je tako masovno proizvajalo te pisane in črno-bele subjektivne odtise »vesoljskih zakonov«, da se jim je bilo na ravni pomena vedno bolj nevarno bližati in da so se resnični ustvarjalci le z naporom držali nad izenačujočim povprečjem. Vendar pa se zdi, da je »strukturnalna« forma zaradi nekakšnih globljih razlogov postala prevladujoča govorica časa in da se ji komaj lahko izogne kipar, ki mu je iskanje sodobne forme bistvena sestavina programa.

Uporaba konveksno konkavne »tehnike« je v Batičevem kiparstvu samo prehodni pojav med finim površinskim rastrom uravnovešenega obdobja male plastike in grobo strukturiranimi površinami naslednjega obdobja, ki ima svoje »središče« v razstavi Batič-Spacial, pomladi leta 1957. Razstava je bila po mnenju enega izmed poročevalcev »prav toliko modernistična, da jo široki krog gledalcev še lahko dohaja«. Batič je na njej preizkusil uporabnost sodobne strukturalistične forme na figurativnem izhodišču. V ta namen si je izbral tako imenovane »večne teme«: Suzano, Zaljubljenega harlekina, Prometeja, Igralca, Trageda in podobne. Že naslovi kažejo, da se je v njegovo kiparstvo vrnila »literatura«, deloma kot nadomestek »najbolj intimnega izražanja čustev« iz obdobja male plastike. Kolikor pa je to mogoče opazovati le kot poskus v zgoraj omenjenem smislu, je nedvomno pokazal, da sodobna, t. j. strukturalistična, forma, uporabljena v tem smislu, zahteva določeno stilizacijo figure, da je vsebinsko dovolj indiferentna, oziroma da kot nekakšen splošno sprejeti medij uspešno prenaša kakršnokoli »vsebino«. Sodobna, »napredna« forma je bila dosežena in tudi najbolj prominentna kritika je potrdila ta uspeh.

Ker nam gre tu predvsem za vprašanje avtentičnosti formalnega izraza, se z vprašanjem splošne vrednosti plastike posameznih stilnih faz ne moremo ukvarjati. S stališča formalnih premikov pa naslednje obdobje, akcentuirano z razstavo na rudarsko temo v letu 1959, pomeni približno analogijo prehodu z obeh dekorativnih reliefov na spomenik NOB v Dragi. Tudi zdaj je moral kipar dati vsebinsko indiferentnim, izpraznjenim formalnim sredstvom pomensko obeležje, ki bo ustrezalo tematski zamisli. »Rudarja« — tako pravi sam — »sem postavil v njegov prostor, v njegov ambient. Rudniško konstrukcijo, opornike in vse notranje impresije rudnika sem skušal vtisniti v njegovo telo. S tem sem mogoče malo »nasilno« posegel v anatomsko pravilnost človeškega telesa, toda skušal sem poudariti predvsem duhovno, notranjo podobnost teh ljudi...«⁸ In še dopolnilo: »Premog, ki ga kopljejo, jim je dal gmoto, težo, barvo, konstrukcijo; zaznamovali so jih leseni rudniški oporniki, da so se njihove žile in kite, mišice in kosti same spremenile v nekatere opornike skrivnostnega rudnika 'Človek'... Jamske svetilke so se zrasle z rudarjevimi dlanmi, vrtni stroj se zliva z anatomijo telesa, zaščitna čelada se zraščala z lobanjo in varuje iskro misel.«⁹ Morda so ploskovite stilizacije človeškega telesa z vtisnjenimi rekviziti dela res učinkovitejše od abstraktnih simbolov konice in puškinih zapirav, vendar princip ostane isti; plastike pa tudi zdaj niti z volumnom niti s kiparskim načinom tretiranja površine (brez dodatka simboličnih atributov in brez naslovov) ni mogoče tematsko identificirati. V zadnji inačici rudarskega cikla, nakazani že v plastikah Izmena in V dvigalu iz leta 1959 in v logaškem spomeniku NOB, se stvar spremeni toliko, da namesto ploskev stiliziranega telesa postanejo nosilci struktur in atributov mejne ploskve kamenitih kvadrov. »Realistični« fragmenti, vrinjeni v strukture teh mejnih ploskev kot razpoznavni znaki teme, nedvomno samo še razbijajo formalno enotnost. To je logično razvidno tudi iz karakteristike stila, ki jo je dal Zoran Kržišnik v predgovoru v katalog zadnje razstave: »Po oblikovni plati je sedanji rudarski cikel logično nadaljevanje Batičevih 'Rudarjev'. Smer kaže od oblin in zasločenih linij proti ravnim ploskvam in trdo lomljivim črtam. Hrapava površina pozna drobna zrnca, debelejšje gruče, nasekljan in nazobčan rob...« V tej karakteristiki je realiziran Batičev program kar zadeva sodobnost forme, saj se po njej (namreč karakteristiki) zadnja faza njegovega rudarskega cikla uspešno vključuje v trenutno prevladujočo in kar najbolj priznano umetnostno smer.

Posamezne stopnje realizacije tega programa, od klasične linearne in dekorativne do strukturalistične, kažejo, prvič, da je šel razvoj formalno logično od prve uporabe konveksno konkavne »tehnike« (kot sredstva za »relativiziranje« plastičnih vrednosti in dosego formalne enotnosti) do sedanje redukcije plastične forme na strukturo, in drugič, da je bil ta razvoj realiziran na tematsko zelo heterogenih snoveh — od čisto dekorativnih nalog preko tako imenovanih večnih tem in spomenika NOB do rudarskega ciklusa. To pa je hkrati tudi v uvodu omenjena ovira za neposreden pristop k stvari: pomanjkanje za določeno temo specifičnih stilnoformalnih znakov, ki ne bi bili niti samo simbol za identifikacijo teme niti samo stopnja formalnega razvoja ko ta poteka neodvisno od teme, ko se — prosto po Wölfflinu — lahko vidi sicer drugače, a ne drugo in drugo, a ne drugače. Z drugimi besedami: ko je v stilnoformalnih spremembah sicer razvidna neka logičnost, ki pa ni hkrati razvidna tudi kot logična posledica tematskih in vsebinskih sprememb.

⁸ Ciril Zlobec: Rad bi se jim oddolžil, Ljudska pravica 17. III. 1959.

⁹ Emilijan Cevc: Batičev rudarski cikel. Naša Sodobnost, 1960, str. 177.

Ko je Zoran Kržišnik leta 1957 z velikimi simpatijami pozdravil premik, ki je v Batičevi plastiki nastal med razstavama leta 1955 in 1957 in ga je nemo-goče razumeti brez vmesne faze obeh dekorativnih reliefov in spomenika v Dragi, je med ostalim napisal tudi sledeče: »Napetemu loku podobne linije elegantnih hrbtov njegovih ženskih modelov so se umaknile novemu umetniškemu principu: *izpovedi*. Njegove plastike nas ne prepričajo samo s svojo telesno eksistenco, ampak so nosilke novega kiparjevega razpoloženja, ki skuša odločno in pogumno soočati svoja notranja dognanja z gledalcem in mu neposredno tolmačiti svoj novi umetniški nazor.«¹⁰ (Podčrtal J. D.) Princip izpovedi, odločno in pogumno soočanje (svojih) notranjih dognanj z gledalcem, neposredno tolmačenje umetniškega nazora — vsa ta terminologija (poleg poudarjanja vloge intelekta) nedvomno kaže na idejnoteoretska izhodišča abstraktnega ekspresionizma. Poudarjanje *notranjih dognanj* in *neposrednosti* tolmačenja insistira na izključitvi objektivne predmetnosti kot medija, v katerem se umetnikova subjektivna pobuda realizira kot izbor, kombinacija itd. predmeta in »način gledanja«, in ki je hkrati nekakšno skupno izhodišče za umetnika in za gledalca. Ta neposrednost v Batičevi fazi iz leta 1957 (Prometej, Traged itd.) potemtakem seveda ni ustvarjena s »telesno eksistenco« njegovih plastik, temveč so s tega stališča važne samo kot »nosilke« nečesa, kar je neposrednejše kot telesna (ker so to plastike najbrže plastična) eksistenca. Pojasnilo, da so to strukturirane površine na ploskovito stilizirani plastiki, je skoraj odveč; oprostljivo je samo zato, ker hkrati opozarja na razloge formalnega razvoja Batičeve plastike do današnje stopnje, ko je ta pravzaprav negacija plastike. Zdaj namreč ne samo da »telesna eksistenca« ni edino, kar nas prepriča, ampak »telesne eksistence« sploh ni. Celo niti eksistence bloka (v smislu vsebine forme) ne, ker ga je »dematerializirala« površinska struktura.

Približati se »strukturam« abstraktnega ekspresionizma — kadar je dosledno izpeljan — s stališča pomena je ne samo težka, temveč praktično nerešljiva naloga. »Hrapava površina«, ki »pozna drobna zrnca, debelejšje gruče, nasekljan in nazobčan rob« in podobno nudi teoretično neskončno število možnih interpretacij; po idejnoteoretskih osnovah smeri je vedno le čista in *neposredna* projekcija umetnikovih »notranjih dognanj«, ki v najboljšem primeru dobe tako imenovano ontološko utemeljitev v meglenih zvezah s stvarmi, ki so vsaj tako neopredeljene kot npr. »kozmične zakonitosti« ali pa »drama bivanja« in podobno in so zato kot objektivni kriterij precej neuporabne. Interpretacija in ocena, tako torej odvisni samo od občutljivosti interpreta, se tudi sami dobesedno spremenita v ustvarjalno dejanje. In res neredko kritika tudi skuša pomanjkanje stvarne analize nadomestiti s privzdignjenim poetskim stilom, zlasti kadar »vsebinsko« povzema delo.

Kar zadeva Batiča v tem pogledu tudi po letu 1957, ko je razstavljal tematsko razvidno plastiko, ni dopuščal preveč svobode in je svoje deformacije »anatomske pravilnosti« človeškega telesa in strukture površin rudarskega cikla označil kot vtiskovanje okolja, kot nekakšno poklicno zaznamovanost človeške figure. Prav tu pa nastane nekakšna dvojnost, nekakšen nesporazum, zakaj če odštejemo »realistične« fragmente s hoteno simboličnim namenom, bomo videli, da so domala vsa njegova dela po spomeniku NOB v Dragi zaznamovana z močno sorodnimi strukturami, da se od primera do primera menja le odnos

¹⁰ Zoran Kržišnik: Lojze Spacal in Stojan Batič, Naši razgledi 11. V. 1957.

med »telesno eksistenco« in reduciranjem le-te na strukturirane površine. Ta odnos se je — splošno vzeto — nagibal v škodo »telesne eksistence«, vendar pa je z realizacijo dekorativne plastike za fontano pred domom družbenih organizacij v Ljubljani (pa tudi že prej) Batič pokazal, da ga lahko poljubno spreminja. Vsekakor bi bila formalna analiza prav te plastike hvaležna naloga za kritika, ki bi hotel odkriti pravo vsebino Batičevih strukturiranih površin — razen, če se seveda izkaže, da tudi ta skupina spada v rudarski cikel. V nasprotnem primeru pa ostanejo analiza te tematsko nespecificirane forme, vprašanje njene avtentičnosti in (kolikor je avtentična) vprašanje vsebinske in pomenske vrednosti — odprta vprašanja. Uvodni ugovor zoper emfatično pritrdjevanje temi kot taki je pravzaprav posledica ugotovitve, dobljene s primerjanjem, da tako opevana tema kot vsebina neke specifične forme sploh ni dana.

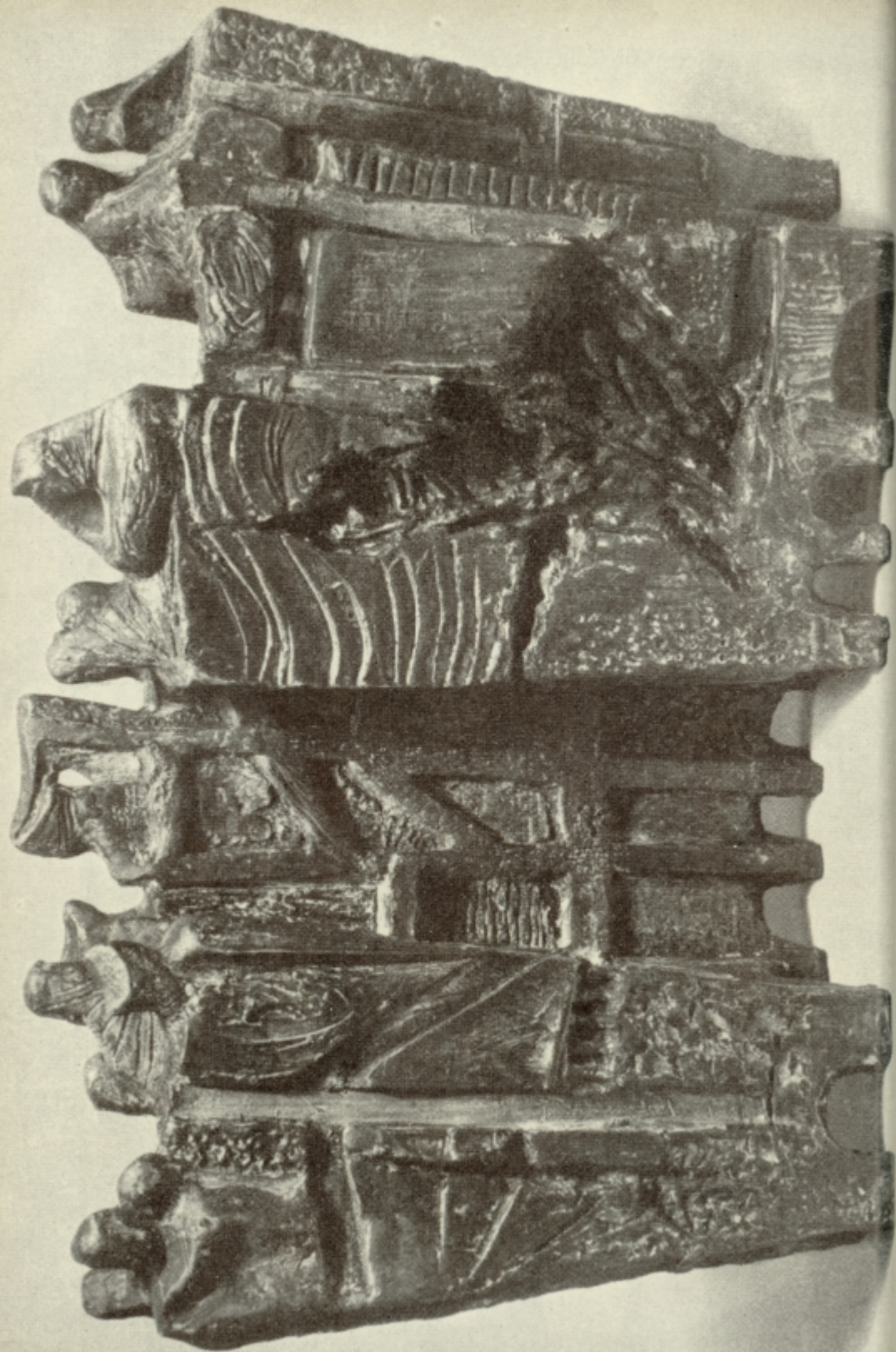
IV.

Če pa to drži, potem se pokaže, da v strukturi razkrojena plastična forma opravlja pri Batiču isto funkcijo kot konveksno konkavna »tehnika« v prejšnjih letih, namreč funkcijo nekakšnega površinskega skupnega imenovalca raznorodnih form, (bloka, ploskve, vdolbin itd.) ki sam zase — razen te, pravzaprav dekorativne funkcije — nima nobenega globljega pomena. Njeno upravičenost ali neupravičenost, naprednost ali nenaprednost ne moremo iskati v odnosu na »vsebino«, ki se tu očitno ne pojavlja kot vsebina forme, kot tisto, kar bi kot bitno v občutenju forme obstajalo že v najmanjšem delčku (Wölfflin) prav tako pa seveda tudi v celoti.

Spričo razširjenosti strukturalistične forme v sodobni zahodnoevropski umetnosti pa bi jo bilo treba »vzeti na znanje« kot znak bolj ali manj prevladujočega časovnega stila. Ker ne more biti dvoma o tem, da se pojavlja kot funkcija določenih potreb, bi bilo treba odgovoriti na vprašanje, katere so tiste potrebe in kakšna je njihova narava, so (in koliko so) le »immanentne« potrebe stilnih menjav ali pa gre za bolj objektivne, se pravi družbene in psihološke razloge? Vsa ta vprašanja terjajo odgovore tem bolj, ker nas utemeljitve v tem smislu, da gre za čisti, neposredni likovni jezik, v katerem umetnik sporoča ontološke resnice, ne zadovoljujejo.

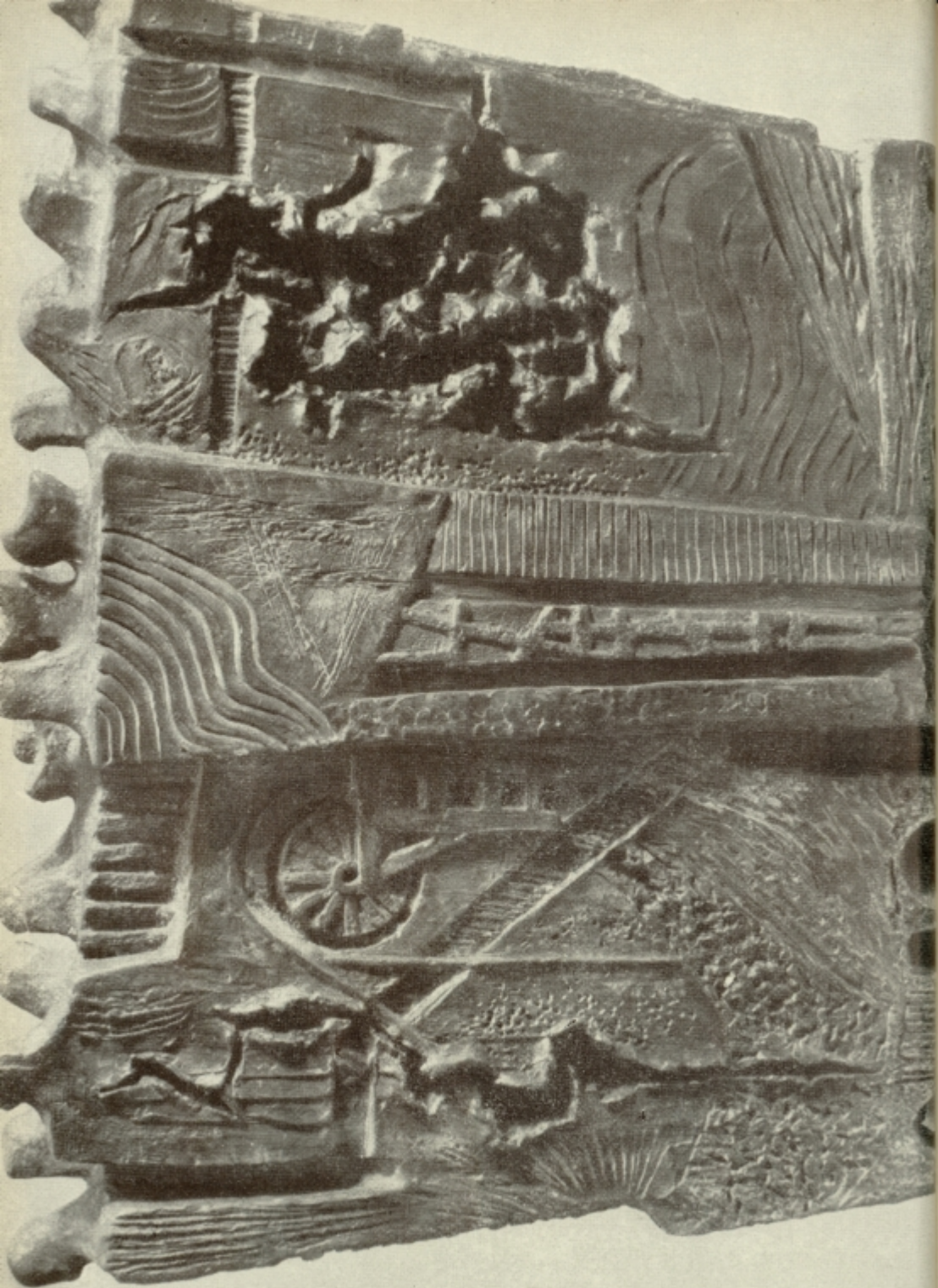
Na drugi strani pa je res, da se ta forma tudi v sodobni slovenski umetnosti pojavlja v doslednejših izpeljavah, torej kot forma vsebine, ne pa le kot »združitev napredne forme z napredno vsebino« (E. Cevc) in da so te izpeljave kot povod za razmišljanje o omenjenih vprašanjih bolj primerne kot Batičev rudarski cikel. Le-ta je svojo notranjo problematiko (in zlasti problematičnost zadnje faze) razkril že v luči nekaterih Wölfflinovih pojmov, ki se tičejo stila, in smo si jih zato pri njem tudi sposodili.

STOJAN BATIČ: Veterani podzemlja, Zapuščeni rovi, Slavolok dela, Banoviči

MIROSLAV KOŠUTA: PESMI

Ohrežje pomladi

Zelena jadra pojó veter.
V mivkastem nebu se vije ptičji let,
ki je kriknil iz brega.
Klici si sledijo z novim nemirom.

Siti valovi legajo na prod
in pijejo žejno kamenje.

Mračni jambor je mrtev.
Naplavine odtekajo čez veliko rano,
ki vpije iz njega.
V ušesu školja klokoče praznina.

Zapri oči, obala se razgalja,
mi je rekel les.

Zdaj ga božam:
prsti iščejo v njem samoto,
ki mi je tu tako draga.

Hlad

Hlad pljuska čez palubo rjavega obzorja,
kot težko pričakovanje
raste tišina:
skóznjo kriki galebov rišejo jambore
v razlito čelo večera.

Stonoge rakovice tkejo mrežo iz sna.

Še je čas —
šepeče grlo, ko se mu približujem.
Še je čas, splašene oči.

O roka, boljša od besede,
kruh in sol,
školjka mrzle vode.
V trpljenju umiti privid in blaga trudnost
se vračata vate,
žeja utripa v dlani.
Dolg in neutolažljiv je jok tvoje nežnosti.

Po naplavljenih algah dišita telesi
in po slovesu.

Tako visoko

Tako visoko ostane poletje,
ki je soncu drago.
Nemirne,
od trav ožgane steze
tajijo molk tujih let,
kot ptice se zbirajo
in prebujaajo zelene zastore
v dolini.

Dolgo sem hodil
in tu počijem.

Mehki glas je čist od razodetja,
končan je beg
pred neizrekljivim —
o pesem, visoki svetli vzgib otožnosti:
razkrit sem v najtišjem,
kot voda
blizu travam in blizu nebu.

Začudena dolina valovi od vzhoda
in sence siliijo v somrak.

Noč za nočjo

Sovji molk preži na zaspane gibe,
nemijo odmevi jader,
ki so pred zoro ujela veter.
Noč igra zateglo
in žalostno
na hrapava grla pritajenih krikov.

Tako se vračava.
In ne prebujaava ulegle vode,
ne huškajočih senc
v tišini somračnega lesa.

Tako noč za nočjo,
tako zdaj.
Dobra drug z drugim in usmiljena
objokujeva poslednji mrak;
v njem se blazina prebuja kot vzdih,
v katerem se poslavljata
najini roki.

Jutro laja čez planine.

Odmev tišine

Dnevi ne bodo več dnevi
in šepet ne bo več glas:
že se razkraja krik svetlobe,
mehka rjavina
liže tvoj obraz in roka
roke mi ne najde.

Ujeta si v prosojnem,
mrtvem zvonu.

Ta čas gredo stopinje v hladno strugo.
Upognjen sem v ramenih,
s senco groze
drhtijo usta: poljub
lebdi v izmitem vonju gline.

Skoro boš zemlja, trava boš
skoro, voda
in mah.

Pismo

Sence se iščejo.
V zavesah modri tišina.
Voda brez glasu
in struge
odplavlja bele liste.

Trava nama je prerasla
poglede,
roki sta razpadli
ob dotiku.
Hodim skozi zatohli duh prsti.

Daleč si.
Hodim in ne pridem do tebe.

Večer
straži zahajajoče sonce.

Administrativna balada

Miloš Mikelc

Reportaža v treh dejanjih s petjem, plesom in srečolovom

o se be :

direktorica Zavoda za ugotavljanje odklonov in slabosti v socialistični izgradnji
Peter, uslužbenec v Zavodu
Breda, tajnica v Zavodu
glavni urednik »Diskutanta«, dnevnika za pospeševanje borbe mnenj
Milan, novinar pri Diskutantu
urednica
urednik
miličnik
zastopnica gledališke uprave
don Diego in načelnik
don Alonzo in Komar
kraljica
kralj in nadučitelj in režiser
komornik in sogovornik in predsednik komisije
pesnik
tajnica pri Diskutantu
direktor
drugi direktor
zastopnica izobraževanja
balerine
postreščki
biciklisti
zastopniki izobraževanja
komisija za ugotovitev razmer v Zavodu in uredništvu

prizorišče

je v vseh treh dejanjih isto. Razdeljeno je na tri dele: soba za glavnega oziroma direktorico, soba za tajnico, prizorišče prizorov Zavodovega predavanja »O nekaterih družbeno škodljivih plateh človeškega značaja včeraj, danes, jutri«.

1. napis DVA IZREDNA SESTANKA

2. napis LJUDSKA REPUBLIKA SLOVENIJA

ZAVOD ZA UGOTAVLJANJE ODKLONOV IN SLABOSTI
V SOCIALISTIČNI IZGRADNJI

Na prizorišču so direktorica, Breda in Peter.

DIREKTORICA bere: Veliki uspehi... nenavadni uspehi... čakajte, da najdem... izjemni uspehi... zelo kritičen položaj... skrajno resen položaj... ja, kje pa je... no, tule: pomanjkljiva delitev dela med posameznimi organizacijami in nekatere odvečne ustanove nam na tem področju zamegljujejo resnične probleme, ki jih nikakor ni malo. Zelo pomembno je, da pospešujemo borbo mnenj, seveda, kadar so ta mnenja socialistična, o čemer naj presodijo občinski komiteji. Vendar je odveč, da imamo v ta namen kar poseben dnevnik, ki pod naslovom »Diskutant, dnevni list za pospeševanje borbe mnenj« izhaja vsak dan — kajti tako se resnični pomen teh problemov zamegli.

PETER: To je res. V tem časniku tudi ne vedo več, kaj bi še pisali.

DIREKTORICA bere: Tudi je prav in nujno, da raziskujemo politične, sociološke in druge vzroke negativnih pojavov v našem razvoju.

PETER: Saj to je pohvala našemu Zavodu! Vendar enkrat!

DIREKTORICA bere: Vendar, da zavoljo tega vzdržujemo kar celo ustanovo, znani Zavod za ugotavljanje odklonov in slabosti v socialistični izgradnji — to nam raziskovanje negativnih pojavov birokratizira in vnaša vanj politična nesorazmerja. — Znani Zavod. Znani! Še dobro, da ne piše prosluli Zavod!

PETER: Prosluli je v pravopisu prepovedano.

DIREKTORICA: Ste kaj rekli, tovariš Peter?

PETER: Odkod pa to berete, tovarišica direktorica?

DIREKTORICA: Gradivo za plenum prihodnji mesec. Dobila sem ga... po zvezah, saj razumete. No, kaj pravite na to?

BREDA: Kaj pa vi pravite?

DIREKTORICA: Jaz pravim, da si je to izmislil kak uradnik! Po mojem za tem ne stoji noben vodilni tovariš!

PETER: No, potem je pa vse v redu. Kar oddahnil sem se!

DIREKTORICA: Prav nič ni v redu! Za obstanek nam gre, za goli obstanek! Danes vladajo uradniki!

PETER: Ja, kaj bomo pa potem storili?

DIREKTORICA: Lahko bi se še ob pravem času pokesali pa malo reorganizirali — ampak to ne vžge več. Ti časi so mimo. Najprej — pohiteli bomo s pripravljanjem predavanja o komolčarstvu, karierizmu, zvezah in poznanstvih. Predavanje mora biti še pred plenumom in biti mora tako, da bodo ljudje strmeli! Umetniki, pevci, igravci, balet, projekcije, glasba — pa če napravimo ves letošnji proračun! To je prva reč. Druga: na plenumu bodo omenili še kakega grešnika poleg nas. Za enega med njimi ste slišali.

PETER: Diskutant?

DIREKTORICA: Tako je. Če mi še pred plenumom razkrijemo odklone in slabosti tega dnevnika, bomo s tem dokazali, da je tudi Zavod že ugotovil negativne pojave, o katerih bo plenum razpravljal.

PETER: Pa jih pri Diskutantu imajo?

DIREKTORICA: Kaj?

PETER: Odklone in slabosti.

DIREKTORICA: Seveda jih imajo — kdo jih pa nima! S tem podkrepimo ugotovitve plenuma in se prikupimo, hkrati pa pokažemo, kako koristen je Zavod in kako škoda bi ga bilo okrniti ali celo ukiniti. To je drugo. In tretje — čimprej moramo rešiti zadevo z novimi prostori. Breda, pokličite, prosim, predsednika.

BREDA: Takoj? Zdaj?

DIREKTORICA: Seveda! Kadar delamo — takrat delamo! Odločilno je, da se še pred plenomom preselimo. Kdo bi ukinjal Zavod, ki se je komaj za silo uredil, naj prej pokaže, kaj zmore! — Halo? Tovariša predsednika, prosim! — Direktorica za ugotavljanje... — Prosim. — Stric predsednik, zdravo! — Hihihhi! — O, dobro, dobro. — Nič posebnega, garamo pač, garamo. Ja, domenili smo se, da bomo naše veliko predavanje o komolčarstvu, saj veš, uprizorili posebej tudi za predstavnike izobraževalnih ustanov iz vse republike. Da jim pokažemo, kaj se da, če človek hoče. — Oh, dobro, da si jih omenil! Tako res ne gre več. Če se še ta mesec ne preselimo... — Veš kaj, poznam direktorja gradbenega podjetja, pa bom pritisnila nanj, da pohiti s svojimi parketarji in pleskarji. Naj pa kaj drugega odloži za ta čas. — Še enkrat mi obljubi, saj veš, koliko se jih poteguje za to novo hišo... — ...dobili jo bomo mi in nihče drug, je tako? — Zlat si, vedno sem pravila... — Ne, ne, hvala, najlepša hvala...

Zatemnitev, hkrati se osvetli drugo prizorišče. 1. napis ostane, namesto drugega.

3. napis DISKUTANT dnevnik za pospeševanje borbe mnenj
UREDNIŠTVO IN UPRAVA

Na prizorišču so glavni urednik, urednik, urednica in Milan.

GLAVNI telefonira: Tovariša sekretarja, prosim. — Glavni urednik Diskutanta. — Prosim. — Stric sekretar, zdravo! — Hahahahaha! O, dobro, dobro. — Nič posebnega, garamo pač, garamo. Ja, začeli bomo serijo člankov z različnimi mnenji o, saj veš, saj sem te še vprašal... — Oh, dobro, da si jih omenil! Tako res ne gre več. Če se še ta mesec ne preselimo... — Veš kaj, poznam direktorja pa bom pritisnil nanj, da pohiti s svojimi parketarji in pleskarji. Naj pa kaj drugega odloži za ta čas. — Še enkrat mi obljubi, saj veš, koliko se jih poteguje za to novo hišo... — ...dobili jo bomo mi in nihče drug, je tako? — Fant in pol si, zmerom sem pravil... — Ne, ne, hvala, najlepša hvala, zdravo, na svidenje, zdravo! — — — No, to bi bilo v redu. Kdo bi ukinjal ustanovo, ki se bo komaj za silo razmahnila, naj prej pokaže, kaj zmore! Drugo je — nobenih napak, niti tiskovnih ne. Niti tiskovnih ne! To je silno važno! In tretje — na plenumu bodo omenili tudi druge grešnike. Za enega med njimi ste slišali iz gradiva, ki sem ga dobil... po zvezah, saj razumete. Če mi še pred plenomom napademo odklone in slabosti tega Zavoda, bomo že vnaprej konkretizirali ugotovitve plenuma in hkrati dokazali, kako je Diskutant nenadomestljiv. Milan, ti boš zvrtil, kje jih boli!

MILAN: Kako — kje jih boli?

GLAVNI: Vsakega nekje boli, razumeš, tudi Zavod ni brez masla na glavi! Samo povrtati je treba! V redu? No, jaz nimam ničesar več, ima kdo drug kaj? Nič. Torej je ta izredni sestanek končan.

Zatemnitev.

4. napis MILIČNIKOVA PESEM

Glasba, pride miličnik s kuverto v rokah.

MILIČNIK poje:

Od nekdanj policaji so lovili
le lumpe z nepomembnimi zločini,
obsodbo vel'kih rib pa prepustili
tako imenovani zgodovini.

Ta z njimi v glavnem milo je ravnala,
tem bolj, čim bolj bila je progresivna,
in najbolj milostno, odkar postala
je odgovornost splošno kolektivna.

Pa kaj, saj to je njena goljufija,
zakaj bi mešal štrene zgodovini!
Kot prej še zdaj lovi naj policija
le lumpe z nepomembnimi zločini.

MILIČNIK: Res pa je, da je zame v tej družbi vedno manj posla. No, tako ima človek vsaj svoj prosti čas. Zdajle, na primer, je štirinajst in petnajst, srednjeevropski čas, tako je, pred petnajstimi minutami sem za danes opravil s službo. Spotoma še odnesem tole odločbo na Zavod za odklone, menda se bodo vselili v novo stavbo. Usluga prijatelju — kurir je na občini. On pa meni nosi sendviče in cigarete, kadar dežuram. Jaz pravim — take drobne prijateljske usluge držijo svet pokonci — kam bi pa sicer prišli?

Balerine, glasba, miličnik zapleše z njimi, na koncu skupno odplešejo z odra.

MILIČNIK poje med plesom:

Od nekdanj policaji so lovili
le lumpe z nepomembnimi zločini,
obsodbo vel'kih rib pa prepustili
tako imenovani zgodovini...

5. napis SREČOLOV, OBLJUBLJEN V PODNASLOVU TE IGRE

ZASTOPNICA GLEDALIŠKE UPRAVE: Dragi gledavci, v teh naših časih, ko kupiš v trgovini hkrati s kosom mila tudi pravico do žrebanja, ko kupiš z vsako srajco, z vsako sejemsko vstopnico tudi srečko, ki ti prinese vsaj avto, če ne celo garažo, v teh časih torej, ko trgovina ni več trgovina, temveč loterija — je uvidela tudi naša gledališka uprava, da ne more več ostati ob strani v dirki za naklonjenost občinstva. Zato prirejamo med vsako predstavo Administrativne balade, reportaže s petjem, plesom

in srečolovom, nagradno žrebanje ali po domače srečolov. Poglejte, prosim: v tejle vrečki so listki s številkami. Listkov je toliko, kolikor je sedežev v dvorani — vsak sedež ima svoj listek v vrečki. Zdaj pa prosim za vašo pomoč: potrebujemo nekoga, ki bo potegnil iz vrečke tri listke in izžrebal tri srečne dobitnike. Prosim! Bi vi, tovariš? Kar na oder, prosim! Tamle so stopnice... pa sem k meni, prosim... pozor, začnemo! Prvi listek... hočete prebrati številke na njem? Hvala. Sedež številka x v y-nti vrsti dobi..., ki ga poklanja tovarna... Prosim dobitnika, naj pride po nagrado! Drugi listek, prosim... pa če spet glasno preberete... hvala. Drugi dobitnik, ..., darilo tovarne..., dobi sedež številka y v vrsti x! Še tretji listek, prosim — hvala! Tretji dobitnik, ... iz tovarne... dobi sedež x iz vrste y! Tako, tu imamo prvo nagrado, čestitam, tu je druga... in tu je tretja. Moje čestitke vsem trem izžrebancem! Tovariš, vam pa za sodelovanje tale skromna zahvala — droben šopek vijolic. Dovolite, da jih kar pripnem — tako, hvala lepa! Še enkrat: hvala za vašo potrpežljivost in — ne pozabite: najbolje naložite svoj denar, če kupujete zmerom samo izdelke tovarne xyz!

Prvo dejanje

6. napis ZAVOD ZA UGOTAVLJANJE ODKLONOV IN SLABOSTI V SOCIALISTIČNI IZGRADNJI NEKATERE DRUŽBENO ŠKODLJIVE PLATI CLOVEŠKEGA ZNAČAJA VČERAJ, DANES, JUTRI

DON ALONZO: Dragi prijatelj, te blamaže kajpada ne bomo dopustili. Da bi prišel takle pijan mornar v zgodovino, ko ni storil nič drugega, kakor ob pravem času odprl oči in zagledal novo deželo!

DON DIEGO: To je še vprašanje, dragi prijatelj, če jo je sploh zagledal, preden je njegova ladja nasedla na tisti obali — če ni bil toliko pijan, da je odkril novo celino šele takrat, ko so mu povedali, da ladja ne plove več, ker je na suhem!

DON ALONZO: Torej boste tudi vi predlagali njunima veličanstvoma, da pošljemo tja novo odpravo, ki bi jo vodil, recimo, pogumen častnik, vreden te slave, da odkrije novo celino?

DON DIEGO: Strinjam se — razen v tem, da bi moral voditi odpravo ugleden in v navtičnih zadevah razgledan učenjak.

DON ALONZO: S pogumnim častnikom sem mislil seveda vas.

DON DIEGO: Gotovo nimamo bolj uglednega učenjaka od vas.

DON ALONZO: Torej veste zagotovo, da vodja odprave še ni določen?

DON DIEGO: Ni. Kolikor poznam ta dvor, bi rekel, da v njem ni kota, ki bi v teh dneh ne bil okrašen z nevidno, pa čvrsto stekano spletko.

DON ALONZO: Vse zato, ker nimamo zakonov in odredb, ki bi urejale odkrivanje novih dežel! Določale, kdo, kaj in kako sme odkrivati kroni nove posesti. Majhna nerodnost kronistov, pa bodo odkritje spet pripisali kakemu zadolženemu, neolikanemu, pijanemu mornarju!

DON DIEGO: To je že res, da se spoznajo na jadrnanje kakor nihče drug.

DON ALONZO: Kdo pa se bo spoznal na peko, če ne pek? S čimer še ni rečeno, da krmi ljudstvo pek in ne njegov vladar!

DON DIEGO: Zaupno, don Alonzo: imam izvirne zapiske tistega pijanega kapitana — točen opis poti do nove celine.

DON ALONZO: Res je, don Diego: na svetu sta le dva izvoda teh zapiskov. Drugega hranim jaz.

DON DIEGO: Poštenjak, kakršen ste, boste gotovo pritrdili, da odkrijete vi severne obale nove dežele, jaz pa južne?

DON ALONZO: Jaz sem star in bom z golo penzijo tenko piskal.

DON DIEGO: Pričakoval bi, da si učen in preudaren človek rajši izbere pol goloba v roki kakor celega na strehi.

DON ALONZO: Gotovo, gotovo — razen, če so v njegovi polovici ptiča le glava, vrat in kremplji. Ne rečem, če bi odkril severne obale kak mlajši človek...

DON DIEGO: Še nikoli nisem plul po severni polobli.

DON ALONZO: Tudi z dobrimi zemljevidi ne!

DON DIEGO: Odložili bosta veličanstvi. Pravično, upam.

DON ALONZO: Veličanstvi sta vzvišeni nad vsak dvom te vrste.

Prideta njuni veličanstvi, delovno razpoloženi in v spremstvu komornika.

KRALJ: Torej, don Alonzo, vaš predlog.

DON ALONZO: Je ves v razpravi De terra nova, ki jo je vaše veličanstvo blagovolilo prebrati, kakor so mi povedali.

KRALJ: Pa vodja odprave?

DON ALONZO: Ne pristoji mi razmišljati o tem. Povem le, kar slišim na dvoru: da bi bilo dobro poslati kakega mladega plemiča, čeprav mladi ljudje radi podležijo prenagljenim odločitvam, površnosti, nerazumnosti...

KRALJICA: Don Diego, kaj pravite vi?

DON DIEGO: Nisem znanstvenik, veličanstvo — v službi krone sem se navadil meča, ne peresa.

KRALJICA: O vodji odprave?

DON DIEGO: Najboljši bo kak preudaren star učenjak, ki vsako reč desetkrat premisli in se je potem sploh ne loti, v bojazni, da se ne bi prenaglil.

KRALJ stopi k don Alonzu: Torej don Diego ni za ta posel.

DON ALONZO: Tu so dolžna pisma, gospod. Moji bankirji vam bodo pomagali iz zadreg s pogojem, da jim moja oseba na mestu guvernerja novih dežel garantira...

KRALJ: Izsiljevavec. Dajte sem te papirje.

KRALJICA stopi k don Diegu: Lov, s katerim je njegovo veličanstvo počastilo zahodno grofijo — žal nisem mogla z njim — mi je ostal v nepozabnem spominu, don Diego.

DON DIEGO: Storil sem, kar je bilo v mojih močeh, gospa.

KRALJICA: Vaših moči tudi najbolj razvajena ženska ne bi mogla podcenjevati! Prav zato razmišljam — ko bo veličanstvo spet kam odšlo... vi pa boste pluli dolga leta po tistih neprijaznih morjih...

DON DIEGO: Prepričan sem, da za to pot ne bom potreboval dosti časa. Če bi mi jo pa nemilost krone onemogočila — se bom zagrenjen umaknil iz prestolnice nekam na deželo, in ne bom do smrti pogledal nobene ženske več. Prisegam, gospa!

Kraljica si Diega pozorno ogleda pa stopi h kralju in ga v naglici z vleče z odra.

DON ALONZO: Zadeva je zaključena. Iz srca sem vam želel, da bi odpravo vodili vi, don Diego — ampak, vidite, želje so eno...

DON DIEGO: Predobri ste, don Alonzo, tega vam nikoli ne pozabim.
 DON ALONZO: Upam, da se bo tudi meni kdaj ponudila priložnost, da se vam zahvalim za priporočila, s katerimi ste me opisali veličanstvu.
 DON DIEGO: Storil sem zgolj svojo dolžnost, don Alonzo, zgolj svojo dolžnost.
 KOMORNIK *vstopi in se prikloni.*
 DON ALONZO: Kaj že? No, pa grem. Pozdravljeni, mladi gospod.
 KOMORNIK: Don Diego, prosim.
 DON ALONZO: Vi — se niste vi zmotili?!

KOMORNIK: Prosim, don Diego!

DON DIEGO: Že grem.

DON ALONZO: Odjadrajte na ... na njeni postelji! Pa rjuho razpnite za jadro!
 Umazano, zmečkano rjuho!

DON DIEGO: Izgubili ste razsodnost, gospod. V teh krajih si lahko privoščite to razkošje samo enkrat v življenju.

DON ALONZO: Vi ... vi zvodnik!

DON DIEGO: Za to besedo vas moram prositi na dvoboj, gospod.

DON ALONZO: Prosim! Takoj! Tu!

Nekajkrat živahno — in strokovno — prekrížata orožji in don Alonzo obleži.

KOMORNIK: Prosim vendar, don Diego! Veličanstvi čakata!

DON DIEGO: Že grem, že grem! Pospravite, prosim, po lokalu!

Glasba, balerine. Komornik za nogi vlačí po odru don Alonza, ki se vzpenja in maha don Diegu v slovo s pestjo.

7. napis DON DIEGOVA PESEM

DON DIEGO *poje:*

Ta mož je misil, da mu bom nasedel!
 No, res, da moje znanje je bolj medlo —
 zato sem že v rosnih letih vedel,
 da padec drugega me dvigne v sedlo.

Spoznanje samo pa je še premalo:
 življenje se mi nikdar ne bo zmedlo,
 če tudi v praksi rabil bom moralo,
 da padec drugega me dvigne v sedlo.

in recitira:

Veliki ljudje imajo
 velike velike strasti —
 in to se jim pač oprosti.
 Mali ljudje ne smejo
 imeti velikih strasti —
 razen, kadar so na poti k moči.
 Kadar je ta pot uspešna,
 v takem primeru pa —
 čeprav so zamenjali vrstni red:
 najprej strasti, potem veličina —
 tudi njim oprosti
 te strasti
 zgodovina.

pa spet poje:

Spoznanje samo pa je še premalo:
življenje se mi nikdar ne bo zmedlo,
če tudi v praksi rabil bom moralo,
da padec drugega me dvigne v sedlo.

Don Diego in balerine odplešejo. 6. in 7. napis izgineta. Na oder plane Peter.

PETER vpije za balerinami: Prosim, ne še domov, še bomo vadili! Luč za tovarišico direktorico! Luč za tovarišico direktorico! — Kako se vam zdi?

DIREKTORICA pride na oder: Hm, za silo.

PETER: Bral bom še vmesni tekst, da boste dobili popolnejšo sliko. Hkhm. Dragi poslušavci, za začetek nocojšnjega predavanja smo posegli po snov v zgodovino. Primeru iz tuje bo sledil še poučen primer iz domače zgodovine. Drugi del našega predavanja se godi v sedanjosti, v tretjem pa smo si dovolili izlet v prihodnost. To je bil torej za začetek, za ogrevanje tako rekoč, zelo preprost in poljuden primer komolčarstva... idejo imam! Tovarišica direktorica, idejo imam!

DIREKTORICA: Res?

PETER: Rekli ste, da bomo razkrili odklone in slabosti Diskutanta in njegovih urednikov. Predlagam, da jih vključimo v predavanje!

DIREKTORICA: Kako.

PETER: Preprosto! Osmešimo jih! V kratkem prizorčku jih osmešimo!

DIREKTORICA: Hja. Razmislila bom. Peter, ne pozabite, da greste popoldne v klub. Ob štirih. Predavanje o... oh, nekaj o Afriki, saj boste slišali. Predava sam tovariš...

PETER: Saj vem. Prav nič me ne zanima.

DIREKTORICA: Zapomnite si — ni važno, kaj predava kdorkoli že, ampak kdo predava! Karkoli že! Ker bo tam nekaj vodilnih tovarišev, gotovo bodo prišli, ko on govori, se usedite spredaj, da vas bodo videli. Pa oglasite se v diskusiji, obvezno!

PETER: Če pa o teh zadevah ničesar ne vem...

DIREKTORICA: To je postranska stvar, važno je, da se oglasite! Pa na dolgo, da si vas bodo zapomnili!

PESNIK vstopi: Ali motim?

DIREKTORICA: Koga pa iščete?

PESNIK: Iščem — pravzaprav iščem gradivo. Pišem, veste. Saj še ne pišem dolgo... moje ime je bolj malo znano... zdaj sem se pa odločil za satiro. Pa sem mislil — vaš Zavod gotovo ve, kaj bi bilo treba dati v satiro... — Pravzaprav so me določili za satiro, veste. Mi smo kritična generacija. Skupno se mnogo laže uveljavimo, pa smo si posel razdelili. Ene so določili, da pišejo drame, drugi so celo lahko ostali pesniki, no, jaz bom pa satirik.

DIREKTORICA: Kdo vas je določil?

PESNIK: Edina še neskorumpirana generacija! Vsi drugi so prodani. Za službe, pokojnine, položaje, za denar so se prodali.

DIREKTORICA: Ja. No, naš zavod lahko razišče te pokojnine in položaje, če že hočete — čeprav to ni kak poseben odklon.

PESNIK: O, ne, to bomo že mi opravili! S tem se kar dobro zasluži, veste.

DIREKTORICA: Ne razumem — s čim?

PESNIK: Ko pišemo napade nanje, na skorumpirano kulturo. Jaz pa iščem gradivo za satire. Gradivo.

DIREKTORICA: Tako. Hja, satira. Res je, da je praktično nimamo. Res je tudi, da vodilni del naše javnosti satir ne sprejema s pravim navdušenjem, kar je pač človeško, ampak ... prav imate, začeti je treba. In ne ostati pri direktorjih, kakor da so ti reveži glavna ovira razvoju socializma. Vidite, to je tisto, da naša satira ne seže višje od, v dinarjih povedano, od šestdeset tisoč dinarjev. Mislite, da satira, ki si sposodi, recimo, zveznega ministra, ruši oblast? Kje pa! Ker družbo zdravi, jo utrjuje! Pa vi mislite, če je to možno drugod po svetu, da pri nas ne bi bilo?!

PESNIK: Jaz ... prosim ... jaz nič ne mislim ...

DIREKTORICA: Tudi ni treba! Pisatelj naj piše, to je menda jasno! Pišite o slabostih v družbeni prehrani, o pomanjkanju servisov v stanovanjskih skupnostih, o netočnih številkah spodnjega perila v konfekciji, o ... o ...

PESNIK: Ampak — prej zvezni minister, zdaj pa spodnje perilo ...

DIREKTORICA: Vsak začetnik, oprostite, vsak začetnik bi kar takoj segel na vrh! Spodnje perilo, tako je! V vsej umetnosti gre zgolj in samo za človeka — take reči pa našemu človeku kvarijo standard! Kupite spodnje perilo, številka pet, malo vam je premajhno, pa bo že šlo. Kupite čez mesec dni novo, spet številka pet — pa bi lahko stanovali v njem z vso družino! Jaz bi jih dala v satiro s pravimi imeni!

PESNIK: Saj, strinjam se, ampak to spodnje perilo ... če bi šlo za ministrove spodnje hlače, potem še ... prosim, nič slabega ne mislim, prosim! Ampak v literaturi moramo obravnavati najvidnejše predstavnike časa, njegove resnične reprezentante! Poglejte Moliéra, Shakespeara, Tolstoja — sami kralji, knezi ...

DIREKTORICA: Pa ne v spodnjih hlačah! Prosim! Vidite, kam privede človeka poenostavljanje zapletenih problemov! No, zadevo sva načelno razjasnila, snovi sem vam dala dovolj — zdaj pa pišite! Le pišite! Zdravo, tovariš!

PESNIK gre: Zdravo.

DIREKTORICA: Mudi se mi že. Ko boste ponavljali, boste še kaj popravili, ali ne? Veste, kam grem? Ogledovat naše nove prostore ... Ha! Tovariš Peter, na svidenje!

PETER: Zdravo!

Zatemnitev, hkrati se osvetlijo novi prostori: direktorjeva soba in za njo soba za tajnico. Prva je prazna, v drugi sedi Breda in kuha turško kavo na majhnem kuhalniku, postavljenem na tla. Vmes odgovarja na telefonske pozive, ki se vrstijo drug za drugim.

BREDA: Prosim. — Ne, to je ZZUOISVSI. — Nič hudega. — Halo? — Ne, Zavod za ugotavljanje odklonov. — Prosim. — Prosim? — Ne, pomota.

MILAN vstopi in ji zakrije oči, ko vnovič dvigne slušalko z aparata.

BREDA: Oh, ljubi bedak, daj mi mir! — Oprostite, ni veljalo vam! — Ne, tukaj ZZUOISVSI. Zavod za ugotavljanje odklonov in slabosti v socialistični izgradnji. — Ne, to pa ne bo res, to je popolnoma nova številka, saj se še dobro vselili nismo! — Prosim. — Prej smo imeli podobno številko z Mestno klavnico. Zdaj jo imamo s cvetličarno.

MILAN: Lep napredek! Ti moja cvetličarna ...

BREDA: Pusti te reči v pisarni!

MILAN: V pisarni si prav taka kot kje drugje.

BREDA: Kaj te je prineslo?

MILAN: Dolgčas, Breda, dolgčas.

BREDA: Torej me imaš za kratkočasje. Tvoj zasebni Luna park. — Halo?

MILAN: Moja luna in moj park... kadar pod luno parkiram, se vanjo oziram...

BREDA: Pomota. — V akademijo znanosti in umetnosti s tem ne boš prišel.

MILAN: Kadar pod luno pred akademijo parkiram... Breda, pasje zanič mi je. To samsko življenje požene človeka mojih let v obup.

BREDA: Ali pa, kar je isto, v zakon.

MILAN: Če bi imel dve taki sobi, kakor je ta... Poslušaj, kaj res ne moreva na matični urad, dokler nimava tega prekletega stanovanja? Veš, koliko jih gre?

BREDA: Vem.

MILAN: Veš, kako bi bilo, če bi vsi ravnali tako kot midva?

BREDA: O, vem.

MILAN: Človeški rod bi izumrl!

BREDA: Ne — izumrle bi ločitvene pravde.

MILAN: Kako moreš o ločitvi...!

BREDA: Jaz nisem časnika, jaz živim na tleh, dragec.

MILAN: In kdaj me boš nehala klicati dragec!

BREDA: Nikoli — nisem taka: prej med, potlej pelin, dragec.

MILAN: Dosti, dosti! — Poslušaj, Breda: zdajle te bom okoli prinesel.

BREDA: Res? Kako pa?

MILAN: Povedala mi boš, ne da bi vedela zakaj in v kakšni zvezi, nehoti in nevede mi boš razložila tisto zadevo z vašim načelnikom. Kako je šel od hiše — v kakšnih okoliščinah — ... Zakaj je pravzaprav šel?

BREDA: Po mojem zato, da bi ne postal član predsedstva on, ampak direktorica, ki se je čutila bolj poklicano. Tako se je tudi zgodilo.

MILAN: To mi boš vse še enkrat podrobno razložila.

BREDA: Če boš imel kaj od tega...

MILAN: Mislim, da bom.

DIREKTORICA vstopi z glavnim urednikom: O, Breda, ste že tu. Lepo. Poslušajte... pojdite sem... stopite dol in pogledajte, kako iztovarjajo pohištvo. Da ne bodo vsega razbili.

GLAVNI je odvedel Milana na drugo stran: Si že kaj izvohal? Pohiti! Lepi prostori, kaj? Dolgo je trajalo, ampak zdaj smo tu! Poslušaj, ni pametno, da se pogovarjaš z njihovo tajnico tu pri nas, kam drugam jo pelji!

Breda in Milan odideta. Čez čas postreščki začnejo prinašati pohištvo po istem vrstnem redu, kakor govorita o njem direktorica in glavni, ter ga razpostavljajo po ukazih obeh.

DIREKTORICA: Lepi prostori, kaj, tovariš glavni urednik?

GLAVNI: Človek jih je prav vesel.

DIREKTORICA: Tole je soba za tajnico, tale tu je pa za direktorja.

GLAVNI: Oziroma za glavnega.

DIREKTORICA: Tako, kdor je pač glavni v hiši. Pisalno mizo bi jaz postavila tule. Kajpada, tule. Ko stranka vstopi... dovolite, da poskusim... vstopi in s prvim pogledom vidi veliko pisalno mizo in za njo seveda...

GLAVNI: Smem še jaz? Tule, pravite. Hja — jaz bi jo postavil za pol metra bolj v desno. Zaradi svetlobe!

DIREKTORICA: Saj je ima dovolj.

GLAVNI: Mislim — svetlobe, ki pada na glavnega. Če jo postavim za pol metra bolj v desno, človek takoj vidi glavnega v pravi luči.

DIREKTORICA: Dobro, prosim...! Mizica za telefon tu, to je edina možnost, se mi zdi...

GLAVNI: Točno. Ker gre miza za pol metra v desno, gre mizica seveda z njo. Tako, vidite. Pri roki mora biti, to je glavno, kar zahtevamo od telefonske mizice. Z njo je človek povezan s svetom. Po tej tenki žici prihaja do nas utrip življenja. Z njo smo zasidrani v svetu. Kar je kapitanu dolge plovbe sidrna veriga — to je nam ta preprosta, tenka, črna žica.

DIREKTORICA: Saj vi ste pesnik! — Zdaj pa klubska garnitura. To je najtežji problem. Imamo, na primer, sejo celotnega štaba ustanove; direktor sedi za svojo mizo, že zaradi telefona, da se ne odtrga od življenja zunaj, — pa tudi zato, da dobi njegovo mnenje v debati pravo veljavo. Če sedi za svojo mizo, — se strinjate? — ima njegovo mnenje čisto drugačno veljavo. Štab sedi seveda pri mali mizi. Hja.

GLAVNI: Hja. Tako je, štab sedi okrog male mize. Hja, da ohranimo pravo komunikativnost med glavnim in njegovim štabom... da nista predaleč vsaksebi, da pa hkrati ohranimo tudi pravo distanco... — hja, jaz bi rekel tule. Edina možnost.

DIREKTORICA: Čestitam! Zares edina možnost! Čestitam!

GLAVNI: Oh, nič takega, človek mora pač upoštevati komunikativnost in distanco.

DIREKTORICA: Nad mizo bi jaz obesila... torej, v vsakem primeru mora biti slikar mrtev, da ga ne more več polomiti, drugače slike nimajo trajne vrednosti. Nekaj tehtnega, nekaj, kar ponazarja umsko delo, razmišljanje...

GLAVNI: Sejavec in nič drugega! Groharjev Sejavec. Prvič je ta slika že v čitankah, in kar je v čitankah, je vsestransko preverjeno, drugič pa Sejavec najbolje ustreza vzdušju v taki sobi — neprestane seje, se vam ne zdi?

DIREKTORICA: Jaz bi pa rajši obesila kakega modernista. To zadnje čase pogosto delajo.

GLAVNI: Da res? Tega pa ne verjamem?

DIREKTORICA: O, seveda! Človek s tem pokaže, da ni načelno zoper vse novo, veste! — Slišite, vi, to ni kurnik, to je knjižna omara! Saj boste vse odrgnili! To je družbena last, to je prav tako vaše kakor moje! Razumete: pol vaše — pol moje!

POSTREŠČEK: Ne, hvala, kar vi imejte še mojo polovico.

DIREKTORICA: Ta lastniški odnos! — Oh, telefon! To je aparat, kaj! Zaljubljena sem vanj!

GLAVNI: Prava mojstrovina, cela sekretarska naprava. In to delamo pri nas, prosim, domač izdelek!

DIREKTORICA: Človek je kar ponosen nase! Se kaj spoznate na... to pripravo?

GLAVNI: Poglejte: tale gumb — to je direktni telefon; tole je hišni, ti so za druge telefone v hiši, da vam ni treba vrteti številc, ampak samo pritisnete na gumb, — to je pa za tajnico. Tajnica ima enako napravo, le da pri njej piše pod tem zadnjim gumbom ne tajnica, ampak direktor.

DIREKTORICA: Poskusiva? Ste za to? Prosim...!

GLAVNI: Prosim, prosim! Boste vi...

DIREKTORICA: Jaz bom tajnica, vi pa direktor. Prav?

GLAVNI: Prosim, lahko sem tajnica tudi jaz...

DIREKTORICA: Ne, ne, jaz bom!

GLAVNI: Če res hočete...

DIREKTORICA *odhaja v drugo sobo*: Tako sem vesela! Torej — jaz grem ven in pritisnem... kaj pritisnem?

GLAVNI: Pritisnite direktorja!

DIREKTORICA *v tajničini sobi pritiska*: Najbrž nisem... tale bo!

GLAVNI *dvigne slušalko*: Prosim?

DIREKTORICA: Tovariš direktor, čaka tovariš ta pa ta.

GLAVNI: Prosite ga, naj vstopi, prosim.

DIREKTORICA: Hvala lepa. — Neverjetno, moderna tehnika, kaj? Zdaj pa zamenjava, prav? Ne boste užaljeni?

GLAVNI *gre v sosednjo sobo*: Zakaj le, z veseljem! Res, na tem primeru se vidi, kako moderna tehnika dviga storilnost administracije. Torej — pritisnem!

DIREKTORICA *dvigne slušalko*: Prosim?

GLAVNI: Tovarišica direktorica — čaka tovariš ta pa ta.

DIREKTORICA: Naj vstopi, prosim. Oh, kako sem vesela!

GLAVNI: Naj skuham dve kavi, prosim?

DIREKTORICA: Seveda, kavo, kako pa! Odlična tajnica ste, hihhi!

GLAVNI: Tajnik, prosim, hahaha!

DIREKTORICA: Neverjetno, ne morem vam povedati, kako sem vesela, da smo dobili te prostore! Da smo končno dobili te prostore!

GLAVNI: Tako je, jaz tudi, jaz tudi. Kaj...?! Kako? Ste dobili? Kdo je dobil te prostore?!

DIREKTORICA: Mi vendar! ZZUOISVSI! Oh, kako malo je treba, da je človek dobre volje, ali ne!

GLAVNI: Mislite... vaš zavod? Da je vaš zavod dobil te prostore?

DIREKTORICA: Seveda, saj imamo odločbo! Včeraj smo dobili odločbo!

GLAVNI: Odločbo?!

DIREKTORICA: Da so ti prostori dodeljeni nam, kako pa.

GLAVNI *zatuli*: Laž! Laž!

DIREKTORICA *spusti slušalko ob telesu in kriči proti vratom*: Kaj pa tako tulite — pokvarili mi boste aparat!

GLAVNI *govori potihem v aparat, kadar kriči, pa drži slušalko proč*: Kakšne zveze ste pa napeli, da so vam nasedli? Ampak o vašem zavodu bo še govora, da veste, prav v kratkem. Takrat vam nobena zveza ne bo pomagala! Nobena!! Reorganizirali vas bodo, čemur se pravi po naše — ukinili!!

DIREKTORICA *ravna s slušalko enako*: Meni se pa zdi, da se obeta nekaj takega vašemu Diskutantu. Sploh ste pa navadna surovina! Kako morete tako kričati v... v novi stavbi!!

GLAVNI: Samo to vam še povem: tudi moje zveze delujejo. To je zgolj tehnična napaka, da ste vi dobili odločbo prej kakor jaz. Tehnična okvara, razumete? Ampak to bomo hitro popravili! Da veste, tudi moje zveze delujejo!

MILIČNIK *vstopi*: Zdravo. Je tu Zavod za odklone?

GLAVNI: Ni!!!

DIREKTORICA *prihiti*: Je!

MILIČNIK: Dobro — je ali ni? Celo uro ga že iščem — prosim, srednje-evropski čas, četrt na štiri! To ima človek od drobnih prijateljskih uslug. Menda so se preselili sem, so mi rekli?

DIREKTORICA: Res je. Kaj pa imate?

MILIČNIK: Novo odločbo.

GLAVNI: Ven! Nobenih odločb več! Ven!

MILIČNIK: Kaj pa vam je, tovariš? Kaj pa vi mislite?! Prosim!

DIREKTORICA: Kar meni dajte. Za kaj pa gre?

MILIČNIK: Menda tista odločba od včeraj ne velja. Saj ste vi direktorica, ali ne? Nekdo drug pride sem.

GLAVNI: Nekdo drug? Čakajte malo — drug, to sem jaz! Kdo drug, kakor jaz! Dajte sem! Čakajte, da odprem, dajte mi no mir! Tako je... tako je!!! — Zdaj pa mirno kri. Pohištvo še danes ven, prosim. In tistega modernista tudi, da ne boste mislili! Odslej... Odslej tam notri ne bo nobenih modernistov, ampak bo Sejavec, in bo pospeševal borbe mnenj. Tako je! Diskutant... vsak dan v taki in taki nakladi... borba mnenj! Kaj pa vi menite, tovariš, o borbi mnenj?

MILIČNIK: Hja, v našem poslu je tega bolj malo. Skoraj ni, bi rekel. Še to bi nam manjkalo, ha. Zdravo.

Z a s t o r

Drugo dejanje

Isto prizorišče, opremljeno enako, le pohištvo je druge barve. Kjer je bila prej Bredina soba, sedi zdaj tajnica. Milan in Breda stojita pred njo.

MILAN: Vidiš, to je pa naša tajnica. Majda, to je Breda, tajnica Zavoda za odklone. Še včeraj je ona sedela v tej sobi.

BREDA: Je z vami tudi tako prijazen kot z menoj?

MILAN: Skorajda.

TAJNICA: Oh, saj ni res.

MILAN: Je šef tu?

TAJNICA: Vsak čas bo. Čestitam vam, tovarišica.

BREDA: Hvala lepa — za kaj pa?

TAJNICA: Za tega fanta. Zlat človek! Le... včasih malo prenagljen. Kar sem tu, je šestkrat odpovedal službo.

BREDA: Potem ste pa že dolgo tu.

TAJNICA: Šest tednov.

BREDA: Saj to je katastrofa!

MILAN: Je šef prebral moj članek?

TAJNICA: Rada imam vesele ljudi.

BREDA gre: Hvala.

MILAN gre za njo: Je šef prebral moj članek?

TAJNICA dvigne slušalko: Prosim?

MILAN gre: Takoj bom nazaj!

TAJNICA: No, lepo, rada imam poroke. Čestitam ženinu in še posebej nevesti!

— Seveda vas ne poznam, pa kljub temu čestitam! Rada imam vesele ljudi.

— Čakajte, bom zapisala besedilo čestitke. — Hvala. Na svidenje.

GLAVNI vstopi, Milan za njim: Zdravo.

TAJNICA: Zdravo, tovariš urednik.

MILAN gre za njim v njegovo sobo: No, pa kaj praviš?

GLAVNI: Dobro napisano — ampak ne bomo objavili.

MILAN: Ne bomo! Lepa reč. Naročiš mi, naj grem povrtat v ta Zavod, in ko izvrtam resnično malopridnost, praviš — ne bomo objavili! Zakaj pa ne, prosim?

GLAVNI: Preveč smo pisali o negativnih rečeh, pretiravali smo. Zato kritika trenutno ni na liniji.

MILAN: Saj. To ni na liniji. Kaj drugega ni tipično za naš razvoj... preveč osamljen pojav. Tretja reč bi po nepotrebnem zaostrila odnose. Četrta bi javnost razburila in še ni zrela za objavo. Kaj pa je zrelo za objavo? Tisto, kar nikogar več ne zanima: enoličje, sivina!

GLAVNI: Naš tisk ne potrebuje senzacij.

MILAN: Ni čudno, da je tako zanič.

GLAVNI: Ker ne potrebujemo senzacij?

MILAN: Ker vsako reč najprej pogledamo, če je na liniji, če je tipična, če je zrela, če ni preveč razburljiva... Ljudje pa hočejo novic, razumeš! Ljudje hočejo od peka kruha, od čevlarja čevljev, v časnikih pa novic, razumeš, resničnih novic, resnico o tem, kaj je kje novega!

GLAVNI: To, da je ambiciozen direktor izrinil nekoga iz hiše, ker je bil napoti njegovi karieri — to je pa po tvojem novica dneva, kaj.

MILAN: Ni — novica pa je. In če je za bravece zanimiva, jo moramo objaviti! — Dobro, bomo objavili to reč ali ne?

GLAVNI: Saj sem ti povedal — ne.

MILAN: Dobro, potem pa sprejmi, prosim, mojo odpoved.

GLAVNI je listal po papirjih: Hm? No, v redu, v redu, saj to je prvič ta teden.

MILAN: Tokrat bo držalo! Ne bom več gledal tvojega kameleonstva.

GLAVNI: To mi praviš ti, ki se boriš za socializem z ostavkami. Kakor hitro kje ni vse čisto, dvigneš roke in greš stran — pišite me nekam, jaz sem vendar socialist, jaz ne bom sodeloval pri takih rečeh. Tudi način, da ostane človek čist, vsaj pred samim seboj.

MILAN: Človek živi od tega, kar misli sam o sebi.

GLAVNI: Oprosti, ampak jaz si lastne zamisli o vrednosti človeka ne morem privoščiti.

MILAN: Jaz se s tem ne bi hvalil.

GLAVNI: Ven! Pridigaj kjer hočeš, meni ne boš!

MILAN gre.

Zatemnitev.

8. napis ZAVOD ZA UGOTAVLJANJE ODKLONOV IN SLABOSTI V SOCI- ALISTIČNI IZGRADNJI NEKATERE DRUŽBENO ŠKODLJIVE PLATI ČLOVEŠKEGA ZNAČAJA VČERAJ, DANES, JUTRI

PETER bere: Kakor smo rekli, tovarišice in tovariši: za začetek, za poživitev naše pod pezo vsakdanjosti otopele fantazije — poljuden in preprost zgodovinski primer uporabe komolcev in drugega. Dovolite, da zdaj uberemo še kako iz domačih logov. Naš narod je majhen; nimamo velikih konkvistadorjev, bleščečih karier, sijajnih primerov komolčarstva. Taka je pač usoda majhnega naroda: tudi njegove kariere so majhne in prav nič veličastne, in prav žalostno je, kako se je moral slovenski komolčar iz dneva v dan postavljati na glavo za goli obstanek in skorjo kruha. V časih, ki smo jih prikazali v prvem delu nocojšnjega predavanja, pri nas o razvoju

domačega komolčarstva, še ne moremo govoriti; vse vsečnosti in nevšečnosti te dejavnosti so v tistih stoletjih uživali pri nas tuji fevdalci. Naše nacionalno komolčarstvo se začne šele z nastopom domačega meščanstva — in kmalu zatem ga je že ujela v zrcalo naša književnost. Če že imamo to zrcalo, ki nam je od nekdaj zgolj v sitnost in nadlego — pa ga uporabimo to pot izjemoma v družbeno koristne namene! Torej: primer kariere vulgaris domesticae, navadne domače kariere, izposojen iz naše književnosti.

KOMAR: Kdo dvomi? Kdo si upa dvomiti? Kdor dvomi, je izdajavec — treščim mu kozarec v glavo! Gredoč sem srečal župnika — tako je bil potrtn in siroten, kakor da nosi troje butar na hrbtu in eno na glavi... skoraj da mu nisem groša dal!

SOGOVORNIK: Pijva, dragi Komar: v naši občini so zmagali naprednjaki z enim glasom.

KOMAR: Kaj se to pravi: so zmagali, so zmagali? Smo, se reče!

SOGOVORNIK: Naša občina ne odločuje: črna je bila od nekdaj in črna ostane; kakor da je zakleta.

KOMAR: Ne ostane! Kaj se to pravi: črna ostane? To je že na pol podobno vdanosti v božjo in farško voljo!

NADUČITELJ vstopi: Vse. Vse. Vse.

KOMAR: Kaj?

NADUČITELJ: Črno.

SOGOVORNIK gre.

KOMAR: Ako prav premislimo...

NADUČITELJ: Če natanko preudarimo...

KOMAR: Volja narodova... tako rekoč sveta volja...

NADUČITELJ: Neumestno bi pač bilo, da bi sodili, ko je narod sodil...

KOMAR: On že ve, kje mu je resnica in pravica...

NADUČITELJ: Ni nas izbral in postavil, da mu kažemo pota — sam je gledal...

KOMAR: Sin njegov sem... Ne bom mu oporekal...

NADUČITELJ stopi h knjižni omari: Knjižnico bomo počistili, gospod Komar, teh tako imenovanih naprednjaških knjig.

KOMAR odpira omaro: Če vse izbrišemo, kar je nejevernega in pohujšljivega, nam ostane komaj sveto pismo nove zaveze.

NADUČITELJ: Neomajno trebite, pa če ostane sam katekizem!

KOMAR: Satanovo seme...

NADUČITELJ: Blodili smo pač, vsi smo blodili, dragi Komar! V značaju je našega milega slovenskega naroda in vseh njegovih udov, da je treba izkušnje bridke in prebridke...

KOMAR: Brezovke, brezovke!

NADUČITELJ: ...skratka, dostojno je in pametno, če pozabimo na pretekle dni, če mislimo nanje samo toliko, kolikor nam je treba za nauk in svarilo. Zakaj ni je knjige bolj dragocene, kot je knjiga lastnega duševnega trpljenja. Prešerna boste pustili?

KOMAR: Naj ostane v božjem imenu. Po smrti so ga spreobrnil.

NADUČITELJ: Gregorčič...

KOMAR: Tudi ta se je po smrti spreobrnil... na čudežen način...

NADUČITELJ: Aškerc...

KOMAR: Na grmado — kjer bo stokaje gorela njegova duša nekoč!

NADUČITELJ: Cankar?

KOMAR: Ven z njim! Ta še liberalec ni, temveč vrag vedi kaj!

NADUČITELJ: To pa le pustimo.

KOMAR: Tomaž Kempčan, Hoja za Kristom.

NADUČITELJ: Dragi Komar, te knjige niste vi prinesli.

KOMAR: Tudi vi je niste prinesli, gospod nadučitelj.

NADUČITELJ: Položite ga na mizo, Kempčana. Kdorkoli ga je prinesel na ta grešni kraj — razumen je bil in daleč je gledal...

Nadučitelj gre. Komar se klavrno pripravi k petju. Glasba, balerine, zbor.

8: napisi KOMARJEVA PESEM

KOMAR poje:

V teh majhnih razmerah
je pač že tako,
velike kariere
nikoli ne bo.

Velikih sleparjev
že daleč nazaj
ni mogel preživljat
ta mali naš raj.

Ker nas je pač komaj
milijonček in pol,
imamo le velik
kup majhnih bogov.

Zatemnitev. V pisarni glavnega sta glavni in pesnik.

GLAVNI: Hja, res je, satire praktično nimamo. Morebiti je vodilni del naše javnosti ne sprejema s pravim navdušenjem, mogoče. Vidite, to je tisto, da naša satira ne seže višje od, v dinarjih povedano, od petinpetdeset tisoč dinarjev. Mislite, da satira, ki si sposodi zveznega ministra, ruši oblast? Ker jo zdravi, jo utrjuje! Pa vi mislite, če je to možno drugod po svetu, da pri nas ne bi bilo?!

PESNIK: Jaz... prosim... jaz nič ne mislim...

GLAVNI: Tudi ni treba! Pisatelj naj piše, to je menda jasno! Pišite o slabostih v družbeni prehrani, o pomanjkanju servisov v stanovanjskih skupnostih, o netočnih številkah spodnjega perila v konfekciji...

PESNIK: Ampak — prej zvezni minister, zdaj pa spodnje perilo...

GLAVNI: Tovariš, v vsej umetnosti gre zgolj in samo za človeka — take reči pa našemu človeku kvarijo standard!

PESNIK: Saj, če bi šlo za ministreve spodnje hlače, potem še... V literaturi moramo obravnavati resnične reprezentante časa: poglejte Molièra, Shakespeara, Tolstoja — sami kralji, knezi...

GLAVNI: Pa nobeden v spodnjih hlačah! Vidite razliko! No, načelno sva na čistem, zdaj pa pišite!

PESNIK: Ampak... gradivo...

GLAVNI: Gradiva dovolj! Imate pisalni stroj?

PESNIK: Imam.

GLAVNI: Potem pa pišite! Tipkajte in ne vtikajte se v tuje zadeve!

PESNIK: Mislil sem... vi se ukvarjate z borbo mnenj...

GLAVNI: Zdaj imam važnejše opravke od borbe mnenj! V časopis se nam je vtihotapila strahotna tiskovna pomota — še ob službo bom zaradi nje. V tem trenutku, razumete, je borba mnenj sila postranska zadeva, ko mi gre za službo.

PESNIK: Kaj pa če o tem primeru napišem satiro...?

GLAVNI: V takem primeru pišemo samo potne naloge, razumete? Potne naloge, pa vsi na ceste, od pošte do pošte in od trafike do trafike, da polovimo časopis nazaj, preden pride do bravcev!

PESNIK: Že — ampak borba mnenj...

GLAVNI: Prvo je borba za kruh! Vse drugo je nadgradnja. In v tej nadgradnji je borba mnenj čisto pri vrhu, pri strehi, je dimnik, tako rekoč! Dim še vidite, dim, ampak kje gori in kako gori, to se vas ne tiče!

UREDNIKA *zbegana vstopi*: Telefonirajo, da jim je naš avtomobil padel na streho... pa nekaj tisoč izvodov Diskutanta, nekako s serpentine na hišo, naravnost na streho, kaj jaz vem... Kdo bo plačal streho, vprašujejo, pa kaj bo s časopisi, če jih lahko nasteljejo živini, da je že tako vse umazano in zmečkano... Šoferja niso našli, pravijo...

GLAVNI: Kako — saj v avtu ni bil samo šofer!!

UREDNIKA: Vem. Ni bil samo šofer. To je grozno, taka smrt — na strehi! Pustila sem slušalko na mizi: ali časopise lahko nasteljejo živini?

GLAVNI: Zaradi mene.

UREDNIKA: Saj sem že rekla, da boš najbrž tako odločil.

GLAVNI: Čakaj! Diskutant pa živini za steljo — če to kdo zve...

UREDNIKA: Saj, na to sem mislila.

GLAVNI: Reci, da ne.

UREDNIKA: Vidiš, vedela sem, da boš tako odločil. Še to sem mislila — če sta se pobila — za vsak primer sem sestavila osmrtnico, da ne bomo spet v zadnjem trenutku... Pri opravljanju službene dolžnosti je tragično preminil... je dobro?

GLAVNI: Dobro.

PESNIK: Moje sožalje. Za koga pa gre?

GLAVNI: Za našega urednika. Vidite, koliko dela imam! Zdravo.

PESNIK *gre*: Zdravo.

UREDNIKA: Je imel odlikovanja?

GLAVNI: To ve tajnica.

UREDNIKA: Pa rezervni oficir — je gotovo bil?

GLAVNI: Kapetan, se mi zdi.

UREDNIKA: Kapetan? Ne vem...

UREDNIK *vstopi, močno povaljan*: No, zdravo.

UREDNIKA: Poslušaj, kakšen čin si imel? Kot rezervni oficir?

UREDNIK: Kapetan. Zakaj?

UREDNIKA *piše*: Kapetan.

GLAVNI: No, saj si živ!

UREDNIK: Komaj.

GLAVNI: Sta bila pijana?

UREDNIK: Šofer ni bil.

GLAVNI: Pa kako, da vaju niso našli? Sta pobegnili, ali kaj?

UREDNIK: Ko smo se preobrnili, naju je takoj vrglo iz avtomobila. Ker sva ostala oba cela, sva zlezla nazaj na cesto — in prvi kamion naju je pobral. Z avtom tako ni več kaj, ruševina.

UREDNIKA: Zdaj boš nehal piti, kaj.

- UREDNIK: Zakaj pa ravno zdaj? Sploh pa pijem za svoj denar. Kaj zbuja v nas denar? Posestniške nagone. In kaj pijača? Pogum in dobro voljo. Če te ni sram, da nosiš denar v hranilnico in gojiš posestniške nagone — prosim.
- GLAVNI: Pa časopis? Koliko sta ga polovila nazaj?
- UREDNIK: Skoraj vse, ljudje ga kupujejo šele od osmih naprej. Ko odprejo zelenjavne trgovine.
- UREDNIKA: Popolnoma apolitičen človek.
- UREDNIK: Mama mi je rekla, ko je zvedela, da sem pri časopisu — zdaj bo deset let, kar je umrla — sine, od nekdanj velja, da sta učitelj in žurnalist slugi politikov. Jaz sem pa rekel — to je veljalo včasih, danes ne velja več! Želela je, vidiš, da bi bil apolitičen.
- UREDNIKA plane ven: Moj telefon!
- GLAVNI dvigne slušalko: Prosim. — Seveda, pošljite jo noter, pa dve kavi skuhajte!
- TAJNICA v svoji sobi direktorici: Prosim!
- GLAVNI sprejme direktorico pri vratih: Zdravo, dober dan!
- DIREKTORICA: Zdravo. — Dober dan. Kako se imate?
- UREDNIK: Se sploh nimam.
- GLAVNI: Preobrnil se je. Z avtomobilom.
- DIREKTORICA: Oh! Kaj hudega?
- UREDNIK gre: Nasprotno, prav udobno je. Bom kar ostal preobrnjen.
- GLAVNI: Torej, res je, priznam, da sem presenečen. Ta vaš obisk... ima seveda določen namen?
- DIREKTORICA: Zadnji čas je, da se pametno pogovoriva.
- GLAVNI: Prosim! O čem pa?
- DIREKTORICA: O tehle prostorih. Vidite, vse kaže, da bo odločba spet spremenjena.
- GLAVNI: Ne vidim ničesar, kar bi kazalo v to smer.
- DIREKTORICA: Boste pa še videli. Seveda — jaz vas razumem: vse v korist ustanove, v kateri delate — tako je prav in pošteno. Ampak, premislite — v korist ustanove — če boste gnali to reč še naprej in jaz tudi... samo škodujeva drug drugemu. Kjer se prepirata dva...
- GLAVNI: Nemogoče! Da je kdo tretji...?
- DIREKTORICA: Je.
- GLAVNI: Pa resen?
- DIREKTORICA: Resen.
- GLAVNI: Kdo bi si mislil! Seveda, kjer se prepirata dva...
- DIREKTORICA: No, vidite, kako se razumeva! To človeku dobro de. Oh, toliko teh... teh nepotrebnih lukenj na naši poti, naši cesti v prihodnost! Človek bi pustil vse skupaj, pa bi šel za cestarja.
- GLAVNI: Saj. Toliko na pol porušениh ovir, ko zidamo to mogočno stavbo socializma — človek bi pustil vse skupaj, pa bi šel za zidarja.
- DIREKTORICA: Ja. Neverjetno, koliko negativnega je ostalo v ljudeh. Ko raziskujemo te pojave, šele vidimo. Saj je nazadnje res, ljudje se niso mogli popolnoma spremeniti v teh dveh desetletjih, odkar smo se odločili za socializem...
- GLAVNI: Seveda. To je vztrajnostna sila stoletij.
- DIREKTORICA: Ko si enkrat v tem toku...
- GLAVNI: Pa če nimaš moči, kadar čutiš, kako te ostanki starega v tebi vlečejo nazaj v blato...

DIREKTORICA: Premalo pazimo na to blato.

GLAVNI: Res je, premalo budnosti.

DIREKTORICA: Saj kar dobro živimo, ampak... ampak včasih imam nena-
vaden občutek, da imam luknjo v glavi, ja, luknjo v lobanji, pa da se mi
je skozi nekdo na možgane podelal.

GLAVNI: Hja, tak občutek ima vsak misleči človek že nekaj tisoč let — pa
če se zaveda nasprotij v družbi ali ne. Tega ne bomo spremenili čez noč.
Vedno se najdejo ljudje, ki bi se drug drugemu, kakor pravite, na možgane
podelali.

DIREKTORICA: Se vedno.

GLAVNI: Pa tudi takih se ne zmanjka, ki z veseljem postavijo glavo.

DIREKTORICA: Se preveč jih je.

GLAVNI: Navsezadnje, če sva popolnoma iskrena... vi ste se tudi že podelali
komu v glavo, pa jaz tudi, kajpada... Birokrati smo pač.

DIREKTORICA: Prosim vas, kako bi pa šlo brez birokratov na trenutni stopnji
našega razvoja?

GLAVNI: Saj to je tisto. Čeprav vemo, kaj smo in kaj nas čaka, vztrajamo in
se žrtvujemo. Zapisani poginu v nadaljnjem razvoju človeške družbe,
vztrajamo na svojih mestih. Heroji zgodovine na mrtvi straži — v tem je
naša velika žrtev.

DIREKTORICA: Prav ganili ste me! — Saj. Včasih je birokrat živel v prepri-
čanju, da je steber družbe in države, živel je samozavestno in ponosno...
danes pa — kakor da ga je sram svojega mesta v družbi.

GLAVNI: Ja, odkar vemo za odmiranje države, ja, ja...

DIREKTORICA: Vemo in ne popustimo. Ne moremo popustiti. V tem je naša
tragika.

GLAVNI: Naše samožrtvovanje. Če bi ljudje to razumeli, bi nas drugače
cenili.

DIREKTORICA: Saj. Javno nas cenijo, ker si drugače ne upajo, ampak kaj
veš, kaj si pri sebi mislijo o naših žrtvah.

GLAVNI: Mnogo moči je treba, da človek ne popusti.

DIREKTORICA: Ne, popustili pa ne bomo. Naš zavod neusmiljeno razkrinkuje
birokratizem.

GLAVNI: Naš list ga tolče dan za dnem, kjer se pojavi.

DIREKTORICA: Že dolgo se nisem s kom tako odkrito pogovorila. Pa tako
tehtno. Kakor da sva pogledala v globlji smisel zgodovine.

GLAVNI: Kajne? V vrtenje kolesja zgodovinskih procesov. Torej pravite —
tretji...?

DIREKTORICA: Tretji. Predlagam, da takoj ukrepava.

GLAVNI: Dobro. Kaj naj storim?

DIREKTORICA: Lepo mirno se odpovejte tem prostorom.

GLAVNI: Jaz! Ste ob pamet!

DIREKTORICA: Jaz?! — Mislila sem, da boste bolj uvidevni — zdaj, po tem
škandalu z osmrtnico.

GLAVNI: Oh, tiskovna pomota pač, kakšen škandal.

DIREKTORICA: Le kdo vam bo to verjel? Da odrasli ljudje ne ločijo z od r?
Nepozaben — neporaben... dobra šala. Pol časopisa osmrtnic, prosim
vas, umrl je akademik, član teh in teh organizacij, odlikovan s tem in
tem, bil in ostane nepozaben. Nepozaben v prvi osmrtnici, nepozaben v
drugi in tretji, potem pa ravno v največji — le kdo vam bo verjel, da
odrasel človek ne loči z od r! Bil in ostane neporaben! Ha!

GLAVNI: Pa kaj. Mislite, da sem jaz tega kriv?!
 DIREKTORICA: Ali pa kdo od vaših ljudi, vseeno. Da imate take ljudi v hiši, tega ste menda krivi vi!
 GLAVNI: Ven ne grem.
 DIREKTORICA: Dobro premislili? Vam ne bo žal?
 GLAVNI: Pri kom mi pa vi lahko pomagate, prosim?
 DIREKTORICA: Tega vam ne bom povedala, ampak lahko bi...
 GLAVNI: Ne, ne. Ne dam se skorumpirati.
 DIREKTORICA: Pa če pride nova odločba? V korist Zavodu?
 GLAVNI: Se bom pritožil in ne grem ven, dokler ne odloči najvišja instance.
 Prosim!
 DIREKTORICA: Torej ne.
 GLAVNI *odpre vrata*: Ne.
 DIREKTORICA: Dobro. Hotela sem vam pomagati...
 TAJNICA *stopi h glavnemu*: Če bi tole podpisali... delavska knjižica tovariša Milana... pravi, da sta se zmenila za odpoved... saj ni mislil resno, kajne...
 GLAVNI *v tajničino sobo*: Milan, stopi sem. — Zdravo, tovarišica direktorica.
 DIREKTORICA *gre*: Zdravo.
 GLAVNI *Milanu*: Noter stopi.
 MILAN *vstopi*: Prosim. Ne boš podpisal delavske knjižice?
 GLAVNI: Ne bom.
 MILAN: Zakaj pa zdaj to?
 GLAVNI: Odpovedal si, ker sem rekel, da članka ne bomo objavili. Kaj pa, če ga le objavimo?
 MILAN: Te je popadla slaba vest? Torej še nisi popolnoma gnil.
 GLAVNI: Pustiva to. Članek bomo objavili. Pošteno jih je treba. Brez imen, ampak tako jasno, da bo vsak otrok videl, kam merimo!
 MILAN: Saj sem že napisal.
 GLAVNI *išče med papirji na mizi*: Kje imam to reč! Če se prav spominjam — naslov mi že ni bil všeč.
 MILAN: Kako napravim kariero. Podnaslovi — nekaj poglavij iz nenapisanega priročnika za karieriste v novih razmerah; kako je neki direktor na plečih podrejenega zlezel v neko predsedstvo.
 GLAVNI: To spremeni v direktorico. Kar naravnost po njih.
 MILAN: V redu, jaz sem vedno za to. Pa tisto bom popravil, ko je direktorica poklicala načelnika k sebi. Si predstavljaš ta prizor? Kje je zdaj to... ja: ko so direktorju... direktorici omenili, da bo Zavod dobil svojega predstavnika v predsedstvu in ga... in jo vprašali, kdo bi to bil, seveda ni mogla predlagati sebe. Predlagala je tovariša, ki je bil tedaj načelnik v nje... nem zavodu. Opisala ga je kot zaslužnega, vendar malce neokretnega moža, po ovinkih je povedala, da ni hudo sposoben. To njeno pripombo so po naključju prezrli, vzeli njen predlog resno in postavili načelnika na kandidatno listo za predsedstvo. Tedaj je direktorica poklicala načelnika k sebi.

Zatempitev. Na prizorišču, kjer se sicer prikazuje Zavodovo predavanje, sta direktorica in načelnik.

Konec v prihodnji številki

Emigranti

B. Brechtu

Vse je zloženo v brezhibne vrste.
Kdove za kóga.

Zahvaljujemo se za tako pozornost.
Raje odhajamo brez pokrival.

Stolpi pogumnih

Večer je podoben odpadlemu sadu.
Dan pozabljen.

Mesto je položeno na črno ploskev daljave.
Skozi prosojno črnino
bijejo stolpi pogumnih žarometov.

Po prečni cesti človek.
Mimo obraza dan.
Kakšen dan?

Vseeno.
Nihče mu ga ne vrne.

Konec želja

Oko je zdaj mrtvo
in ne strmi več navzgor.
Skozi ožgano votlino
se vrača usahla daljava
s prozornim koncem želja:

bogovi so vodoravni,
in sonca ne dosežejo.

Pa vseeno

Ne smeš imeti doma.
Zaprli te bodo vanj
in ne boš ga več imel.
Ne smeš ljubiti drevesa.
Obesili te bodo nanj
in ne boš ga več imel.

Pa vseeno želiš domov.
Pa vseeno ljubiš drevo.

Slepe vertikale

Postavljali so nas navzgor,
samo navzgor.
Navpično.

In ste se dvigale,
narcisoidè,
brez oči,
brez vodoravnih oči,
brez prsti v naročju,
slepo,
samo slepo navzgor
in obstale tam,
strnjen beton,

priostren v zrak,
da umre
v prozorni mreži
razcefranega neba.

Sedemindvajseta dimenzija z nefretete klobučkom na glavi

Breda Smolnikar

»Že spite, gospa?«

»Dremljem,« sem zaspano odvrnila, ne da bi pogledala proti vratom.

»Ste že dolgo časa v hotelu, gospa?«

»Nisem gospa,« sem jezno rekla.

»Oh, oprostite! Nisem vedela, gospodična.«

Tedaj sem se obrnila. Na široko sem odprla oči, zakaj prizor, ki sem ga zagledala, je bil res vreden pogleda. Pri vratih je stala in se smehljala gospa take vrste, kakršno rišejo slikarji v slikanice o porednih dečkih izpred vojnih dni, ki deklicam z mladeniško objestnostjo strižejo kite in počnejo še vse mogoče druge neumnosti. Ta gospa je bila kot vlita mama takega dečka: z mufom v roki, z dvema kovčkoma — enim okroglim in enim štirioglatim — z veliko, okroglo črno kapo na glavi in z veliko srebrno lisico za vratom.

»Ste že dolgo časa v hotelu?« je še enkrat vprašala.

»Pet dni,« sem zaspano rekla.

»Pa ne, da ste Slovenka?« je vzkliknila presenečeno.

Prikimala sem in sedla.

»Kar zdelo se mi je. Tudi jaz sem Slovenka,« je rekla in previdno odložila svojo kosmato kapo. »Zelo sem srečna, da sva se ravno midve našli. Takoj

jutri zjutraj bom javila vratarju, da sem zadovoljna s sobo, kajti, draga moja,« pri tem je znižala glas in zaupljivo nadaljevala, »pritožila sem se namreč. Veste, moj finančni minister je poslal telegram, naj mi rezervirajo sobo z eno posteljo, kajti jaz sem doktorica, veste, in živim na Reki. Sem sem prišla samo za tri dni. — No, pa pridem in nimajo nobene sobe z eno posteljo. — Kaj se to pravi, sem se zjezila. Rekli so mi, da bom jutri dobila sobo z eno posteljo, danes je nimajo, in naj potrpim, so rekli. — Zdaj pa ne bom zamenjala, ko sem srečala vas, draga moja. Koliko časa pa še ostanete?«

»Dva tedna.«

»Joj, kako sem vesela, draga moja. Mi vsaj dolgčas ne bo. Moj finančni minister mi je sicer rekel, da bo strašno dolgčas tu v Zagrebu, toda saj veste, kakšni pesimisti so takile finančni ministri. Res sem srečna, da sva se srečali, gospa... oh, oprostite gospodična,« je popravila svoj zadnji stavek. »Res sem srečna.«

»Jaz tudi,« sem rekla in zehnila.

»Veste, draga moja, morali mi boste oprostiti, če bom kakšno slovensko besedo zamenjala ali narobe izgovorila. Že dvajset let namreč živim na Reki. Jaz sem doktorica, kot sem vam že rekla, in sem prišla v Zagreb na simpozij.«

»Kako ste rekli,« sem vprašala, ker zadnje besede nisem dobro razumela.

»Na simpozij,« je ponovila. »Veste, to je posebne vrste tečaj za zdravnike,« mi je pojasnila.

»A tako?« sem rekla in se zazrla v okrogli kovček, ki ga je gospa odprla. Ven je potegnila še eno lisico, ki je bila za razliko od srebrne, ki jo je imela na sebi, ko je vstopila, rdečkasto rjave barve.

»Toliko prtljage imam,« je vzdihnila, ko je iz okroglega kovčka potegnila še en muf in čudno oblikovan klobuček, ki je bil obdan s tremi krogi rdečkasto rjave dolgodlake kože. »Pa kaj sem hotela drugega, če nočem, da me mlade doktorice ne prehitijo. Veste, draga moja, zadnja leta je postal dotok mladih doktoric na simpozijih tako velik, da mora človek uporabiti vse svoje zmožnosti, da se uveljavi. Zato sem si letos prinesla dva mufa, dve lisici in dva plašča. Sploh si ne morete misliti, kako so moški pozorni in kako nas opazujejo. Lani sem bila v centru pozornosti. Moram vam reči, draga moja, da mi je bilo strašno nerodno, ko je pa vendar toliko mladih doktoric. Pa kako so mi zavidale! Toda vsi so gledali samo mene!« Odprla je štirioglat kovček. »Ne vem, kaj bi jutri oblekla,« je zamišljeno dejala in brskala po kovčku. »Vsekakor nekaj takega, kar bo učinkovalo,« je rekla. »Veste, draga moja, prvi vtis je vedno najvažnejši in najpomembnejši. Jaz se tega vedno dobro zavedam. Res ne vem, kaj naj oblečem. Dajte, svetujte mi, kaj mi bolje pristaja: nefretete klobuček ali bumfa?« V roke je vzela oba klobučka in ju vrtela pred mojimi očmi.

»Oba sta mi všeč,« sem rekla. »Kako se imenujeta?« sem vprašala, ker nisem razumela.

»Nefretete klobuček in bumfa,« je rekla. »Veste, draga moja, posebno nefretete klobuček je letos zelo moderen. Pri nas seveda še ne, ampak v Nemčiji je letos taka moda. — Kar vidim jih že, kako me bodo jutri gledali in občudovali. Stavim glavo, da takega klobučka Zagreb še ni videl. Da, na vsak način bom dala nefretete klobuček na glavo. — Ali sploh veste, zakaj se tako imenuje?«

»Ne vem,« sem odkrito priznala in malo sram me je bilo.

»Veste, некоč je v Egiptu živela princesa, oziroma kraljica, ki ji je bilo ime Nefretete, in ona je nosila tak klobuček. Po njej se tudi imenuje.«

»Od kod pa izvira ime Bumfa?« me je zanimalo.

»Tega pa ne vem,« je rekla in zaljubljeno pobožala dolgodelako okroglo bumfo. Potem jo je spravila nazaj v okrogli kovček, kamor je zložila tudi oba mufa in lisici ter na vrh vsega položila še nefretete klobuček.

»Tako sem radovedna, kako bo jutri,« je rekla gospa in sedla na posteljo. »Saj vem, povabili me bodo na črno kavo. Vem tudi, kako se ponavadi končajo taki klepeti ob kavi. — Piti bom morala,« je vzdihnila. »Sploh ne razumem, zakaj ne povabijo mlajših zdravnic. Lani so samo mene obletavali. — Grozno, vam rečem, draga moja! Toda videti bi morali, draga moja, kakšni gospodje so to! Vsi v brezhibnih oblekah in z metuljčki. Res sami fini gospodje.«

»Verjamem,« sem pritrdila.

»Toda jaz sem poročena,« je rekla smehljaje in nadaljevala, »zato se mi zdi, da ne spadam v družbo teh gospodov. Prestara sem že.«

»Oh, dajte no! — Vi, pa stari!« sem prepričljivo ugovarjala.

»Da, draga moja. Stara sem. Jeseni jih bom petdeset. In moram vam povedati, da imam petnajst let mlajšega moža. Zato se moram zelo truditi, da bi ohranila kar najdelj mladostni videz, se pravi — mladost. Vsak večer in vsako jutro porabim celo uro, da se uredim. Moja koža ni nič več gladka, draga moja,« je vzdihnila. — »Svetujem vam, da se nikoli ne poročite z možem, ki bi bil mlajši od vas. — Najbolje bo, če kar začnem z razšminkavanjem, da bom prej gotova. Pa še en nevergal bom vzela za pomirjenje živcev.«

Vstala je in stopila k okroglemu kovčku po tableto.

»Da, da,« je rekla, ko je pogoltnila tableto, »oblekla bom olivnozeleno obleko in na glavo bom dala nefretete klobuček. — Povedala vam bom, kako bom uspela.«

Potem sem zaspala in ne vem, če je še kaj rekla.

Naslednji dan sem se precej zamudila, zato sem se v hotel vrnila šele ob šestih zvečer. Pri vratarju sem zahtevala ključ. Dva gospoda sta me iz globokih foteljev radovedno opazovala.

»Ključ je gori,« je rekel debelušni vratar, ko je pogledal v omarico s ključi.

Začudeno sem ga pogledala, vendar nisem rekla nobene besede. Počasi sem odšla po stopnicah navzgor. Na ogledalu na steni sem še videla poglede tistih dveh gospodov, ki sta se radovedno sklanjala iz svojih foteljev in gledala za menoj.

Ko sem vstopila, je gospa stala pred ogledalom, napravljena za odhod.

»O, draga moja,« je vzkliknila, ko me je zagledala.

»Mislila sem, da vas ne bo doma,« sem hudobno zinila.

»Sploh si ne morete misliti, kako me je bolela glava. Na predavanju toliko, da mi je ni razneslo. Tri nevergale sem vzela in šele potem mi je odleglo. — Sicer si pa sploh ne morete predstavljati, kako so me vabili, naj grem z njimi. Doktor Bogdan, potem doktor Sebastijan in primarij doktor Medart pa še

dva druga doktorja, ki ju sploh nisem poznala, me kratko in malo niso pustili domov. Opravičila sem se jim, da ne morem z njimi, ker me boli glava, pa ni nič pomagalo. — Ampak navsezadnje so me le spustili. Obljubiti sem jim morala, da bom jutri čisto zagotovo zdrava in da bom šla z njimi. — Glavno, kar sem vam hotela povedati, pa je to, da sem imela stoprocenten uspeh, kar zadeva mojo garderobo. Vse sem osvojila. In pomislite — z bumfo! Kako bodo šele jutri zijali, ko bom imela nefretete klobuček. Danes sem raje vzela bumfo. Človek si mora vendar nekaj presenetljivega ohraniti za kakšnega od naslednjih dni. Ali se vam ne zdi?

Pokimala sem.

»Ste že večerjali?« me je vprašala, ko sem oblačila pižamo.

»Ne bom jedla. Nisem lačna,« sem rekla. »Spat grem.«

»Pa ne, da boste tako kmalu zaspali?« se je gospa začudila.

»Brala bom,« sem rekla.

»Jaz pa grem na črno kavo, potem pa še malo po mestu. — Nasvidenje, draga moja,« je rekla in odšumela iz sobe.

Vrnila se je ob devetih zvečer.

»Toliko sem doživela danes,« je rekla, ko je vstopila. »Rekla sem vam, da bom odšla v mesto, pa nisem ulegla. Doli v veži sta me namreč ustavila dva gospoda in sta mi naročila črno kavo. Sploh nikoli ju še nisem videla. Da vi vidite, draga moja, kako fina gospoda sta bila! Zelo sem se začudila, saj tu v Zagrebu ne dobiš tako finih gospodov. Ne morete si misliti, kako sta mi stregla! Najprej kavo, potem konjak in potem še neko drugo pijačo, ki ji ne vem imena... Res, zelo fina gospoda sta bila. — Saj veste, da se jaz ne družim z vsakim, toda ta dva sta bila res prava gospoda.«

Slekla se je in si pripravila praške in mazila za večerno razšminkavanje.

»Jutri bom šla na Sljeme. Ta dva gospoda sta me povabila. Šli bomo z avtom. Morala sem jima obljubiti,« je rekla in si navijala lase.

»Ali se lahko pride z avtom,« sem vprašala, ker še nikoli nisem bila na Sljemenu.

»Seveda,« je rekla gospa. »Premišljudem, kaj bi oblekla. Vsekakor nefretete klobuček, ker sta me v bumfi že videla; toda za obleko se še nisem odločila.«

Vstala je in stopila k omari, da pogleda, kaj bi si izbrala za prihodnji dan. Na sredi poti do omare pa je obstala in presunljivo kriknila. Zadenski se je umaknila proti postelji in sedla nanjo. Noge je potegnile k sebi.

»Strašno,« je rekla razburjeno in mi z roko pokazala na sredo sobe.

Pogledala sem v tisto smer in na tleh zagledala nekaj črnega, ki se je plazilo po podu.

»Ali ga vidite?« je vprašala in še vedno s prstom kazala na sredo sobe. — »Ščurek! Ali ga vidite? — Strašno, kako je nemarna ta žival!«

Hitro je vzela nevergal za pomirjenje živcev, potem pa sva hitro ukrepali. Ščurek nama je medtem ušel pod gospejino posteljo, zato sva posteljo premaknili na sredo sobe.

»Kdo bi si mislil, da v hotelu živi ta golazen!« se je razburjala gospa, ko sva pomikali na sredo sobe še mojo posteljo. »Tako jutri zjutraj se bom pritožila

pri vratarju. Moj finančni minister mi je sicer rekel in me opozarjal, da je Zagreb nevarno mesto, toda kaj takega si ne bi mislila.«

Premaknili sva vse, kar se je sploh premakniti dalo, toda o ščurku ni bilo nobenega sledu. Previdno sva legli na posteljo in gledali okoli sebe, kje se bo pojavil kak ščurek.

Dolgo časa nisva mogli zaspati.

Čas sva si krajšali s pripovedovanjem. Največ je govorila gospa, ki je imela veliko življenjskih izkušenj, jaz pa sem jo od časa do časa prekinila, če je nisem dobro slišala ali če se mi je zazdelo, da se po sobi plazi kaj črnega.

»Včasih premišlujem čudne stvari,« je rekla gospa. »Poskušala vam bom razložiti,« je rekla in globoko zajela sapo. — »Ali ste že kdaj razmišljali o dimenzijah?«

Začudeno sem jo pogledala.

»Ne,« sem odkimala.

»Verjetno veste, da poznamo štiri dimenzije, ki jih naše oči in sploh naša čutila lahko zaznajo. Te dimenzije so: točka, črta, ploskev in telo. Toda, draga moja, ali ste se že kdaj vprašali, če obstaja še kakšna druga dimenzija: peta, šesta, sedma... sedemindvajseta dimenzija, ki mogoče premika zvezde in dela točo, samo, da mi tega z našimi čutili ne moremo občutiti?«

Postajalo naju je strah, zato sva se pokrili preko glave. Pod odejo pa človeku tudi stota dimenzija ne more do živga.

Ko se je gospa naslednji dan pripravljala za odhod na Sljeme, sem ji pri njenih pripravah pomagala. Na koralde, ki si jih je obesila okoli vratu, sem ji prišla velik keramičen gumb, ki ga je privlekla iz okroglega kovčka. Skrtačila sem ji plašč in ji povedala, da ji nefretete klobuček odlično pristaja.

»Če ne bi bila tako fina gospoda, ne bi šla,« je rekla gospa, preden je odšla. »V njuni družbi se počutim kot doma.«

Vrnila se je zelo pozno.

Potrto je sedla na posteljo in globoko vzdihnila.

»Kako neznansko sem se zmotila!« je rekla. »Tako moram vzeti nevergal za pomirjenje živcev.« Vstala je in vzela tableto.

»Zakaj ste se zmotili?« sem vprašala.

Segla je v žep in molče iz njega privlekla koralde in keramičen gumb.

»Ali vidite?« je vprašala in glas se ji je tresel. »Tako sva se mučili, da sva prišli gumb na koralde, ti dedci pa... Uh, kako nagnusno me je poljuboval!« je rekla in stopila k umivalniku. »Tako si moram umiti zobe in usta. Pomislite, draga moja, ko smo se vozili nazaj, me je tisti, o katerem sem imela najboljše mnenje, skušal poljubiti. Seveda mu nisem pustila. Potem mi je strgal koralde in keramični gumb. Otepala sem se, pa ni nič pomagalo.«

Umolknila je, potem se je zasmejala. — »Ampak, povem vam, draga moja, tako sem ga ugriznila v nos, da je zacvilil, kot bi ga pičila kača. Tako sem srečna, da sem to storila!« je rekla. — »Za jutri sta me povabila v park. Ne vem, kaj bi oblekla. Sicer pa sploh ne bom šla, to nista prav nič fina gospoda. Joj, kako sem se zmotila!«

Žalostno je pogledala svoj zmečkani nefretete klobuček in ga pobožala.

Na poti

Jack Kerouac

(Dva odlomka)

Sedem let je preteklo, odkar se je pojavila v ameriški književnosti nova literarna struja, generacija »beatnikov«, ki je bila v teh letih deležna najbolj nasprotujočih si mnenj o svoji kvaliteti. Zdi se da se je od velikanskega navdušenja in mimo najhujše kritike sedaj ta literarna struja priborila svoje mesto, ki niti ni tako zavidanja vredno, kot je kazalo v začetku, niti ne opravijo z njo kar mimogrede. Glavno delo te skupine predstavlja poezija. Sem lahko štejemo pesnika Allena Ginsberga in Lawrencea Ferlinghettija. Več ameriških ter angleških kritikov je že izreklo zelo pohvalne ocene o Ginsbergovi poeziji.

Na področju proze pa je najvidnejši in najbolj brani predstavnik te smeri Jack Kerouac, čigar romani *On the Road*, *The Subterraneans*, *The Dharma Bums* so vzbudili precej ostrih polemik v ameriškem revijalnem tisku. V romanu *On the Road* (Na cesti) riše Kerouac skupino mladih ljudi, ki je nezadovoljna z vsemi življenjskimi normami v današnji Ameriki in išče razvedrila, resnice, potrditve življenja. Toda to iskanje ni razumsko kontrolirano, akterji tega življenja se prepuščajo svojim instinktom, življenjske viške dosegajo največ v spontanem, čutnem zaznavanju sveta. Iščejo individualnih rešitev spoznanja resnice o življenju, ne meneč se za druge ljudi, oziroma za večino, ki je po njihovem mnenju popolnoma prežeta z družbenim konformizmom. To iskanje in delovanje pa gre v romanu tako daleč, da postane vse skupaj nezanimivo, zadnja poglavja so že farsa začetka. Skratka, če nas je Kerouac v začetnih poglavjih vsaj deloma navdušil z iskanjem resnice, je končen vtis ravno obraten. Tako je Kerouacova pozicija opozicionalca tista, ki s svojim tihim vprašanjem po vzrokih odpora proti vsemu konvencionalnemu, z odkritosrčnim, poetičnim prikazovanjem novega iskanja v zmehaniziranem svetu, odpira nove probleme današnjega sveta in tako tudi nove strani v današnji ameriški književnosti.

Prevajalec

Moral sem iti na jug, šel sem na cesto. Mož v popolnoma novem tovornjaku za razvažanje blaga me je vzel v avto. Bil je iz Lubbocka v Texasu in zaposlen pri prevozniskem podjetju. »Hočete kupiti prikolico?« me je vprašal. »Kadar koli, samo poiščite me«. Pripovedoval mi je zgodbe o svojem očetu, ki tudi živi v Lubbocku. »Neko noč je moj stari pustil papirje tistega dne na vrhu safa in nanje čisto pozabil. No in kaj se je zgodilo — tat je prišel ponoči z acetilensko svetilko in vsem ostalim s silo odprl safe, prebrskal vse papirje, preobrnil par stolov in izginil. In tistih tisoč dolarjev je bilo prav na vrhu safa, no kaj misliš o tem?«

Južno od Bakersfielda sem izstopil in potem se je pričela moja dogodivščina. Postajalo je mrzlo. Oblekel sem tenak vojaški dežni plašč, ki sem ga bil kupil v Oaklandu za tri dolarje, in trepetal na cesti. Stal sem pred motelom, zgra-

jenim v španskem stilu in razsvetljenim kot dragulj. Avtomobili so brzeli mimo, namenjeni v Los Angeles. Divje sem mahal. Bilo je preveč mrzlo. Stal sem tam do polnoči, dve uri zdržema, preklinjal in preklinjal. Spet je bilo tako kot v Stuartu, v Iowi. Nič drugega mi ni preostalo, kot da porabim nekaj več kot dva dolarja za avtobus za milje, ki so še ostale do Los Angelesa. Po avtocesti sem šel nazaj do Bakersfielda in na postajo ter se vsedel na klop.

Kupil sem bil vozovnico in čakal na avtobus za Los Angeles, ko sem nenadoma zagledal majhno, strašno privlačno mehiško dekle v hlačah, ki je pritegnilo nase moj pogled. Bila je v enem izmed avtobusov, ki so ravnokar pripeljali z velikim vzdihom zračnih zavor; potniki so izstopali za postanek. Prsi so ji naravno stale naprej, njene majhne hlače so se zdele čudovite, njeni lasje so bili dolgi in svetleče črne barve, njeni očesi veličastno veliki modri stvarci, v katerih se je skrivala plašnost. Želel sem si, da bi bil na njenem avtobusu. Bolečina mi je prebodla srce, kot vsakokrat, kadar sem videl dekle, ki sem jo ljubil, in je šlo v nasprotno smer na tem prevelikem svetu. Napovedovalec je poklical avtobus za Los Angeles. Vzel sem potovalno torbo in vstopil — in kdo drug je sedel tam kot mehiško dekle. Vsedel sem se ravno njej nasproti in takoj pričel pripravljati osvajalne načrte. Bil sem tako osamel, žalosten, utrujen, trepetajoč, zlomljen, poražen, da sem zbral pogum, ki je potreben za približanje tujemu dekletu, in nastopil. Celo tedaj sem porabil pet minut za to, da sem se v temi tolkel po mečih, medtem ko je avtobus vozil po cesti naprej.

Moraš, moraš, ali pa boš umrl! Prekleti norec, reci ji kaj! Kaj je narobe s teboj? Ali še nisi dovolj sit samega sebe? In preden sem se zavedel, kaj delam, sem se sklonil čez prehod k njej (poskušala je spati na sedežu) in rekel: »Gospodična, ali bi hoteli moj dežni plašč za zglavje?«

Pogledala me je, se nasmehnila in rekla: »Ne, najlepša hvala.«

Tresoč sem se vsedel nazaj. Prižgal sem čik. Počakal sem, dokler me ni pogledala z majhnim, prikritim pogledom ljubezni, in nato sèm se vzdignil in sklonil k njej. »Smem prisesti, gospodična?«

»Če želite.«

In napravil sem to. »Kam greste?«

»LA« (Los Angeles). Všeč mi je bil način, kako je rekla LA, sploh mi je všeč način, kako ljudje na obali rečejo LA. To je njihovo edino in zlato mesto, ko je vse rečeno in storjeno.

»Tja grem tudi jaz!« sem vzkliknil. »Zelo sem vesel, da smem sedeti poleg vas, bil sem močno osamel in sem strašno dosti potoval«. In pričela sva si pripovedovati o naju. Povedala mi je tole zgodbo: imela je moža in otroka. Mož jo je tepel, zato ga je pustila v Sabinalu, južno od Fresna. Zdaj gre v LA kjer bo nekaj časa živela pri svoji sestri. Svojega malega sina je pustila pri starših, ki so bili obiralci grozdja in so živeli v zidanici v vinogradu. Ni imela drugega dela, kot da je premišljevala o sebi in se jezila. Čutil sem, da bi jo najraje kar takoj objel. Govorila sva in govorila. Dejala je, da se rada pogovarja z menoj. Kmalu nato je rekla, da si želi, da bi tudi ona lahko šla v New York. »Morda pa bi midva lahko šla«. Smejal sem se. Avtobus je hropel na grapevinskem prelazu, potem pa smo se pričeli spuščati v velike soje luči. Ne da bi se kaj posebej sporazumela, sva se pričela držati za roke in prav tako sva se na čudovit, molčeč in čist način sporazumela, da, ko bom dobil sobo

v hotelu v Los Angelesu, bo ona z menoj. Ves sem hrepenel po njej, naslonil sem glavo na njene čudovite lase. Njena majhna ramena so me spravljala ob pamet, stiskal sem jo k sebi in stiskal. In ljubila je to.

»Ljubim, ljubim«, je govorila, oči je imela zaprte. Obljubil sem ji čudovito ljubezen. Požiral sem jo. Povedala sva si najini zgodbi. Potopila sva se v molk in v sladke misli o prihodnosti. Bilo je povsem preprosto. Kaj so pomenile vse Betty, Marylou, Peaches, Rite, Camille in Ineze na tem svetu! To je bilo moje dekle in ženska duša, ki je bila meni všeč, in povedal sem ji to. Priznala je, da me je opazila, ko sem jo gledal na avtobusni postaji. »Mislila sem si, da si prijeten študent«.

»Oh, saj sem študent«, sem ji zagotovil. Avtobus je prispel v Hollywood. Zora je bila siva, umazana, podobna tisti v filmu »Sullivanova potovanja«, ko Joel McCrea sreča Veronica Lake na večerji. Dekle pa je spalo v mojem naročju. Poželjivo sem gledal skozi okno hiše s štukaturami, palme in gostišča za avtomobiliste, vse nore stvari, divjo obljubljenno deželo, fantastični višek Amerike. Izstopili smo na Main Streetu, ki ni bila čisto nič drugačna kot ulice, kjer so avtobusne postaje v Kansas Cityju ali Chicagu ali Bostonu — rdeča opeka, vse umazano, ljudje, ki se vlečejo po ulicah, zdolgočasen vtis trolejbusov v brezupni zori, vlačugarski vonj velikega mesta.

Tu so se moje misli zgubile, ne vem zakaj. Pričel sem dobivati neumne paranoične vizije, da je Tereza ali Terry — tako ji je bilo ime — vsakdanja mala poklicna zapeljivka na avtobusih, ki si pri kakšnem moškem služi dolarje s tem, da sklepa dogovore, kot je bil najin v Los Angelesu, in da pripelje žrtev najprej nekam na zajtrk, kjer čaka njen zvodnik, nato pa jo odvede v kak hotel, kamor lahko pride on s svojo brzostrelko ali s čim podobnim. Nikoli ji nisem tega priznal. Zajtrkovala sva in zvodnik naju je opazoval, domišljjal sem si, da se je Terry spogledovala z njim. Bil sem utrujen in sem se počutil izgubljenega v daljnem, gnusnem mestu. Val strahu je prevzel moje misli in ravnal sem poceni in nizkotno. »Ali poznaš tistega fanta?« sem ji rekel.

»Katerega fanta misliš, dra-gi?« Nisem nadaljeval. Bila je počasna in se je pri vsaki stvari obotavljala, zelo dolgo časa je jedla, počasi je žvečila in strmela v prazno in kadila cigareto, govorila kar naprej, in jaz sem bil podoben preplašenemu strahu, sumil sem v vsak gib, ki ga je naredila, misleč, da hoče le pridobiti na času. To je bil bolezenski napad. Potil sem se, ko sva šla po ulici in se držala za roki. V prvem hotelu, v katerega sva se namenila, sva dobila sobo. Preden sem se zavedel, kaj delam, sem zaklenil vrata za seboj. Ona je sedela na postelji in si sezuvala čevlje. Nežno sem jo poljubil. Bolje je, da nikoli ne zve. Vedel sem, da potrebujeva whisky, da si sprostiva napetost, še posebno jaz. Tekel sem ven in zaman obletal dvanaest blokov, dokler nisem našel v kiosku naprodaj pol litra whiskyja. Tekel sem nazaj poln energije. Terry je bila v kopalnici in se lepoticila. Nalil sem pijačo v velik kozarec za vodo in napravila sva pošten požirek. Oh, bilo je sladko in čudovito, vredno žalostnega tekanja. Stal sem za njo pred zrcalom in tako sva plesala po kopalnici. Pričel sem pripovedovati o svojih prijateljih tam na vzhodu.

Rekel sem: »Moral bi spoznati sijajno dekle, ki jo poznam in ji je ime Dorie. Rdečelaska, visoka meter osemdeset. Če bi prišla v New York, bi ti ona pokazala, kje lahko najdeš delo.«

»Kdo je ta visoka rdečelaska?« je vprašala nezaupljivo. »Zakaj mi pripoveduješ o njej?« V svoji preprostosti ni mogla razumeti mojega načina veselega, neravnega govorjenja. Nisem nadaljeval. Postajala je vse bolj pijana. V kopalnici.

»Pridi na posteljo!« sem ponavljal.

»Rdečelaska visoka meter osemdeset, kaj? Jaz pa sem mislila, da si prijeten študent. Videla sem te v lepi jopici in sem si rekla; 'Hm, ali ni čeden!' Ne! Ne in ne! Pa ne! Ti moraš biti ravno tak prekleti zvodnik kot vsi ostali!«

»O čem, za vraga, pa govoriš?«

»Ne stoj tam in mi ne govori, da tista visoka rdečelaska ni 'dama', ker spoznam tako 'damo' brž ko slišim o njej. Ti, ti pa si ravno tak zvodnik kot vsi ostali, kar jih poznam, vsi so zvodniki.«

»Poslušaj Terry, jaz nisem zvodnik. Prisegam ti pri svetem pismu, da nisem zvodnik. Zakaj pa naj bi bil? Ti mi vse pomeniš.«

»Ves čas sem mislila, da sem spoznala prijetnega fanta. Bila sem tako vesela, čestitala sem si in rekla: 'Hm, prav zares prijeten fant, ne pa kak zvodnik'.«

»Terry,« sem jo prosil iz dna duše. »Prosim, poslušaj me, razumi, da nisem zvodnik«. Pred eno uro sem mislil, da je ona zapeljivka. Kako žalostno je bilo to. Najini mišljenji sta se ločili s svojimi neumnostmi. Grozotno življenje, kako sem ječal in prosil, potem pa sem se razjezil in spoznal, da se pregovarjam z majhno, neumno mehiško vlačugo in povedal sem ji to. Preden sem se zavedel, sem pobral njene rdeče hlače, jih zagnal v vrata kopalnice in ji rekel, naj gre. »Izgini!« Prespal bom in pozabil to, vedno sem sam prenašal svoje trpljenje, svoje žalostno in borno življenje. V kopalnici je zavladala mrtvaška tišina. Slekem sem se in šel spat.

Terry je prišla ven, v očeh je imela solze obžalovanja. V svojem preprostem, smešnem, majhnem razumu se je odločila, da zvodnik ne meče ženskih čevljev v vrata in jim ne reče, naj izginejo. V spoštljivem in sladkem trenutku tišine se je popolnoma slekla in smuknila s svojim majhnim telesom k meni v posteljo. Bilo je rjavo kot posušeno grozdje. Videl sem njen ubogi trebuh s carskim rezom; njeni boki so bili tako ozki, da ni mogla roditi otroka, ne da bi jo odprli z zarezo. Njene noge so bile podobne majhnim paličkam. Bila je visoka komaj meter štirideset. Vzel sem si jo v sladkosti izčrpanega jutra. Potem pa sva zaspala kakor dva utrujena angela, zapuščena, prepuščena zavetišču v Los Angelesu, potem ko sva našla najbolj čudovito skupno sladkost v življenju; in spala sva do poznega popoldneva.

*

Za trojko iz Zapada je bil čas, da si najde nova stanovanja prav v Manhattanu. Carlo je imel luknjo na aveniji York, oni so se selili tja tisti večer. Dean in jaz sva spala ves dan in zbudil sem se, ko je začel velik snežni metež, ravno na silvestrovo 1948. Ed Dunkel je sedel v mojem naslanjaču in pripovedoval o preteklih novoletnih praznikih. »Bil sem v Chicagu. Brez denarja. Sedel sem pri oknu v hotelski sobi v ulici North Clark in zaduhal sem strašno prijeten vonj, ki je prihajal iz pekarije spodaj. Nisem imel prebite pare, pa sem šel dol in se pogovarjal z dekletom. Zastonj mi je dala kruh in kavne kolače. Šel sem nazaj v svojo sobo in jih pojedel. Vso noč sem ostal v svoji sobi. Nekoč pa v Farmingtonu v državi Utah, kamor sem šel delat z Edom Wallom — saj poznata Eda Walla, farmarjevega sina iz Denverja — sem bil v postelji in sem nenadoma zagledal, da stoji v kotu moja ranjka mati, vsa obsijana. Rekel sem, 'Mama!' Izginila je. Zmerom imam privide«, je rekel Ed Dunkel in pokimal.

»Kaj boš pa napravil z Galateo?«

»Oh, bomo videli. Ko pridemo v New Orleans. Ali ne mislita tako, hm?« Tudi k meni se je začel obračati za nasvet, samo en Dean mu ni bil dovolj. Bil pa je že zaljubljen v Galateo, premišljeval je o tem.

»Kaj boš pa sam s seboj napravil, Ed?« sem vprašal.

»Ne vem«, je rekel. »Živim iz dneva v dan. Spoznavam življenje«. Ponovil je to, sledeč Deanovemu zgledu. Ni imel načrtov. Sedel je in premišljeval o tisti noči v Chicagu in o vročih kavnih kolačkih v osamljeni sobi.

Zunaj se je vrtinčil sneg. Velika zabava se je pripravljala v New Yorku, vsi smo se odpravljali. Dean je pospravil svoj polomljeni kovček, ga dal v avto in smo se odpeljali velikim dogodkom nasproti. Moja teta se je veselila ob misli, da bo moj brat prišel na obisk prihodnji teden, sedela je pri časopisu in čakala na polnočno novoletno radijsko oddajo iz Times Squara. Mi smo divjali proti New Yorku, na ledu nas je zanašalo. Nikoli se nisem bal, kadar je vozil Dean, obvladal je vozilo v vsakršni situaciji. Prižgal je bil radio in sedaj nas je divji bop poganjal v noč. Jaz nisem vedel, kam vse to vodi — ni mi bilo mar.

Ravno ob tistem času me je pričela vznemirjati čudna stvar. Namreč, nekaj sem bil pozabil. Hotel sem se o nečem odločiti, preden se je Dean prikazal, in sedaj tega ni bilo več v zavesti, pa čeprav sem imel v zavesti to stvar na jeziku. Trl sem si prste in se poskušal spomniti. Celo omenil sem to. Toda nisem mogel reči, če je bila to resnična odločitev ali pa samo misel, ki sem jo bil pozabil. Strašila me je in čudil sem se ji, spravljala me je v žalost. Imela je nekaj zveze z Mrtvaškim popotnikom. Carlo Marx in jaz sva nekoč skupaj sedela s kolenom ob koleni, z obrazom v obraz in povedal sem mu o sanjah, ki sem jih imel o čudni arabski postavi, ki sem se ji hotel izmuzniti, pa me je sledila čez puščavo, me končno ujela, ravno preden sem prišel v Zaščiteno mesto. »Kdo je to?« je rekel Carlo. Razmišljala sva o tem. Menil sem, da sem to jaz sam, zavil v mrtvaški prt. To ni bilo tisto. Nekaj, nekdo, neki duh nas je vse sledil čez puščavo življenja in namenjeno je bilo, da nas ujame preden pridemo do nebes. Seveda, sedaj ko se tega spominjam, je to samo smrt: smrt nas bo ujela pred nebesi. Stvar, ki po njej hrepenimo v življenju, zaradi katere vzdihujemo in ječimo in podlegamo sladkim bolečinam vseh vrst, je spomin na neki izgubljeni srečni trenutek, ki smo ga morda občutili v materinem telesu in ki se lahko ponovi samo (čeprav sovražimo, da bi priznali to) — v smrti. Toda, kdo hoče umreti? V vrvenju dogodkov sem v podzavesti neprestano mislil na to. Povedal sem o tem Deanu in on je to takoj spoznal kot edino preprosto hrepenenje po čisti smrti. Ker pa nihče od nas ne bo ponovno živel, on po pravici ni hotel imeti s tem nič opravka in takrat sem soglašal z njim.

Šli smo iskat mojo skupino newyorških prijateljev. Prave nore cvetke so to. Najprej smo šli k Tomu Saybrookku. Tom je žalosten, čeden fant, sladak, radodaren in poslušen, le redkokdaj ga popade depresija in oddivja, ne da bi komu zinil besedico. Nocoj je bil poln veselja. »Sal, kje si našel tako čudovite ljudi? Nikoli še nisem videl koga, ki bi jim bil podoben«.

»Našel sem jih na Zahodu«.

Dean se je zabaval po svoje. Zavrtel si je jazzovsko ploščo, zagrabil Marylou, jo tesno stisnil in se nagnil v njeno stran v ritmu glasbe. Ona se je nagnila naprej. To je bil pravi ljubezenski ples, Ian MacArthur je prišel z veliko klapo. Novoletni weekend se je pričel in trajal je tri dni in tri noči. Velike

tolpe so prišle v Hudson in se valile od zabave do zabave po snežnih newyorških ulicah. Pripeljal sem Lucille in njeno sestro na največjo zabavo. Ko me je Lucille videla z Deanom in Marylou, se ji je zmračil obraz — zaznala je norost, ki sem jo prevzel od njih.

»Ne maram te, kadar si z njimi«.

»Oh, saj ni nič hudega, igramo se. Živimo samo enkrat. Zabavamo se.«

»Ne, to je žalostno in ne maram tega«.

Potem me je Marylou pričela ljubkovati. Rekla je, da bo Dean ostal s Camille in je hotela, da bi šel z njo. »Pojdi nazaj z nama v San Francisco. Živela bova skupaj. Dobro dekle ti bom«. Toda vedel sem, da Dean ljubi Marylou in tudi to, da Marylou počne to zato, da bi bila Lucille ljubosumna, meni pa vse to ni bilo všeč. Oblizoval sem si ustnice ob pogledu na bohoto blondinko. Ko je Lucille videla, da me Marylou vlačí v kot, nagovarja in poljublja, je ona sprejela Deanovo povabilo in šla z njim v avto. Toda onadva sta se samo pogovarjala in popila sta nekaj na skrivaj dobljenega whiskyja, ki sem ga pustil v predalu. Vse skupaj se je zmešalo in propadlo. Vedel sem, da moja zadeva z Lucille ne bo mogla več dolgo trajati. Hotela je, da se ravnam po njej. Poročena je bila s pristaniškim delavcem, ki je slabo ravnal z njo. Bil sem pripravljen, da se poročim z njo, da vzamem njenega otroka in sploh vse, če bi se ločila od moža. Toda denarja ni bilo dovolj niti za ločitev in vse skupaj je bilo brezupno. Poleg tega pa me Lucille ne bi nikoli razumela, ker imam rad preveč stvari in postanem čisto zmešan, staromodni, ko skačem od ene padajoče zvezde do druge, dokler se ne sesedem. Noč napravi človeka takšnega. Nikomur nisem imel ničesar nuditi razen lastne zmede.

Zabave so bile ogromne, v kletnem stanovanju na West Nineties je bilo najmanj sto ljudi. Natepli so se v vse kletne prostore blizu peči. V vsakem kotu se je nekaj dogajalo, na vsaki postelji in kavču — ne orgije, samo novoletna zabava s huronskim vpitjem in divjo radijsko glasbo. Celó neko kitajsko dekle je bilo tam. Dean je skakal kot Groucho Marx od skupine do skupine in spravljal vsakogar v navdušenje. Od časa do časa smo stekli do avtomobila in pripeljali nove ljudi. Prišel je Damion. Damion je junak moje newyorške tolpe, kot je Dean glavni junak na Zahodu. Takoj spočetka sta se zasovražila. Damionovo dekle je nenadoma udarilo Damiona v čeljust z direktnim udarcem desnice. Pričel se je opotekati. Odnesla ga je domov. Nekateri naših norih znancev od časopisov so prišli iz pisarn s steklenicami. Zunaj pa se je nadaljeval ogromen in čudovit snežni metež. Ed Dunkel je srečal Lucillino sestro in izginil z njo; pozabil sem povedati, da je Ed Dunkel zelo prijazen z dekleti. Visok je meter petinosemdeset, pohleven, prijateljski, prijeten, vljuden, sploh čudovit. Ženskam pomaga pri oblačenju plaščev. Tako se dela. Ob petih zjutraj smo vsi hiteli čez dvorišče zgradbe, da smo splezali skozi okno v stanovanje, kjer je bila zabava v polnem teku. Ob zori smo bili nazaj pri Tomu Saybrookku. Igrali so karte in pili postano pivo. Jaz sem spal na kavču v objemu z dekletom, ki ji je bilo ime Mona. Velike skupine so prihajale iz stare točilnice Columbia Campus. Vse v življenju, vsi obrazi v življenju so se valili v tisto sobo. Pri Ianu MacArthurju se je zabava nadaljevala. Ian MacArthur je čudovito dober fant, ki nosi očala in veselo kuka skozi nje. Navadil se je reči »da« za vsako stvar, prav tako kot Dean svoj čas, in še ni prenehal s tem. Ob divjih glasovih Dexterja Gordona in Wardella Graya, ki sta trobila »Na lov«, sva se Dean in jaz lovila z Marylou preko kavča, toda tudi ona ni več majhna punčka.

Dean je hodil okrog brez majice, samo v hlačah, bos, dokler se nismo spomnili in se vsedli v avto, ter pripeljali nove ljudi. Vse se je zgodilo. Našli smo divjega, vznemirjenega Rolla Greba in preživeli noč v njegovi hiši na Long Islandu. Rollo živi v lepi hiši, pri svoji teti; kadar bo umrla, bo vsa hiša njegova. Do takrat pa teta noče ugoditi njegovim željam in sovraži njegove prijatelje. Pripeljal je našo divjo družbo — Deana, Marylou, Eda in mene in začela se je rjoveča zabava. Ženska zgoraj je skakala — zagrozila nam je, da bo poklicala policijo. »Oh bodi tiho, ti stara babnica!« je kričal Greb. Čudil sem se, kako more v takem vzdušju živeti pri njej. Imel je več knjig, kot sem jih kdajkoli videl: dve knjižnici, dve sobi, naloženi od tal do stropa ob vseh štirih stenah, in to take knjige kot »Apokrifi« — ali nekaj podobnega — v desetih zvezkih. Predvajal je Verdijeve opere in jih spremljal s pantomimo, oblečen v pižamo, ki je imela veliko razporo na hrbtu. Nič mu ni bilo mar. Je velik znanstvenik, pa se opoteka ob obali v New Yorku, vpije, pod roko pa nosi originalne glasbene rokopise iz sedemnajstega stoletja. Po ulicah se vlači kot velik pajek. Navdušenje mu je sijalo iz oči v plamenih vražjega svetlikanja. Zavijal je vrat v ekstatičnem krčenju. Sikal je, se zvijal, premetaval, ječal, zavijal, v obupu padel na tla. Komaj je izdaval besedo, tako je bil prevzet od življenja. Dean je stal pred njim s sklonjeno glavo in vedno znova ponavljal »Da... da... da...«. Peljal me je v kot. »Rollo Greb je največji, najčudovitejši. To je tisto, kar sem ti hotel povedati — to je tisto, kar hočem postati. Hočem biti kot on. Nikoli se ne zadržuje, poda se v vse smeri, povsem se sprosti, ve za čas, nič drugega mu ni treba, kot da se ziblje naprej in nazaj. Človek, to je višek! Vidiš, če boš ves čas tak kot on, boš končno dosegel tisto«.

»Dosegel kaj?«

»TISTO! TISTO! Povedal ti bom — sedaj ni časa, sedaj nimava časa«. Dean je stekel nazaj, da bi še lahko opazoval Rolla Greba.

Veliki jazzovski pianist George Shearing, je rekel Dean, je ravno tak kot Rollo Greb. V sredini dolgega, norega weekenda sva šla Dean in jaz gledat Shearinga v Birdland. Kraj je bil zapuščen, ob desetih zvečer sva bila midva prva obiskovalca. Shearing je prišel noter, slep, do tipk so ga vodili za roko. Spominjal je na odličnega Angleža s trdim belim ovratnikom, že malo zavaljen, svetlolas. S seboj je prinesel delikatno ozračje angleške poletne noči, ki se je pokazalo v prvih valovih sladke melodije, ki jo je igral, medtem ko se je basist občudujoče sklanjal k njemu in udarjal ritem. Bobnar Denzil Best je sedel negibno, samo zapestja so udarjala z metlicami. In Shearing se je pričel zibati, smehljal je prekril njegov zamaknjeni obraz, sedeč na stolu pri klavirju se je pričel zibati nazaj in naprej, najprej počasi, potem pa, ko je ritem pohitel, se je pričel zibati hitro, njegova leva noga je poskočila pri vsakem udarcu, v vratu se je pričel zvijati, z obrazom se je sklonil do tipk, vrgel si je lase nazaj, njegovi počesani lasje so se razmršili, pričel se je potiti. Glasba se je razživila. Basist se je privil k basu in udarjal hitreje in hitreje, zdelo se je hitreje in hitreje, to je vse. Shearing je pričel igrati akorde, valovali so iz klavirja v velikih bogatih snopih. Človek je pomislil, da jih ne bi imel časa zvezati. Valovali so in valovali kot morje. Ljudje so klicali »Se!«. Dean se je potil, pot mu je tekel po ovratniku. »Tam je on! To je on! Stari bog! Stari bog Shearing! Da! Da! Da!« In Shearing se je zavedal, da je norec za njim, lahko je slišal vsak Deanov vzdih in vsako kletev, lahko jo je občutil, četudi ni videl. »Tako je«, je rekel Dean. »Da!« Shearing se je smehljal, zibal se je. Shearing je vstal od klavirja, moker od potu. To so bili njegovi veliki dnevi

v 1949 letu, preden je postal hladen in komercialen. Ko je odšel, je Dean pokazal na prazen sedež pri klavirju. »Prazen božji tron«, je dejal. Na klavirju je bila trobenta, njena zlata senca se je čudno odbijala na zapuščeni karavani, ki je bila naslikana na steni za bobni. Bog je odšel, sledila je tišina odhoda. Noč je bila deževna. To je bil mit deževne noči. Deanove oči so bile od spoštovanja široko odprte. Ta norost ne vodi nikamor. Nisem vedel, kaj se je zgodilo z menoj in nenadoma sem se zavedel, da je bil temu vzrok le čaj, ki smo ga kadili. Dean ga je bil kupil nekaj v New Yorku. Prišel sem misliti, da se bo vse zgodilo — trenutek, ko človek vse ve in vse se odloči za vedno.

Prevedel Mirko Jurak

Vznemirljiva prizadevnost

E. Petrič

Napisano ob branju knjige »Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittleuropa« V. del, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien¹

Družbene znanosti, predvsem zgodovinske, pravne, ekonomske in politične vede, niso le odraz obstoječih družbenih in političnih odnosov, pač pa tudi same neposredno ali posredno vplivajo na oblikovanje družbene in politične zavesti. Zlasti veda o mednarodnih odnosih in mednarodno pravo sta v posebnem odnosu z zunanje-političnimi prizadevanji in cilji neke države. Navadno dokaj neposredno izražata ideološko in politično usmeritev določene družbe, obenem pa sta sredstvo za strokovno in znanstveno utemeljevanje zunanjepolitičnih prizadevanj določene države. Zato je razumljivo, da zaključki teh ved pogosto niso rezultat objektivne raziskovalne metode, pač pa rezultat prizadevanja, da bi pravno, zgodovinsko, ekonomsko, sociološko, etnološko itd. utemeljili že vnaprej postavljene, politično potrebne ugotovitve.

Izgleda, da je že tradicija precejšnjega dela nemških družbenih ved zadnjih desetletij, da nekritično in tendenciozno služijo »nemškim nacionalnim interesom«, ki pa so imeli z resničnimi interesi nemškega delovnega ljudstva le malo skupnega. Mislim tu predvsem na prizadevanja »znanstveno« utemeljiti ekspanzijo Bismarckove in Hitlerjeve Nemčije, zlasti na vzhod in jugovzhod, ki je povzročila človeštvu, najbolj pa nemškemu narodu, dve strašni katastrofi. Naj v ilustracijo navedem le nekaj primerov take nemške »nacionalno« obarvane znanosti v preteklosti, ki je imela za cilj, da bi utemeljila in dala pravno osnovo prizadevanju nemške imepriateljske državne politike. Iz potrebe, da bi v prvi svetovni vojni opravičili kršitve mednarodnega vojnega prava po nemških četah, je nemška narodno-pravna doktrina razvila in utemeljevala tako imenovano teorijo o »Kriegsraison-u« oziroma »Staatsraison-u« (Kriegsraison macht Kriegs-manier). Z zlorabljanjem še vedno dokaj spornega pravnega načela »rebus sic stantibus« v mednarodnem pravu, so skušali pravno utemeljiti pravico enostransko prelomiti mednarodno pravne obveze, kadar

¹ Knjiga (peti del), govori o usodi predvojnega nemštva v Jugoslaviji — Kočevarji, Svabi v Vojvodini, Slavoniji itd. — obsega 633 str., izdalo jo je zahodnonemško zvezno ministrstvo za izgnance, begunce in vojne ujetnike. Kljub želji, da bi ustvarili videz znanstveno-dokumentacijskega dela, ima knjiga predvsem političen pomen. Ni moj namen na tem mestu pisati recenzijo knjige, pač pa opozoriti na nevarno prizadevanje precejšnjega dela nemških družbenih znanosti v preteklosti in sedanjosti.

je to ustrezalo potrebam nemške politike. Leta 1938 so nemški pravniki postavili v zvezi s problematiko narodnostnih manjšin teorijo o »pravici do konacionalne intervencije.« Iz nje je Hitlerjeva Nemčija izvajala zase pravico intervenirati v državah, kjer je živela nemška narodna manjšina v korist te manjšine. Za nemške narodnostne manjšine so na temelju tako imenovanega »Volksgruppenrecht-a« zahtevali tako avtonomijo, ki bi ustvarila državo v državi, obenem pa sankcionirala vmešavanje Nemčije v država z nemško manjšino. Taka prizadevanja so neposredno služila Hitlerjevim osvajalnim ciljem, zlasti nasproti Čehoslovaški (Sudeti) in Poljski, istočasno pa so povzročila nezaupanje do narodnostnih manjšin, ki je privedlo do transfera pripadnikov nemških narodnostnih manjšin po 1. 1945. O bolj prozornih »znanstvenih prizadevanjih« kot je npr. teorija o življenjskem prostoru (Lebensraum) pač ni potrebno govoriti.

Taka in podobna prizadevanja zlasti v odnosu do vzhodnih in jugovzhodnih sosedov Nemčije seveda niso bila omejena na mednarodno pravo. Nemška etnologija si je npr. med obema vojnama na vse kriplje prizadevala, da bi prikazala vplivanje nemških naselbin v Podonavju na avtohtono prebivalstvo in poskušala zanikati vsak obratni kulturni in civilizacijski vpliv. Šele po vojni so si posamezni nemški etnografi drznili spopasti se s temi »oficialnimi tezami nemške etnografije«. (Npr. Ingeborg Weber — Kellerman, Zur Frage der Interehnischen Beziehungen in der Sprachinsel Volkskunde«, v Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, zvezek 1, Dunaj 1959).

Slovinci nismo bili prikrajšani za pozornost take nemške nacionalistično obarvane in tendenciozne »znanosti«. Med vojnama se je rodila in jo še danes uporabljajo, teorija o »Vindišarjih« na Koroškem, ki pa ni edini primer. Sistematičnega znanstvenega »proučevanja«, ki naj bi dokazalo, da je nemško s Slovenci naseljeno ozemlje, ni bila deležna le Koroška, temveč tudi slovenska Štajerska (o tem npr. Fr. Baš, Okupatorska historiografija o slovenskem Štajerskem, Zgodovinski časopis, letnik I, 1947, Ljubljana).

Zlasti se je v preteklosti pri podobnih raziskavah odlikoval Südost Institut v Münchenu in Südost Institut v Gradcu, ki sta npr. tik pred drugo svetovno vojno med drugim ugotavljala, da leži na Štajerskem Dravska dolina med enotnim nemškim in enotnim slovenskim ozemljem. Mesta in trgi so nemški, kmet je Vend (Vindišar), Slovenci pa so le izobraženci. Te izsledke so prevzeli nacisti in so praktično privedli do izselitve štajerskih Slovencev 1941 (o tem npr. F. Baš, Doneski k problematiki Slovenije — štajerskega nemštva pred in med okupacijo, v arhivu INV v Ljubljani; Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora, Beograd, 1947).

Proučevanju vzhoda in jugovzhoda Evrope so v Nemčiji že pred vojno posvečali izredno in sistematično pozornost; to je razumljivo že iz dejstva, da so praktično v vsej nemški zgodovini predstavljala področja vzhodne in jugovzhodne Evrope sfero nemškega interesa. Kot skupno ime za proučevanje vzhodne in jugovzhodne Evrope v zgodovinskem, pravnem, gospodarskem, sociološkem, geografskem itd. pogledu se je uveljavil poseben skupni naziv: Ostforschung, številni inštituti v Nemčiji, ki so se s tem bavili, pa so znani pod imenom Ostforschung Institut. Taki inštituti (ali druge raziskovalne ustanove npr. krožki ali znanstvena društva) so izredno številni tudi danes v Zah. Nemčiji in skoraj vsi uživajo podporo zahodno-nemških oblasti. Večina jih je nastalo v časih Hitlerjevega Rajha. Naj naštejemo le nekaj najpomembnejših: Die Deutsche Gesellschaft zum Studium Ost-Europas, Stuttgart, ki vključuje preko 200 ekspertov o vzhodni Evropi; Südost Europa Gesellschaft, München; Ostkolleg der Bundeszentrale für Heimatdienst, Köln; Arbeits-

kreis für Ost-West-Fragen, Bonn; Göttinger Arbeitskreis, Göttingen; Osteuropa Institut, München; Johann Gottfried Herder Institut, Marburg; Ostdeutsche Akademie, Lüneburg; Südost Institut, München itd. itd. Poleg teh so na številnih nemških univerzah podobni univerzitetni inštituti, od katerih je najpomembnejši Osteuropa Institut an der Freien Universität Berlin. Omenjeni inštituti in tisti, katere nismo omenili, izdajajo številne periodične publikacije, knjige, študije, zbirke itd., združujejo stotine strokovnjakov za vzhodna in jugovzhodna evropska vprašanja, pravnike, zgodovinarje, geografe, demografe, etnologe, sociologe, ekonomiste itd. Na žalost ni mogoče, da bi pozdravili to izredno sistematično in organizirano zanimanje za evropski vzhod in jugovzhod, ker je razvidno tako iz del posameznih avtorjev, kot iz periodičnih publikacij inštitutov, da se nemško proučevanje vzhoda in jugovzhoda Evrope ni uspelo otresti starih predsodkov. Nasprotno, v njem se kažejo očitne tendence revanšizma, to proučevanje naj bi predvsem omogočalo in utemeljevalo revanšistična prizadevanja nemške politike. Sodobni nemški mednarodno pravni doktrini je najbolj pri srcu obravnavanje »pravnega položaja« nekdanjih nemških ozemelj na vzhodu, ki so po drugi svetovni vojni v skladu s Potsdamskim sporazumom pripadla Poljski in SZ. To je seveda razumljivo, saj se tudi uradna zahodnonemška politika nikoli ni odrekla področjem vzhodno od Odra in Nise. Nasprotno, pogosto najuglednejši nemški državniki postavljajo zahteve po teh ozemljih (npr. Adenauer 10. 7. 1960, ko je na letnem zboru Vzhodnopruske Landsmannschaft izjavil, da upa, da bo Nemška zvezna republika znova pridobila Vzhodno Prusijo, če bo zvesto stala ob svojih zaveznikih). Številne organizacije nemških beguncev že vsa povojna leta neprikrito postavljajo ozemeljske zahteve nasproti nemškim vzhodnim sosedom. Prav te begunske organizacije pa predstavljajo v političnem življenju Zahodne Nemčije »pressure group«, kakršno si je težko zamisliti, saj znaša npr. število beguncev z vzhoda v celotnem zahodnonemškem prebivalstvu skoraj eno petino prebivalstva. Čeprav se je velika večina v 15. letih življenja v Zah. Nemčiji popolnoma vživela, vendarle vodstva begunskih organizacij znajo z odlično in močno organizacijo vezati nase večino nekdanjih beguncev. Vzbujajo jim upanje na možnost odškodnine ali povratka v staro domovino itd. in tako preko njih pritiskajo na vlado, ki je že sama naklonjena revanšizmu. Odreči se ozemlju vzhodno od Odra pomeni dandanes v Zah. Nemčiji le malo manj, kot biti izdajalec domovine.

Razumljivo je, da so v takem vzdušju in politiki, ki računa na revizijo nemških vzhodnih meja, ne le razumljiva, temveč zelo dobrodošla prizadevanja, ki imajo za cilj znanstveno, zlasti mednarodnopravno utemeljiti ozemeljske zahteve. Prve monografije, razprave, publikacije itd., ki so neposredno obravnavale vprašanje nemških meja ali pa posredno zadevale v problematiko nekdanjih nemških vzhodnih pokrajin, so se v Zah. Nemčiji pojavile že kmalu po letu 1948. Tu ni mogoče niti naštetih vseh teh obsežnih in številnih del, kaj šele podvreči izčrpni analizi njihovo argumentacijo. Omenim naj le nekatere: F. Hoffmann, *Die Oder-Neisse Linie, Politische Entwicklung und völkerrechtliche Lage*, Frankfurt am Main 1949; *Ost Handbuch*, Stuttgart 1949; H. Kraus, *Die Oder-Neisse Linie: Eine völkerrechtliche Studie*, Köln 1954; F. A. v. d. Heydte, *Völkerrechtliche Lage der deutschen Ostgebiete*, München 1956; K. Rabl, *Die gegenwärtige völkerrechtliche Lage der deutschen Ostgebiete*, München 1958; *Das östliche Deutschland. Ein Handbuch*, Würzburg 1959; itd.

Argumentacija teh in ostalih podobnih del je v glavnem sledeča: nemška država (to pa je samo Zah. Nemčija, Vzhodna Nemčija po mnenju uradne zahodnonemške politike in mednarodno-pravne doktrine ni država) je še vedno suverena nad ozemlji vzhodno od Odra in Nise. Poljska ima na teh ozemljih le začasno upravo, ali pa

gre celo le za status okupacije (npr. H. Raschhofer v *Das östliche Deutschland*) Postdamski sporazum je glede na Nemčijo »res inter alios iacta«. Nemčija kot država nikoli ni dala svojega pristanka na ta sporazum in je torej tudi ne veže. Pa tudi sicer je določitev nemških meja lahko le stvar mirovne pogodbe z združeno Nemčijo. (H. Kraus v *Die Oder-Neisse Linie: Eine Völkerrechtliche Studie* meni, da četudi bi mirovna pogodba potrdila sedanjo mejo, bi bila ta nasprotna mednarodnemu pravu, ker bi bila nasprotna samoodločbi nemškega naroda!) Odvzem teh ozemelj Nemčiji naj bi bil nasproten samoodločbi nemškega naroda in mednarodnemu pravu, ki naj bi cesijo ozemlja dopuščalo kvečjemu (npr. E. Menzel in H. Kraus v *Das Östliche Deutschland*; K. Rabl, v *Die gegenwärtige völkerrechtliche Lage der Deutschen Ostgebiete*) ob dobrovoljnem soglasju prizadete države.

Ta izvajanja so v resnici le abstraktne pravne sheme, ki temelje na vrsti netočnih predpostavk. Ena takih je npr. popolno izenačenje pravnega položaja agresorja z napadenim (to fikcijo predpostavljajo vse revizionistične teze). Obenem so odmišljene vse konkretnosti, ki bi sicer porušile navidez dokaj logično zgrajene pravne sheme. Tako je načelo samoodločbe postavljeno abstraktno in absolutizirano le za nemški narod, obenem pa zreducirano na določanje meja s plebisciti v nasprotju z njegovo dejansko vsebino, ki je predvsem v pravici določenega naroda, da si sam v skladu s svojimi željami določa politično in družbeno ureditev. Prezrto je nadalje dejstvo, da je vprašanje državnih meja ne le stvar na plebiscit zreducirane samoodločbe, temveč mnogo bolj stvar celotne mednarodne skupnosti in dejstvo, da je Hitlerjeva Nemčija leta 1945 brezpogojno kapitulirala, s čimer so zmagoviti zavezniki pridobili posebne pravice v odnosih do premagane Nemčije.

Ker je načelo samoodločbe nemškega naroda med glavnimi argumenti omenjenih tez, je seveda razumljivo, da je prav samoodločba narodov v povojni nemški literaturi mednarodnega prava deležna izredne pozornosti. Seveda tako, da se utemeljuje pravica nemškega naroda do samoodločbe, ne glede na življenjske interese nemških sosedov in, da se z njo veže vprašanje ponovne združitve Nemčije, ki naj bi se izvedla s »svobodnimi volitvami« (Adenauerjeva koncepcija). Še več, kot že rečeno, naj bi samoodločba (t. j. plebisciti) bila predpogoj, edino pravično sredstvo pri odpovedi določanja usode nekdanjih nemških vzhodnih ozemelj. (Od del, ki v podobnem smislu obravnavajo problem samoodločbe narodov, naj omenim le: G. Decker, *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*; H. Kraus, *Das Selbstbestimmungsrecht der Völkern*). Danes na teh ozemljih žive Poljaki in seveda je jasno, kako bi taki plebisciti izpadli. Vendar se je našla pot tudi preko te težave in sicer v obliki teorij o »Recht auf die Heimat«. Pravica do samoodločbe (plebiscita) naj bi ne šla Poljakom, naseljenim po letu 1945, t. j. današnjim prebivalcem, temveč nekoč tam živčim Nemcem, t. j. nemškim beguncem, za kar bi bilo seveda potrebno upoštevati določeno prejšnje stanje naselitve, npr. I. 1937 (R. Laun v *Das Recht auf die Heimat*, München, 1959, predlaga celo stanje iz I. 1914).

Prav preselitev nekdanjega nemškega prebivalstva, živečega vzhodno od Odr̄e in Nise, v Nemčijo najbolj jasno kaže namen zaveznikov, da to ozemlje dokončno pripade Poljski. Zato so seveda tudi pravna vprašanja v zvezi s to preselitvijo deležna posebne pozornosti v povojni nemški pravni znanosti. Skušajo dokazati, da je prisilni transfer (po I. 1945 so bili pripadniki nemškega naroda v skladu s Postdamskimi sporazumi preseljeni iz Poljske, ČSSR, Madžarske, Jugoslavije v Nemčijo ali pa so se sami tja umaknili pred sovjetsko armado) nasproten mednarodnemu pravu in pravicam človeka, in da je celo prostovoljen transfer ali pravica opcije nasprotna pravicam človeka in je torej izselitev Nemcev po vojni iz Poljske, Češke, Madžarske, Jugoslavije označena kot nasprotna mednarodnemu pravu. (Npr.

K. Rabl, Die gegenwärtige völkerrechtliche Lage der Deutschen Ostgebiete; H. Raschhofer v »Das Östliche Deutschland«). Nemški juristi so prav ob tem razvili že omenjeno tezo o Recht auf die Heimat (pravici do življenja v rodnem kraju kot naravno-pravni pravici in na mednarodnem pravu temelječi pravici posameznika in tudi nacionalne skupnosti). Na temelju te pravice (ki naj bi bila celo dedna) bi šla izgnanim in pobeglim Nemcem pravica do povratka (Recht auf Rückkehr), ki bi bila v primeru nekdanjih nemških vzhodnih pokrajin prvi pogoj samoodločbe (plebiscita), ki naj bi odločal o usodi teh ozemelj (o tem npr. R. Laun, Das Recht auf die Heimat, Hannover 1951; K. Urbanek, Das Heimatrecht der deutschen Ausgetriebenen, ein Anspruch des Positiven Völkerrechts, Dortmund 1959; Das Recht auf die Heimat, Herausgegeben von K. Rabl, München 1959 itd.) Dejansko gre pri vsem tem za dokaj prozorno izrabljanje usode izgnanih in pobeglih Nemcev in zlorabljanje pravic človeka za nemške revizionistične zahteve. To nam pokažejo zlasti praktični zaključki, do katerih na podlagi lastnih tez prihaja nemška mednarodnopravna doktrina. Nekdanjemu nemškemu prebivalstvu Vzhodne Prusije in Šlezije, Sudetov, Vojvodine, Kočevja itd. naj bi v skladu z »Recht auf die Heimat« pripadala pravica do povratka odnosno vsaj do odškodnine. Gre predvsem seveda za to, da bi se izpodbijalo stališče, da sta Odra in Nisa tudi etnično dokončna meja med Poljsko in Nemčijo. Obenem se ob usodi nemških izgnancev in beguncev skušajo izrabljati humani občutki zlasti v Zahodni Evropi in Ameriki in s poudarjanjem trpljenja in velikih žrtev preseljevanja Nemcev ob koncu druge svetovne vojne ustvariti protitež nacističnim zločinom. Redki so v današnji Zah. Nemčiji ljudje, ki upajo pogledati resnici v obraz. K. Jaspers v Freiheit und Wiedervereinigung npr. piše: »Hitlerjeva ekspanzionistična politika je za svoje cilje grobo izrabila nemške narodne manjšine v sosednjih državah, danes pa je očitno, da sodobna nemška politika ali vsaj njen reakcionarnejši del in z njo povezan del znanosti izrablja pripadnike nekdanjih nemških manjšin za svoje revizionistične zahteve«. Nasprotno pa je socialdemokratski voditelj Ollenhauer (!) letos ob praznovanju dneva Sudetskih Nemcev — ene najbolj revanšističnih begunskih organizacij — izjavil, da je med njegovo stranko in vodstvom Sudetendeutschen Landsmannschaft »mehr Verbindendes als Trennendes«.

Kot smo videli, bi po skrajni posplošitvi prišli do temeljnega zaključka: sprememba meja iz l. 1937 na vzhodu je možna le s samoodločbo (t. j. s plebiscitom!). Predpogoj temu je vrnitev Nemcev v ta področja (Recht auf die Heimat!).

Seveda pa revizionistična prizadevanja niso izključni privilegij predstavnikov nemškega mednarodnega prava. Potrebna in dobrodošla, in še kako, je dodatna argumentacija. V zvezi s tezo »Recht auf die Heimat« je prizadevanje (sicer z malo uspeha) dela nemške sociologije, da bi s sociološkimi analizami dokazali, da se izgnanci in begunci niso uspeli vživeti v Zah. Nemčiji, da si žele povratka v stare kraje (tudi mladina). Obenem je postalo potrebno dokazovati, da prav tako izredno počasi in z malo uspeha poteka vživljenje novega, poljskega prebivalstva v некоč nemških ozemljih (npr. G. Moebus, Heimat und Heimatbewusstsein als psychologische Begriffe und Wirklichkeiten; K. V. Müller, Heimatvertriebene Jugend, Würzburg 1956; Die Eingliederung der Heimatvertriebenen als sociologischer Vorgang, München 1953, H. F. S. von Pilsach, Die Heimatvertriebenen in der Bundesrepublik. Ein ungelöstes Wirtschaftsproblem). Statistiki skušajo dokazati preveliko naseljenost Zah. Nemčije in istočasno kažejo na preredko naseljenost sedanjih poljskih zahodnih predelov, ki da potrebujejo nemško prebivalstvo. (Npr. W. v. Harpe, Das Östliche Deutschland unter polnischer Verwaltung, v Das Östliche Deutschland; H. J. v. Koerber, Die Bevölkerung der deutschen Ostgebiete unter polnischer Verwaltung, Berlin

1958). Ekonomisti skušajo dokazati, da je izguba vzhodnih predelov razbila kompaktnost nemškega gospodarstva, ki nujno potrebuje pretežno poljedeljsko vzhodno ozemlje, ki naj bi bilo žitnica Nemčije. Velik priliv beguncev in izguba poljedeljskega zaledja sta po mnenju nekaterih nemških ekonomistov povzročila in nujno zahtevala pospešeno industrializacijo Zah. Nemčije po l. 1945, ki povzroča nemški pritisk na industrijsko tržišče sveta. (Npr. B. Gleitze, *Die wirtschaftliche Entwicklung Ostdeutschland in Industriezeitalter*; W. Gatz, *Vetriebsproblem und Aussenhandel*, oba v: *Das Östliche Deutschland*). Splošni zaključek naj bi bil: izgnanci in begunci se niso asimilirali v Zah. Nemčiji, želijo si povratka v »staro domovino«, Zah. Nemčija je prenaseljena, poljski zahodni teritoriji pa preredko naseljeni in bi potrebovali nemško prebivalstvo; del Poljakov bi se rad vrnil, od koder so prišli. Se posebej za eventualno zaskrbljene gospodarstvenike v ZDA in v zah. Evropi pa: za sprostitev nemškega gospodarskega pritiska na svetovna tržišča je potrebno Nemčiji vrniti predele vzhodno od Odre in Nise

Omenjene teze človeka često presenetijo s svojo navidezno sistematičnostjo — pa tudi absurdnostjo. Da pa bi jih bilo mogoče tudi v čisto teoretičnem smislu sprejeti, bi bilo najmanj potrebno spregledati ali odmisлити marsikatero nasprotno dejstvo, predvsem pa imeti pred očmi samo eno: tako imenovani »nemški nacionalni interes«. Interesno izhodišče, istočasno pa tudi »znanstveni zaključki« osnovne mednarodno-pravne teze nemških avtorjev, da je Nemčijo kot državo v pravem smislu še danes smatrati z mejami iz leta 1937, pa nekaterim avtorjem niti ne ustreza (npr. K. Rabl, *Die Gegenwärtige völkerrechtliche Lage der deutschen Ostgebiete*, München 1958; H. Raschhofer, *Die Sudetenfrage*, München 1953). Po njihovem mnenju so pravno meje Nemčije tiste iz leta 1939, pri čemer pa ne mislijo na priključitev Avstrije, temveč na Sudete. Po njihovem mnenju je Češkoslovaška država po prvi svetovni vojni bila formirana v nasprotju s pravico Sudetskih Nemcev do samoodločbe. Tudi oblast Češke v Sudetih naj bi bila torej le začasna uprava, Češkoslovaška pa ne nosilec »de iure« suverenosti na tem ozemlju. Sudetskim Nemcem naj bi šla pravica do vrnitve (v skladu z »Recht auf die Heimat«) in pravica do samoodločbe. Sploh pa naj bi se države, kakršna je bila Češkoslovaška med obema vojnama, raje ne formirale! (Npr. H. Raschhofer, *Die nationale Frage in der Tschechoslowakei seit 1918*, v *Der Donauraum*, zv. 2—3, 1962!) Meja iz l. 1937 bi torej lahko bila le »kompromisna formula« (K. Rabl, *Die Gegenwärtige völkerrechtliche Lage...*). Seveda politično v Zah. Nemčiji vsaj uradno zahteve po Sudetih še nihče ni postavil. Pač pa npr. begunske organizacije Sudetskih Nemcev zahtevajo pravico do vrnitve v staro domovino in samoodločbo. (Npr. *Stellungnahme zur Sudetenfrage*, 7. 5. 1961, sprejete po *Bundesversammlung der Sudetendeutschen Landsmannschaft* pravi: t. 15... V našem primeru razumemo pod tem pravico sudetsko-nemških narodnostnih skupin, da se s svobodno samoodločitvijo vrnejo v svojo domovino in da imajo mirno življenje... t. 19. Tudi državnopravna skupnost s češkim in slovaškim narodom ne bi bila izvzeta, v kolikor bi slonela na podlagi enakopravnega, svobodnega partnerstva, in na svobodni izjavi prizadetih, kar bi garantirala skupnost svobodnih narodov Evrope). Charta der Heimatsvertriebenen, sprejeta že leta 1950 na kongresu predstavnikov vseh begunskih organizacij v Zah. Nemčiji, razglša željo in zahtevo po vrnitvi izgnancev in beguncev v staro domovino, obenem pa se nekdanji »Volksdojčerci« odpovedujejo maščevanju! Jasno je, da bi pomenilo storiti politični samomor, če bi kakorkoli uradno postavljali politične zahteve po priznanju ali ponovitvi Münchena in podobno, a je obenem dovolj karakteristično, da se je nemška mednarodnopravna doktrina postavila na stališče meja iz leta 1937, oz. celo iz l. 1939 (H. Raschkofer skuša izrecno dokazati veljavnost Münchena), in da nemški tisk, zlasti pa begunske, vojaške in druge podobne organizacije, javno poudarjajo zahtevo

po mejah izpred vojne, oziroma po Nemčiji od »Maase do Memla«. (Npr. članek: Von der Maas bis an die Memel, Soldatenzeitung, št. 7, julij 1956).

Pogosta so tudi posvetovanja strokovnjakov za mednarodno pravo o vprašanih pravnega položaja nekdanjih nemških področij, o »Recht auf die Heimat« itd. Eno zadnjih je bilo v Bonnu, 30. 10. 1961, ki so se ga udeležili skoraj vsi pomembnejši mednarodno-pravni strokovnjaki nemških univerz, ki se ukvarjajo s problematiko nemških vzhodnih področij. Na njem so sprejeli stališča, ki ustrezajo prikazanim v tem spisu.

Morda bi kdo lahko mislil, da so avtorji omenjenih tez in del bolj ali manj kvalificirani posamezniki. Žal ni tako! Skoraj vsi so ugledni predstavniki nemške mednarodnopravne, politične in drugih znanosti in profesorji nemških univerz.

Ce bi specifično barvo in usmerjenost prikazanih znanstvenih prizadevanj obravnavali izven prostora in časa, brez asociacij na zgodovino zadnjih 50. let, bi se pač samo omejili od zaključkov in tez tega dela sodobne nemške družbene znanosti. Znanstvenih zaključkov dvomljive vrednosti na področju družbenih ved v splošnem nikoli ni manjkalo. Ker pa živimo v Evropi v letu 1962 in po letih 1914 in 1939, pa nam taka prizadevanja in taka interesna področja nujno vzbudijo posebno pozornost in neprijetne spomine. Tako s stališča interesa celotne mednarodne skupnosti kot iz interesa prizadetih držav, je logično in jasno, da so današnje meje Nemčije dokončne. Možne bi bile le nepomembne, sporazumne korekture ob sklenitvi mirovne pogodbe z Nemčijo, kar pa je glede na mednarodni položaj pa tudi glede na specifični pravni status obeh Nemčij zelo oddaljeno.

Sosede Nemčije navdaja z nelagodnimi občutki že misel na združitev obeh Nemčij, ker je država, ki si jo predstavljamo pod pojmom združena Nemčija, doslej že obstajala — kot Bismarckova in Hitlerjeva Nemčija! Sosedí Nemčije imajo ne le življenjski interes, temveč iz brezpogojne kapitulacije, ki je sledila nemški agresiji, tudi mednarodnopravno osnovo soodločati ne le o obsegu bodoče Nemčije, temveč zahtevati zase tudi eventualno potrebne garancije. Pot k združení Nemčiji je v preteklosti vodila preko Bismarckove »železne politike« zlasti na škodo notranjega demokratičnega razvoja. Tudi danes se ob prizadevanjih za združitev v Nemčiji pozablja na vse ostalo, zlasti pa na preteklost.

Očitno je, da bi kakršnakoli revizija sedanjih nemških meja na vzhodu bila možna le z vojno. Podpiranje revizionističnih zahtev po spremembi meja, zahteve po vrnitvi beguncev in izgnancev v staro domovino in podobno, morejo voditi le k vojni, ne glede na izjave o miroljubnosti in poudarjanje želje po prijateljstvu in sožitju. Znanstveno utemeljevanje takih zahtev ne more v sodobnem svetu pomeniti nič drugega kot pripravo terena za kasnejše politične zahteve. Ob izrednem ekonomskem potencialu sodobne Zah. Nemčije, izredno ambiciozni rasti Bundeswehra, izredno ohlapno izvedeni denacifikaciji (po uradnih podatkih nemškega notr. ministristva je zdaj v Nemčiji 86 pronacističnih organizacij s 35 500 člani) in tonu, ki ga dajejo političnemu življenju Zah. Nemčije razne begunske, vojaške, veteranske, polvojaške in podobne organizacije, pa dobe prikazana prizadevanja nemških družbenih znanosti še posebno zlovещ prizvok.

Ni dolgo od tega, ko smo imeli ob sojenju Eichmanna znova priložnost razmišljati o odnosu sokrivde in odgovornosti nasproti »vestnemu in predanemu izvrševanju dolžnosti«. Pred letom 1933 si je nemški narod sam ustvaril Hitlerjevo državo in ji ostal do konca vdan. Gotovo so bili soodgovorni tudi tisti, ki so, morda ne da bi se zavedali posledic, pripravljali taki državi pot. Eventualni bodoči obračun krivde in odgovornosti bi moral obenem, kot po generalih in politikih, poseči po tistih,

ki brezvestno pripravljajo pot zahtevam politikov in podvigom generalov. Vsebina prizadevanj znanosti je iskanje resničnega in občečloveškega. Znanost, pri kateri nacionalno ni v okviru občečloveškega, ni znanost, ni tisto področje najvišjih prizadevanj, ki naj človeka dviga in osvobaja. Znanost, ki misli samo na »nemški nacionalni interes« (če se za tem »interesom«, kot smo videli, skrivajo revizionistične zahteve), po logiki našega časa in prostora vodi le k uničenju v atomski vojni.

Jugoslavija in Slovenci po II. svetovni vojni v glavnem nismo deležni posebne pozornosti take nacionalistično obarvane nemške znanosti (izjema so nekatera lokalistična prizadevanja v zvezi s Koroško, npr. oživitve vindlišarskih teorij). Posamezni inštituti, zlasti za jugovzhodno Evropo specializirani Südost Institut v Münchenu, povsečajo v svojih publikacijah sicer obilo pozornosti Jugoslaviji, pri čemer gre za bolj ali manj tendenciozna prikazovanja. Knjiga o usodi nemštva v Jugoslaviji (ki je povzročila to pisanje) je po svojem obsegu, zasnovi in sodelavcih ne le bolj ali manj tendenciozen zgodovinski prikaz, temveč dokumentacijski prispevek k teoriji o »Recht auf die Heimat« za »Volksdochterje« Jugoslavije. To dokazuje tudi pisanje ob njenem izidu v tisku nekdanjih jugoslovanskih Nemcev (npr. Neuland). Kot taka ne zahteva le strokovne analize in kritike, temveč tudi na izkušnjah preteklosti temelječo pozornost, ker, kot pravi Nemec K. Jaspers, (misli na hitlerizem), »was einmal möglich war, kann wieder möglich werden«.

Metodološke rešitve

Niko Toš

Iz sociološke raziskovalne prakse

Vrednost znanstvenih spoznanj se ne kaže le v njihovih materialnih odkritjih in dognanjih, temveč tudi v njihovi metodi: v načinu iskanja in obravnavanja problemov, v načinu zbiranja dejstev in ustvarjanja zaključkov ob njih.

Kot celota postopkov, ki omogočajo realizacijo raziskovalnih ciljev, je metoda vselej v najtesnejši povezavi z raziskovalnim objektom. Tu ne gre zgolj za organizacijske forme izvajanja raziskave, za tako imenovane raziskovalne tehnike in prijemne, za na zunaj vidne oblike izvajanja raziskave, temveč za vsa raziskovalna, oz. miselna prizadevanja, ki omogočajo povzpenjanje od razdrobljene konkretnosti k celoviti sliki realnosti, torej tudi za logično-metodične elemente znanstvenega raziskovanja.

Resnico o pomenu metodologije v raziskovalnem delu pa moramo žal vedno znova odkrivati.¹ Laično, strokovno nevešče spuščanje v raziskave je v sferi raziskovanja družbe skorajda pravilo. Ta trditev nedvomno velja tudi pri nas.² Pomemben preokret v naši sociološki praksi v tem pogledu je sicer konti-

¹ Pomen metode, organiziranega pristopa k raziskovalnemu objektu, je spoznal že Aristotel: v »Politiki«, primerjalni študiji večine grških ustav, je ustvaril tip raziskovalnega pristopa, ki ga sodobna anglosaksonska praksa imenuje »social research«.

² Po nepopolnih podatkih je samo v Sloveniji letno več sto raziskav, katerih nosilci in neposredni izvajalci so podjetja, občinski ljudski odbori, družbeno-politične in druge organizacije, časopisi in drugi. Milijonska sredstva, ki jih nosilci plačujejo za take raziskave, pa ostanejo večinoma brez družbenega efekta, saj podatki ostajajo neobdelani ali pa obtiče na kaki vmesni fazi obdelave, ki običajno ne dopušča njihove praktične uporabe.

nuirano in kompleksno spremljanje razvoja delavskega samoupravljanja in komunalnega sistema, ki ga aktualno družbeno dogajanje terja, ki pa po svojih teoretičnih izhodiščih, metodoloških pristopih in organizacijskih okvirih ni dovolj enotno, ob tem pa spremljanje vseh ostalih družbenih dogajanj ostaja povsem razdrobljeno, neorganizirano, tako teoretično kot metodološko povsem neorientirano. Spoznanje o nujnosti širše teoretične zasnove konkretnih raziskav, ki se je uveljavilo v raziskovanju delovanja samoupravnega sistema v gospodarstvu in v občinah, je bistveno pripomoglo k razširitvi naše raziskovalne prakse — predvsem pa k formiranju prvih raziskovalcev-strokovnjakov. Glede na to bi bila enostranska negativna ocena raziskovalnih prizadevanj preteklih let prav gotovo nepravilna.

Ob vsebinsko vse efektnejši raziskovalni praksi pa se je razvijala tudi njena negativna inačica: spoznanje o pomembnosti metode se je izrodilo v posiljevanje psihološko-kliničnih, socialno-psiholoških in socioloških raziskovalnih tehnik, med njimi najpogosteje do zlorabe tehnike intervjuja in anketiranja. Navidezna enostavnost kvantitativnega zajemanja in posploševanja podatkov, dobljenih z anketo, ter podobnost med intervjujem (raziskovalnim razgovorom) in razgovorom (najenostavnejšo in obenem najdirektnejšo obliko komuniciranja, ki dopušča napačno prepričanje o tem, da je tehnika intervjuja vselej primerna za zbiranje podatkov in da jo lahko izvaja vsakdo, ne glede na svojstva, cilj in situacijo) je omogočala razcvet take raziskovalne prakse.

Nov položaj v organiziranju sociološkega raziskovalnega dela je nastal s formiranjem socioloških, oz. družboslovnih institutov v republiških središčih, ki so prevzeli — če že ne takoj ob ustanovitvi, pa vsaj v perspektivi — skrb za teoretično in metodološko strokovnost sociološke raziskovalne dejavnosti. Prej individualna študijska in raziskovalna prizadevanja so postala prizadevanja timsko organiziranih študijskih in raziskovalnih skupin s potrebno strokovnostjo.

Med tovrstnimi institucijami je prav gotovo inštitut za sociologijo pri ljubljanski univerzi razvil izredno široko in vsebinsko pestro aktivnost. Pripravljalno, oz. raziskovalno, ter pedagoško delo poteka na inštitutu v okviru študijskih skupin za splošno sociologijo, za sociologijo lokalnih skupnosti, za industrijsko sociologijo, za sociologijo političnega življenja, za sociologijo družine, za sociologijo javnega mnenja in sredstev množičnih komunikacij, za sociologijo umetnosti, ter v skupini za metodologijo sociološkega raziskovanja. Poleg strokovno-pedagoških funkcij, ki jih skupine realizirajo s pripravljanjem študijskih programov odgovarjajočih predmetov na sociološkem oddelku filozofske fakultete, — z vodenjem seminarjev, vaj in predavanj ter s pripravo učnih pripomočkov — pa so se skupina za sociologijo lokalnih skupnosti, skupina za sociologijo javnega mnenja in sredstev množičnih komunikacij ter skupina za metodologijo lotile tudi svoje osnovne znanstveno-raziskovalne naloge.

Tako je skupina za sociologijo lokalnih skupnosti v povezavi z beograjsko in zagrebško raziskovalno skupino nosilka raziskovalnega projekta »Sociološko raziskovanje jugoslovanske komune«, ki predstavlja prvi kompleksni, na teoretski enotni in metodološki osnovi zgrajen pristop k problematiki jugoslovanske komune, ki poteka v kooperaciji treh socioloških znanstvenih institucij. Skupina za sociologijo javnega mnenja in sredstev množičnih komunikacij ter skupina za metodologijo pa sta v preteklem študijskem letu po daljših študijskih pripravah pristopili k terenski izvedbi raziskave »Anketa o vplivu masovnih komunikacijskih sredstev«.

Anketa o vplivu masovnih komunikacijskih sredstev predstavlja posebnost v naši sociološki raziskovalni praksi, zato je upravičeno, če se z njenimi teoretičnimi izhodišči, metodološkimi rešitvami in organizacijsko izvedbo podrobneje seznanimo.

Anketa o vplivu masovnih komunikacijskih sredstev

Idejo za izvedbo raziskave je dalo programsko vodstvo RTV Ljubljana. Programskim vodstvom radijskih postaj po svetu postaja iz dneva v dan vse bolj jasno spoznanje, da lahko radio kot posebna družbena institucija z izrednim potencialom vplivov efektivno izpolnjuje svojo vlogo le, če mu uspe oddane programske enote (oddaje) približati poslušalcu.³ Za efektivno radijsko programiranje je torej treba vzpostaviti kontakt s poslušalci, in ker neposreden kontakt ni mogoč, ga je treba vzpostaviti s pomočjo socioloških prijemov in tehnik. Situacija oddajanja tako izgubi svojo prvotno »hladnost«: programer in izvajalec programa se zavedata prisotnosti publike in njenih reakcij.

Najmočnejše radijske družbe zapadnih dežel imajo organizirane samostojne raziskovalne mreže za izvajanje tovrstnih raziskav. Med njimi je največja raziskovalna mreža angleškega BBC, ki po posebnem vzorcu dnevno izpraša več sto poslušalcev ter tako spremlja vsak premik v številu in intenziteti udeležbe poslušalcev v njihovem radijskem programu. Podobne mreže imajo organizirane radijske postaje v Franciji, ZDA, Zapadni Nemčiji, Italiji in drugje. Pri nas sta prve raziskave o poslušanosti posameznih dnevnih programov opravila RTV Beograd in RTV Zagreb v lastni izvedbi, brez globljih strokovnih in metodoloških pretenzij in z edino željo dobiti vsaj približno sliko o poslušanosti dnevnega programa v različnih programskih razdobjih.

Zgolj enostransko raziskovanje poslušanosti posameznih oddaj oz. dnevnih programov, ob nepopolnem poznavanju socialne strukture poslušalcev (včasih celo le naročnikov) seveda ne dovoljuje splošnejših zaključkov o poslušanosti radijskega programa, navadah pri poslušanju, o vplivu radijskega programa, akcijska napotila pa so sila omejena in vsebinsko dvomljiva.

Raziskovalna skupina inštituta za sociologijo je v pripravah za koncept raziskovalnega projekta študijsko obdelovala podatke nekaterih raziskav, izvedenih pred tem, iz katerih bi bilo mogoče črpati neposredne napotke za programiranje nameravane raziskave. Tako so bila obdelana radijska vprašanja »Ankete 1961«, izvedene med naročniki Ljubljanskega dnevnika,⁴ ter komunikacijska vprašanja iz »Ankete o prostem času delavcev«.⁵ Eksperimentalna obdelava podatkov teh dveh raziskav je omogočila hipotezo, ki predstavlja osnovno metodološko in teoretično izhodišče raziskave o vplivih masovnih komunikacijskih sredstev: udeležba posameznika v programih in vsebinski strukturi masovnih komunikacijskih sredstev ni omejena zgolj na eno samo komunikacijsko sredstvo, torej ni izolirana. Posameznik se v sklopu svoje aktivnosti vključuje v celo vrsto komunikacijskih kanalov preko najrazličnejših komunikacijskih sredstev. Komunikacijske aktivnosti se pri posamezniku običajno kumulirajo, kvaliteta in način komuliranja teh aktivnosti pa sta odvisna od medsebojnega vplivanja masovnih komunikacijskih sredstev, predvsem pa še od cele vrste drugih vplivov, ki izhajajo iz položaja posameznika v okviru ožje druž-

³ Na družbeno pomembnost radia je prvi že v tridesetih letih opozoril nemški sociolog L. von Wiese.

⁴ Anketa je bila izvedena junija 1961 in še ni dokončno obdelana.

⁵ Podatki ankete doslej niso bili publicirani.

bene skupnosti, iz položaja te skupnosti v okviru širše družbe, iz osebnostnih znakov, predvsem pa še iz vseh »nekomunikacijskih« aktivnosti in pogojev njihove realizacije.

Tako zastavljena izhodiščna hipoteza je narekovala kompleksnejši raziskovalni pristop. Vsebinsko omejeno raziskovanje vplivov samo enega komunikacijskega sredstva je glede na pomen dobljenih rezultatov in njihovo omejeno akcijsko vrednost tudi s finančnega stališča neupravičeno.

Kompleksen projekt raziskovanja vplivov masovnih komunikacijskih sredstev je imel torej tele osnovne namene:

Ugotoviti razširjenost in gostoto mreže masovnih komunikacijskih sredstev v Sloveniji. Znano je namreč, da je Slovenija z izredno gostim komunikacijskim omrežjem daleč nad jugoslovanskim povprečjem.

Ugotoviti efektnost posameznih komunikacijskih sredstev, optimalne variante njihovega medsebojnega učinkovanja in njihovo medsebojno učinkovanje nasploh.

Zbrati potrebne podatke za poglobljeno teoretično in metodološko eksperimentiranje v zvezi z integracijo aktivnosti ter za študij kombinacij povezanih aktivnosti v različnih pogojih, v katerih se posameznik nahaja.

Omogočiti potrebna metodološka in teoretična izhodišča vsem kasnejšim raziskavam masovnih komunikacijskih sredstev in njihovih vplivov.

Preizkusiti skupino mlajših raziskovalcev, ki bi z zbranimi izkušnjami v obsežni raziskavi lahko kasneje izvrševali samostojno raziskovalno delo.

Prvotno smo nameravali uporabiti t. i. »vzorec-kvota«⁶. Ker pa je raziskovalni predmet tako kompleksen (v raziskavo so bila vključena vsa sredstva masovnih komunikacij: časopisi, revije, radio, televizija, film, sestanki), smo se rajši odločili za 1 % vzorec prebivalcev Slovenije, starih nad 14 let.

Glede na izhodiščno hipotezo, po kateri bi tako »komunikacijske« kot vse ostale aktivnosti bile neposredno pogojene po ožjem družbenem okolju, v katerem zajeti anketiranec živi, je bil kot osnovni stratifikacijski kriterij izbran »migracijski saldo« kraja. Stratumi so tako zgrajeni na osnovi ugotavljanja socialne strukture po treh osnovnih tipih krajev:

kraji, ki se razvijajo in vanje prebivalstvo priteka,

kraji, ki so v gospodarskem zatišju, v stagnaciji in se zaradi tega ljudje iz njih izseljujejo in

kraji, ki predstavljajo nekako vmesno stopnjo med prvim in drugim tipom krajev in kjer nista niti razvoj, niti stagnacija tako očitna.

Kot stratifikacijska osnova je bila določena 5 % pozitivna oz. negativna razlika v številu prebivalstva glede na popise iz leta 1954 in 1957, ob čemer pa so bile upoštevane tudi potrebne korekture. Izvršena je bila obsežna klasifikacija krajev, tako da so bili v prvo skupino razvrščeni vsi kraji z najmanj 5 % pozitivno migracijsko razliko; v drugo skupino vsi kraji z enako ali večjo negativno razliko, medtem ko so bili v tretjo skupino razporejeni vsi kraji s pozitivno ali negativno migracijsko razliko, ki ne dosega 5 %. Po izboru krajev v treh stratumih je bil na osnovi evidence matične službe izvršen izbor anketirancev po popisnih okoliših. Vzorec za raziskavo masovnih komunikacijskih sredstev je bil kot 1 % reprezentativen vzorec

⁶ Vzorec je bil sestavljen na osnovi demografskih ter socialnogeografskih študij in statističnih izračunov prof. Vogelnika, prof. Blejca in docenta Klemenčiča.

slovenskega prebivalstva planiran tako, da je v treh stratumih zajel skupno ca. 12 000 ljudi, starih nad 14 let.

Posebna pomembnost uporabljene metode vzorčenja je v tem:

da omogoča merjenje natančnosti in vse odklone za podatke, s katerimi merimo vpliv masovnih komunikacijskih sredstev in ugotavljamo javno mnenje prebivalstva;

omogoča preračunavanje natančnosti vzorčne metode za osnovne demografske znake, znake aktivnosti, grupne pripadnosti in drugih;

omogoča preračunavanje med mero natančnosti zbranih podatkov in stroški raziskave. To je pomembno predvsem za nadaljnja raziskovanja masovnih komunikacijskih sredstev, ko bomo po zbranih izkušnjah lahko glede na potrebno stopnjo natančnosti izbrali najcenejši pristop. Ekonomiziranje raziskav je ena najpomembnejših osnov za razvoj raziskovalnega dela.

Posebnost take vzorčne metode pa je tudi v tem, da je zasnovana na drugačnih principih kot večina pri nas doslej uporabljenih metod. S tem, da osnovni klasifikacijski kriterij niso več demografski podatki, temveč razvoj krajev samih in njihova stopnja industrializacije in urbanizacije, si neposredno omogočamo vpogled v različno socialno strukturirane kraje, področja, preko njih pa v določene skupine, kar vsekakor predstavlja najefektnější pristop v raziskovanju vplivov masovnih komunikacij.⁷

Vprašalnik

Dokončna varianta vprašalnika, ki je nastala po večmesečnem študijskem delu raziskovalne skupine in po več terenskih preizkusih, vsebuje 116 vprašanj, namenjenih anketirancu, ter poleg identifikacijskih vprašanj še 10 vprašanj, namenjenih anketarju po opravljenem anketiranju. V procesu graditve vprašalnika je bilo treba najti načelne rešitve nekaterim osnovnim metodološkim vprašanjem, tako npr.:

Kako naj bodo vprašanja v vprašalniku razporejena?

Ali je mogoče kombiniranje povsem različnih tem v enem vprašalniku?

V kaki meri običajna krivulja napetosti omejuje čas trajanja intervjuja?

Razumljivo je, da ustvarjanje celovitega vprašalnika predpostavlja upoštevanje osnovnih pravil logike, notranja razporeditev vprašanj pa mora biti prilagojena osnovnim principom psihološke strategije. Razporeditev vprašanj v vprašalniku je po vseh opravljenih redakcijah v okviru možnosti prilagojena, oz. vsklajena z običajnim tokom razgovora.

Na drugo zastavljeno vprašanje je obstoječa metodološka praksa dala dovolj utemeljen odgovor: mešanje različnih tem v vprašalniku je dovoljeno, včasih celo priporočljivo. Mešanje tem je priporočljivo predvsem zato, ker z novimi problemskimi področji vzdržujemo napetost anketiranca v toku anketiranja. V zapadni raziskovalni praksi si raziskovalci dovoljujejo tematske vložke celo tam, kjer vsebinsko sploh niso nujni. Vprašalnik »Ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih« predstavlja uspel primer t. i. »omnibus vprašalnika«, saj zajema s sledečih področij:

⁷ Iz arhiva inšt. za soc. raziskovanje vplivov masovnih komunikacij.

- demografska vprašanja,
- stanovanje in opremljenost s predmeti standarda,
- izvor in višina osebnega in družinskega dohodka,
- velikost in stanje družine in gospodinjstva,
- dnevni ritem, oddaljenost od delovnega mesta in delo v izmenah,
- izvor informacij,
- naročništvo in branje časopisov ter revij,
- odnos do posameznih zvrsti časopisnih vsebin in odnos do posameznih revij,
- o bralskih navadah,
- opremljenost z radioaparati,
- poslušnost in odnos do poslušnosti posameznih zvrsti govornih in glasbenih oddaj,
- poslušalske navade,
- kje in kolikokrat TV,
- obisk kina in odnos obiskovalcev do filmov,
- oblika porabe prostega časa,
- branje knjig, odnos do knjig,
- družbeno-politične aktivnosti: funkcije in članstvo v organizacijah,
- število obiskanih sestankov in mnenje v zvezi z njimi.

Vprašanja so zaradi lažje strojne obdelave v vprašalniku grupirana v več klastrov, ki pa omogočajo tudi lažje in pravilnejše anketarjevo delo.

Odgovor na tretje vprašanje je bil bolj sporen: naša dotedanja raziskovalna praksa namreč tako obsežnega in časovno zahtevnega vprašalnika še ni poznala, medtem ko so zapadni metodologi glede tega različnih mnenj. Nekateri zatrjujejo, da je maksimalna obremenitev anketiranca 30 minut, medtem ko drugi mnogo bolj optimistično ocenjujejo anketirančevo pripravljenost (70 do 80 minut, pa tudi več), bolj skeptični pa so glede vzdržljivosti anketarjev. Neposreden vpliv utrujenosti, indiferentnosti in nedinamičnosti anketarja na anketirančevo pripravljenost, ki se je izkazal tudi v izvedenih preizkusih vprašalnika, je služil kot opozorilo za pazljivejši izbor in načrtno šolanje anketarjev.

Pomembno novost v naši raziskovalni praksi v zvezi z vprašalnikom predstavlja preizkusna raziskava, oz. pravilneje preizkus vprašalnika. Medtem ko so vse dose-danje raziskave v tem pogledu šepale, je bilo ob tej raziskavi napotilo glede pred-testa vsaj deloma upoštevano: vprašalnik je bil večkrat preizkušen, tako da je njegova zadnja varianta res rezultat obdelave podatkov ter pripomb k vprašanjem in navodilom s strani anketarjev.

Dnevni radijski vprašalnik

Poleg osnovnega vprašalnika je vsak anketiranec odgovarjal še na poseben »dnevni radijski vprašalnik«. Namen tega dodatnega vprašalnika, ki je bil sestavljen na osnovi radijskega programa za dan pred anketiranjem, je bil zajetje številnih podatkov o poslušnosti posameznih oddaj iz programa preteklega dne. Vsi anketiranci so bili zaradi pravilnejše izvedbe raziskave, predvsem pa zaradi dnevnega radij-

skega vprašalnika, razdeljeni na 14 skupin, od katerih vsaka je bila anketirana na določen dan v 14. dneh. Tako so nastali nekaki podvzorci s povprečno nekaj več kot 800 anketiranci, kar omogoča ugotavljanje poslušnosti posameznih oddaj v določenem dnevu. Izvedba raziskave je potekala 14 dni, tako da je mogoče ugotavljanje poslušnosti dnevnih programov po dnevih v tednu — v parih in njihova primerjalna analiza. Vprašalnik je istočasno zajemal I. in II. program RTV Ljubljana za razdobje od 17. III. do vključno 30. III. 1962.

Dnevni radijski vprašalnik ima svoje opravičilo v enotnem raziskovalnem pristopu (osnovni vprašalnik), ki omogoča v proučevanju radijskih vplivov pomembne primerjave med izjavami, dobljenimi na splošnejša vprašanja o poslušnosti in odnosu posameznika do določenih programskih zvrsti ter podatki o času, kraju in intenziteti poslušnosti določenih oddaj preteklega dne. Prav tako pa predstavlja pomembno dopolnilo v proučevanju kumuliranja aktivnosti, saj je okoli polovica vseh anketirancev (tisti, ki so na vprašanje »ali ste včeraj poslušali program Radia Ljubljana« odgovorili z »da«) odgovarjala za ca. 60 časovno omejenih enot preteklega dneva na vprašanje, kaj so delali v tem času (ko so, oz. ko niso poslušali radia).

Mreža anketarjev

Razumljivo je, da tako obsežna raziskava, ki zajema 12 000 anketirancev po vsej Sloveniji, ne more biti pravilno izvedena brez sodelovanja izvežbane skupine anketarjev, kontrolorjev in organizatorjev. Vsa znana metodološka napotila glede izbora in šolanja anketarjev za določen raziskovalni predmet v podanih pogojih populacije so bila upoštevana. Anketarji so bili organizirani v več področnih centrih. Vodje centrov so bili posebej izbrani in izšolani v sedemdnevem tečaju. Izšolani in posebej izbrani pa so bili tudi anketarji, ki so v teku tridnevnega seminarja v krajih področnih centrov prestali tudi praktično preizkušnjo anketiranja.

Mreža anketarjev, ki je s terensko izvedbo pridobila določene trajnejše kvalitete, ostaja kot pomožna služba za izvajanje empiričnih raziskav v organizacijskem okviru inštituta. Tekoča evidenca sposobnih anketarjev in vodij centrov omogoča hitro in uspešno aktivacijo mreže po vsej Sloveniji ob minimalnih režijskih stroških.

Izvedba raziskave na terenu

Raziskava je potekala po vnaprej določenem kadrovskem in terminskem planu brez zakasnitev. Časovno izvedbo raziskave je ogrozilo edino le netočno časovno planiranje tiskarskih del, kar je deloma povečalo napetost in obremenitev v prvih dneh raziskave. Raziskava je potekala v dneh od 18. III. do 31. III. 1962, ob koncu prve dekade aprila pa je bilo celotno anketno gradivo po opravljeni dvakratni kontroli predano v strojno obdelavo.

Obdelava

Obdelava več milijonov podatkov in povezav, zbranih z »Anketo o masovnih komunikacijskih sredstvih«, je mogoča edino le z angažiranjem najsposobnejših elektronskih strojev. Podatki iz vseh 12 000 anket so bili za parcialno obdelavo po problemskih področjih prenešeni na devet IBM kartic. Programi parcialne (problemske) obdelave (križanja znotraj kartice) so bili preizkušeni s podatki preliminarne ob-

delave najpomembnejših vprašanj.⁸ Tako je bila omogočena izdelava dokončnega načrta križanj, saj je s preliminarno obdelavo dobljena ocena omogočala vpogled v osnovna razmerja in smeri rezultatov. Strojna obdelava poteka v sodelovanju obstoječih IBM kompletov v Sloveniji in na Hrvaškem.

Problemska obdelava zbranih podatkov omogoča:

1. neposredne akcijske zaključke (učinkovitejše programiranje, urejanje, vodenje),
2. pristop k proučevanju kumuliranja »komunikacijskih« aktivnosti ter k poglobljenemu teoretičnemu proučevanju problema povezovanja aktivnosti in pogojev, v katerih določene kombinacije aktivnosti nastajajo.

V tem okviru so v toku sledeče raziskave:

radijska raziskava I: poslušalske navade in subjektivne izjave o odnosu poslušalcev do posameznih programskih zvrsti;

radijska raziskava II: obdelava podatkov, dobljenih z dnevnim radijskim vprašalnikom v povezavi z enostavno obliko analize vsebine radijskega programa za zajeto štirinajstdnevno razdobje (vsebinska klasifikacija oddaj in njihovo povezovanje v vsebinske bloke);

časopisna raziskava: naročniki, bralci in bralske navade (posebej za Delo, Ljubljanski dnevnik in Večer);

družbeno-politična aktivnost in mnenja o sestankih;

posebna obdelava podatkov o komunikacijskih aktivnostih mladine in starejših;

metodološka raziskava poteka ankete: pogoji in potek izvedbe ankete ter odnos anketiranja do ankete in anketarja.

Tu so našteje le raziskave v okviru prve faze obdelave anketnega gradiva, seveda pa je delo na dokončni obdelavi, analizi in interpretaciji časovno in vsebinsko mnogo bolj zahtevno. Tako bo predvsem teoretična in metodološka obdelava problema kumuliranja aktivnosti aktualna raziskovalna tema skozi daljše razdobje (po katerem bi zakasnele ožje problemske obdelave izgubile svojo praktično vrednost in pomembnost).⁹

Raziskava »Anketa o vplivih masovnih komunikacijskih sredstev« se kot prva kompleksna raziskovalna akcija vključuje v širši metodološki in teoretični okvir proučevanja aktualnih dogajanj v naši družbi. Osnova raziskave je integrirana človekova osebnost: človek z vsemi svojimi aktivnostmi in v pogojih njihovega nastanka in realizacije. Njene metodološke rešitve niso niti povsem nove niti povsem originalne, kljub temu pa predstavljajo pomemben korak v prizadevanju po metodološko in teoretično osnovanem sociološkem raziskovanju.

⁸ Preliminarna obdelava je zajela vsako četrto anketo — torej 25 % vseh zbranih podatkov. Primer:

Na vprašanje, kaj poslušalce v radijskem dnevniku najbolj zanima, križano s spolom, smo dobili tele odgovore:

Radijski dnevnik	Spol	
	M	Z
Notranja politika in gospodarstvo	51,5	36,2
Sport	38,9	22,9
Zunanja politika	50,0	27,6
Kultura	16,3	19,9
Radijski dnevnik me ne zanima	1,7	4,4
Ne poslušam radijskega dnevnika	19,7	28,7

(Kumulativna tabela, numerus = 3054)

⁹ Obširnejši prikaz raziskave: S. Saksida, M. Peršič: Naše teme, 2, 1962.

Ocene in poročila

PESMI 1961 MARIJANA
KRAMBERGERJA

Marijan Kramberger se je s svojo poezijo prebil skozi ekspresionistično baročno, z vsemogočimi, ponajveč pozerskimi »simbolnimi globinami« obloženo, »moderno« metaforo v neposredni, čisti, nepopačeni tukajšnji svet. Onkraj baročne metaforične navlake se mu je ta svet odprl nenadejano lep in človeški. Pesnik se sprehaja po njem in ga živi s svojimi očmi, prsti in posluhom, ne da bi pred seboj vozil pozersko in komplicirano samokolnico rokokjskega okrasja s kljuko za fabriciranje že nekoliko dolgočasnega in zamotanega metaforičnega tingl-tangla. Navkljub temu pa je Krambergerjeva pesem moderna — in predvsem sveža, — kakor so doslej poudarili že različni recenzenti.

Ne da bi skušal degradirati določenega dela slovenske poezije, ki se spričo po svoje izolacionističnih in esteticističnih pojmovanj že nekaj časa vse intenzivneje zateka v krčevito iskane metaforične konstrukcije, je precej na dlani, da je spričo navala in visoke mode te robe že celo med tkim. oficialnimi kritiki otopel občutek za pravo poezijo. To misel mi potrjuje odnos oziroma sprejem, kakršnega je doživela Cundričeva poezija. Prav Cundričeve pesmi so namreč precej nazoren dokaz, kako more sicer visoko kultivirana, a z nikakršnim nazorom ali globljim čustvenim svetom — da ne govorimo o kompleksnem, pristnem doživetju — opremljena metafora nadeti priložnostno in ustvarjalno neresno zapisanim verzom zunanji blesek »prave« poezije. »Pesem« se spremeni v bolj ali manj dolgo zbirko posamično ponavadi zelo efektnih metafor, ki lahko »odkri-vajo«, če že to kdo hoče, tudi različne »razsežnosti« in »simbolne globine«, ki pa jih v celoto ne družijo nič, razen radosti kovanja oziroma veselje nad nenadejanimi dosežki. (Cundrič objavlja zadnji čas aforizme, kar se mi zdi v tem smislu značilno.) — Visoka pesem se spremeni v intelektualno igrakanje, intelektualno eksperimentiranje, ki ima to »dobro« lastnost, da ima videz prave poezije. Človeka

pa ne razkriva. Niti deformiranega ne, čeprav ga skuša sem in tja sestaviti. Tipičen rokoko: bogastvo zunanjih oblik, zvončkljanje z vseh strani, po potrebi ropotanje, blišč in lesk, veliko srebra in zlata, formalizem dognan do kraja, človeka pa med vso to ropotijo težko odkrijemo — ker ga pogosto enostavno ni. — Uveljavlja se prepričanje, da prave poezije ni brez komplicirane, za vsako ceno »sveže« in na vse kripelje originalne metafore. To prepričanje je bolj ali manj značilno za glavnino ali vsaj za večino modnih poetičnih prizadevanj (ki jih ni malo in ki ne živijo brez oficialnih priznanj) — in celo za po božji volji bolj blagoslovljeno petje v sodobni slovenski poeziji. Zalibog približuje poezijo vse bolj tistim sumljivim področjem, kjer sta si tkim. visoka poezija in šarlatanstvo najbolj blizu.

In vendar se najboljša sodobna slovenska poezija ustavlja mnogo pred tem. Strniša z vsem svojim opusom (in še posebej v zadnjem objavljenem ciklu Inferno), Zajc v nekaterih svojih pesmih, celo Snój v nazadnje objavljenem Barju in še nekateri drugi dokazujejo, da je čista poezija najboljša — ali pa vsaj enakovredno — dostopna preprosti, neiskani, doživetju organsko izluščeni besedi in da lahko ta beseda v svojih najbolj skromnih, že opisnih oblikah izvrti tudi najgloblje simbolne giobine (Inferno).

Prav to pa je dokazala tudi zbirka Marijana Krambergerja (Pesmi 1961, 70, Obzorja Maribor, 1962).

— Kramberger se poredko spušča v giobine obstoja tako intenzivno, kakor Strniševe ali Zajčeve pesmi, vsaj zavestno ali namensko (kolikor je ta izraz v takšni zvezi upravičeno uporabljati) ne — in vendar se obstoj pesnikovega bivanja, življenja, nenehno lušči, od pesmi do pesmi, v nenehnem navzkrižju med možatostjo skeptičnega intelekta in radoživim, otroško neugnanim veseljem do življenja. Oslobojena kompleksov in življenjskih pohab, ki strašijo kot žalostna vojna dediščina po poeziji za spoznanje starejših vrstnikov, niha pesnikova življenjska resnica v tem

navzkrižju in se bori za svojo vero v lepoto življenja. To, združeno z »iskateljstvom« smisla človeka, daje zbirki osnovni ton.

...pa vendar: nekaj mora biti.

Nekoč, nekje. Raziskati je treba.

Navezadnje, če natančno premislimo:

naša zemlja — naša zemlja je zvezda.

(Raziskovalci)

— Prva vizija človeka, ki jo odkrijemo za psom v Nerazsvetljenem parku tik pod cityjem, se nam po svoji pesmistični filozofski podstatí zazdi hitro znana. V novi (rahlo stereotipni) iniačni ključni problem eksistencialističnih filozofij vseh kril in odtenkov: problem »samoodtujitve«, vprašanje alienacije; človek kot žrtev sistema, razčlovečenje, »polaščenost«, komformizem, kakor pač hočete. Človek se nenehno podreja sistemu, v katerega je eksistencialno ujet, in ob tem vedno znova zatajuje samega sebe. Revoltira se, a samo zasebno, v resnici se prilagaja dogovoru ali celo ukazu, kakor pes. Vse, kar mu preostane, je samousmiljenje, toda to je za upor pre malo.

Pri tem pa Kramberger ne ostane. Razkošje bivanja, veselje nad obstojem odrine klasično alienacijsko dilemo kot izrazito in že nekoliko stereotipno intelektualistično konstrukcijo v kot, nadene ji celo barvo neprepričljivosti. »Množica, temna množica«, poosebljenje pravadnega gona po neomejenem, nezajezenem, z asketsko razumsko kontrolo neobremenjenem obstoju, vkoraka v življenje in s tem v poezijo. »Divji, slepi val nasilja« se vedno znova in vedno bolj razkriva pesniku kot iniačna pristnega, nepotvorjenega življenja. To spoznanje se potem v različnih stopnjah prebija skozi včasih čudno urejene cikle do zadnje pesmi Konec, ki z zlahtno, najpreprostejšo patetiko jasno napove tudi osnovno spoznanje in preprosto dejstvo — »tu si za vselej, na dnu tega praznika (življenja), kamorkoli odideš.«

Bili pa bi temeljito enostranski, če bi takšno idejno črto potegnili naravnost, brez dopolnitve. Iz tega bi prehitro nastala shema, ki je poeziji in življenju tuja. — Če smo prej označili sistem ureditve zbirke za »čuden«, naj ga popravimo prav s tem v zvezi v »nenavaden«. Zbirka ni urejena po izrazitih motivnih območjih (nekaj že: precej zanič erotični cikel Maj, deloma Večer in Tujec), kolikor z nekakšnim podtalnim namenom, da bi s temeljitimi razpoloženjskimi preskoki ustvarila dojem globokega lomljenja, krčevitih nihanj v pesniški iskateljski osebnosti. Dve pesmi pred zadnjim Koncem odkrijemo še Otok

cipres, ki je mračen, samotnen pogovor s samim seboj — pred večnim, visokim, neprehodnim zidom skrivnostnega smisla obstoju, »na koncu vsevednosti« in v zadnji bližini absurda. — Toda pesem je obdana z dvema prav nič mračnima, umirjenima impresijama, začetek (Ta dež cikla (Jezero) pa je spet veder in svetel.

Takšno nihanje daje spočetka občutek neharmoničnosti, neurejenosti in občutek se niti kasneje ne izgubi popolnoma. Za spoznanje pridobi tudi ob precejšnjem številu pesmi, ki so le veselo igrakanje z verzi in domislicami ter le s težavo gredo v zbirko (erotika, Promenada v snegu, Zgodba o prijatelju ipd.) Kasneje pa se nam iz takšne disharmonije in neenotnosti nekako vendarle izmota tudi sam namenski smisel takšne ureditve. Žal je, kot že rečeno, zbirka kvalitativno toliko neenotna, da onemogoča kakšen višji tovrstni dosežek.

Princip ureditve sam na sebi (hoten ali nehoten) pa je seveda pogojen z osnovno nemirno iskateljsko fiziognomijo Krambergerjeve poezije. Ta fiziognomija — mislim vsebinsko — najde svoj izraziti odraz tudi v zunanji obliki. S tem v zvezi je kritika doslej poudarjala Krambergerjev temperament (Mejak). V bistvu gre za precej izrazito dramatsko doživljajsko osnovo. Močne dramske prvine dajejo namreč Krambergerjevi poeziji značilen svež, izredno razgiban ton. Ne delujejo heterogeno in to je bistveno; intenzivno in neločljivo se vključujejo v lirsko doživetje, ki se ne pretaka v pasivno impresijo ali refleksijo na tretjo temo, marveč domala redno zaživi v živahnem pogovoru s samim seboj o samem sebi. — Ogovarjanje samega sebe, številni velelniki, domala tričetrinsko prevladovanje dovršnih in ponavljalnih glagolov, ki so dramatično ekspresivnejši, krateg, najpogostejše eliptičen stavek, so zunanje značilnosti takšne »dramatizirane« lirike, ki se tako tudi po svojem zunanjem izrazu vključuje v osnovni, nenehno iščoči ton njegove poezije. — Dialog (ali monolog) zahteva seveda vse bolj živ in živahen (pogovorni) jezik kakor težka, linearna, statična refleksija. Zato vnaša Kramberger pogosto v svoje verze vsemogoč besedni inventar, prav do bližine pouličnega žargona. To — še posebej v nepričakovanem, nenavadnem skladu z vsebino, z notranjo težo pesmi — doprinaša zbirki nov efekt svežine in novosti.

Za zaključek temu kratkemu zapisu naj potemtakem ugotovimo, da je prva Krambergerjeva pesniška zbirka kljub izraziti kvalitativni neenotnosti (ki je toliko bolj evidentna spričo nekaterih resnično doognanih umetnin) in kljub vrsti pesmi, ki v zbirko ne bi smele niti skozi zadnja

vrata, vendarle nov in pogumen korak, mogoče celo odkritje v novo smer; če ne odkritje, pa vsaj simptom. Ta korak bi najlaže označili kot povratek iz artistično meglenih balansiranj k preprosti, naravni, in vendarle krvavo življenjski in novi resnici; k besedi, ki na tem povratku zadobi novo kvaliteto. Manj donečo, manj pridvignjeno, manj pavjo, pa zato toliko bolj živo, resnično, izrazitejšo in — mogoče tudi — lepšo.

Matjaž Kmecl

RAZMIŠLJANJE O SODOBNI POLJSKI SOCIOLOGIJI

Zygmunt Bauman, Wariacje na tematy socjologiczne, Kultura i społeczeństwo, št. 2/1962, str. 47—63

V zadnjih dveh letih smo lahko na Poljskem zasledili zelo živahno razpravo o vsebinskih in metodoloških problemih poljske sociologije. Prehojena pot osmih povojnih let, v katerih se je sociologija intenzivneje razvijala (na univerzo so jo ponovno uvedli leta 1954) že kaže nekatere izrazite poteze, ki so jih obravnavali v številnih diskusijah, pismenih sestavkih, zadržanih akademskih nastopih in v vročih polemikah. Predstavljamo v nekoliko skrajšani obliki razmišljanje znanega poljskega sociologa Zygmunta Baumana o glavnih problemih sodobne poljske sociologije.

Sociologija in socializem

Z. Bauman meni, da se je sociologija v zadnjem času zasidrila kot posebna disciplina ne samo na Poljskem, ampak tudi v ostalih socialističnih deželah. Dokaz za to naj bi bil sestanek sociologov marksistov iz vzhodnoevropskih držav v Pragi leta 1961 in sestanek poljskih ter sovjetskih sociologov v Moskvi istega leta. Družbeno priznanje je dosegla sociologija predvsem zaradi novih spoznanj, da je treba družbene procese v socialističnih deželah čim racionalneje usmerjati, v družbeno in politično življenje pa čim bolj pritegniti ljudske množice. Zato sociologiji ni bilo mesta v času tako imenovanega kulta Stalina. »Ni bilo mesta za znanost o racionalnem vodenju družbenih procesov, za znanstveno družbeno tehniko, dokler se je na družbo gledalo kot na neomejeno prožni predmet samovoljne manipulacije, dokler se je avtorjeve namene imelo za edini kriterij pravilnosti programa, dokler so se ti nameni istovetili

z rezultati družbene dejavnosti. Prav tako ni bilo mesta za posebno znanost, ki se ukvarja z diagnozo družbenih odnosov, z raziskavo objektivnih rezultatov družbenih procesov in z informiranjem o teh rezultatih, dokler je kršitev načel socialistične demokracije zahtevala, da se je skrbno varoval monopol samo enega centra na diagnozo in oceno družbenih procesov. Sistem izvrševanja oblasti, ki se označuje z imenom kult Stalina, je bil nasprotnik sociologije, ker pomeni sociologija sama po sebi zanikanje iracionalizma v upravljanju družbenih procesov in (zanikanje) vizije družbe kot predmeta neovirane manipulacije, pri čemer je hkrati — v svojem diagnostično-informativnem vidiku — pomemben činitelj družbenega življenja.«

Novejši razvoj razmerja med državo in družbo, ki ga simbolizira XXII. kongres KPSZ, se odlikuje ravno po tem, da zahteva natančno ugotovitev izhodišč natančno oceno resničnih družbenih tendenc in realnosti ciljev, h katerim so usmerjene akcije. Logično priznanje takšnega novega racionalizma se je pokazalo zlasti v zelo hitrem razvoju kibernetike, ki ni po Baumanovih besedah, nič drugega kot znanost o vodenju. Sociologija kot družbena tehnika je postala nujna ravno v tej vodstveni, »kibernetični« vlogi. »Inženir-sociolog je poleg inženirja-tehnika nezogiben atribut procesa premišljenega in uspešnega načrtovanja družbenih procesov.«

Novo pojmovanje družbenih odnosov se je izrazilo tudi v zahtevi po večji demokratizaciji družbeno-političnega življenja. Ta zahteva je po eni strani tesno povezana s postulatoma racionalnega vodenja družbe, ker se le v demokratičnih procesih lahko korigirajo morebitni subjektivizmi, po drugi strani pa se je tudi »pomembno sredstvo komunistične vzgoje človeka z vsestransko razvito osebnostjo, ki se identificira s svojo družbo z aktivnim družbenim delovanjem in z zavestjo o družbenem smislu in potrebi takega delovanja. In v tej sferi se podčrtuje vloga sociologije kot ... humanistične vede, vede o poteku in mehanizmu družbenega razvoja, vede o zvezah in medsebojni odvisnosti individualne biografije in družbene zgodovine, vede, ki je nujen pogoj aktivnega in uspešnega delovanja človeka in brez katere ne moremo govoriti o resničnem, praktičnem angažmaju človeka v kolektivni ustvarjalnosti...«. Temu vznesenemu maestosu sledijo v Baumanovem razmišljanju zelo kritične pripombe na račun sodobne poljske sociologije.

Sociologija adaptacije ali sociologija konfliktov?

Z. Bauman navaja mnenja nekaterih meščanskih sociologov o tem, da je cilj socioloških raziskav omogočiti posamezniku in družbenim skupinam, da se prilagodijo družbenemu okolju, v katerem živijo. Tako pravi znani britanski sociolog dela Hare: »Človek, katerega cilji so popolnoma v skladu s cilji, ki jih odobrava njegova skupina, ne bo čutil utesnjenosti. Svoboden bo... Človek se mora počutiti del svoje družbene skupine, tako v njenem ožjem kot v njenem širšem aspektu, če hoče biti svoboden.« Zapadni psihologi izhajajo često iz domneve, da je obnašanje, ki se razlikuje od tistega, ki ga sprejema družbeno okolje, znak nervoze in da je nervoza ravno rezultat neprilagoditve posameznika do družbenega okolja.

Toda zahteva po prilagoditvi, ugotavlja Bauman, je konservativna zahteva. To je pravzaprav filozofija *adaptacije*, če gre za posameznika in filozofija soglasja, če gre za družbeno skupino. V tej filozofiji ni mesta za misel, da utegne biti tudi svet neprilagojen človeku. Posameznikova nesreča izvira iz njega, posameznika. »Biotehniko lahko opredelimo kot vedo o tem, kako se prilagodimo okolju. Vsaka prilagoditev je sreča. Sama sreča je opredeljena negativno: kot odsotnost nesreče.« Toda njega, Baumana, ne bi filozofija adaptacije toliko prizadela, če bi šlo samo za Ameriko. Stvar je ravno v tem, da je treba filozofijo biotehnike oceniti iz perspektive poljske družbe. Čas za to je že skrajen, ker tudi na Poljskem vedno številnejši sociologi in socialni psihologi prevzemajo to filozofijo. Toda ali lahko privrženec socializma zagovarja takšen konservativni nazor? Znano je, da so pravi socialisti največji antikonservativci. Toda ko prevzamejo oblast, se znajdejo v takšni objektivni situaciji, da morajo biti vsaj deloma in v nekem smislu konservativni. Medtem ko prej niso mogli izgubiti ničesar razen svojih okovov, morajo sedaj braniti pridobitve. »Nasproti že izoblikovanemu ogrožju novega družbenega reda so konservativci in ne morejo biti drugačni, če nočejo izdati svojih družbenih idealov.« To so, kot pravi Bauman, makrodružbeni pogoji, ki silijo komuniste, da so konformisti v navedenem smislu. Razen teh makrodružbenih pogojev pa delujejo tudi mikrodružbeni pogoji v smeri konformizma in konservativnosti. Eden izmed temeljnih zahtev socializma je spoštovanje osebnosti sočloveka. Ker komunisti vedo, da bo lahko osebnost zaživela popolnoma šele takrat, ko bodo odpravljene vse objektivne prepreke za njen razvoj,

se zavedajo, da so konflikti nujni vse dotlej, dokler bo kategorija »interes« imela realen pomen. Zato za razdobje relativnega pomanjkanja dobrin nujno priznavajo biotehniko adaptacije in soglasja, ker le-ta olajšuje družbeno sožitje. »Toda celo v dobi, ko priznavajo vrednost biotehnike prilagoditve in soglasja, ji komunisti ne morejo priznati pravice, da nadomesti družbene spremembe.« ... Kajti »za preobrazbo družbe je potreben antikonservativizem. Antikonservativizem pa zahteva nekonformistična stališča in dejanja... Konflikt je pogoj in vir vsakega razvoja, tudi razvoja komunizma. V temelju stalnega izpopolnjevanja socialističnega sveta je lahko samo konflikt, ki izvira iz nekonformizma komunistov. Nekonformizma proti vsem zavestnim poskusom ali nezavestnim tendencam, da se petrificira katerikoli večno nedovršeni fragment našega življenja. Proti ljudski neenakosti. Proti neobčutljivosti birokrata in samovoljnosti dostojanstvenika. Proti ozkim potem predsodkov, ki zavirajo človekov razvoj. Proti nesmiselnemu garanju prezgodaj starajočih se žena. Proti nezaupnemu sumničanju in mržnji do ljudi. Proti samemu sebi — proti vedno znova se porajajoči skušnjavi, da bi to, kar smo izvršili z lastnimi rokami v imenu revolucioniranja sveta, priznali za sam zrevolucionirani svet. Proti konformizmu, ki se izrojuje v konservativni program. Takšnega nekonformizma, ki si poleg tega, da bi prilagodil človekovo ravnanje potrebam sveta, prizadeva, da prilagodi svet človekovim potrebam...«

»Glejte, to je tisto, zaradi česar se poraja nemir, ko opazamo, da v razvojnih tendencah naše sociologije dominira biotehniko adaptacije. Ne da bi zanikali njeno nedvomno družbeno pomembnost in primernost, bi bilo želeli, da bi se z razvojem adaptacijske tehnike družil nič manj hiter in vsestranski razvoj biotehniške konflikta. Napor, ki bi ga vložili v to tehniko, bi utegnil biti priznan celo za *differentia specifica* sociologije, ki je urezana po vzorcu socializma.«

Od sociološke mode k sociološki znanosti

Sociologija na Poljskem je že med obema vojnama uživala takšen sloves, da se je pred drugo svetovno vojno upravičeno govorilo o sociološki modi.

Znamenja mode so se pojavljala tudi v zadnjih osmih letih. Razlog za to je med drugim, po ugotovitvi prof. J. Hochfelda, da spada ta znanstvena panoga med takšne privlačne simbole modernizma kot so

kibernetika, avtomatizacija, matematični stroji idr. Razen tega podčrtuje Bauman še zlasti okolnost, da je sociologija v nekem smislu negirala dogmatizem in so se k njej zatekali vsi tisti, ki so se naveličali večnih resnic, prihajajočih samo iz enega centra. »Statistični admirator sociologije« je odigral na ta način zelo bogato destruktivno vlogo, zelo boren pa je bil delež njegovega konstruktivnega programa.

Vzdušje mode pa le škoduje kvaliteti in dosežkom sociološke znanosti, ker spodbuja nečimrnost, uči lahkih uspehov, zavira samokritiko, omejuje pobude za izpopolnjevanje metodologije. »Zakaj bi se ubadali z velikimi problemi, če kakršnekoli številke, le da se križajo v tabeli, navdušijo kateregakoli urednika? Zakaj bi proučevali zgodovino sociologije in se prebijali skozi debele zvezke dejstev, če za bliskovit uspeh zadostuje, da poznaš štiri aritmetične operacije (morda še poprej vprašaj za nasvet mlajšega brata, ki je pravkar končal šolo in jih še ni poznal)?«

Po Baumanovi oceni pa so se leta 1961 pokazala številna znamenja, ki napovedujejo konec tej modi. Poljska sociologija je v tem letu začela v večji meri prehajati iz sfere gesel v sfero prakse. Kričeča reklama novinarskega sveta je izpolnila svojo vlogo. Prišlo je do večjega števila delovnih stikov med praktiki in sociologi. Medtem ko se je prej predvsem govorilo o tem, kaj je treba sociologom omogočiti, se je sedaj začelo govoriti o tem, kaj lahko sociologi zmorejo. Prišlo je sicer do rahlih razočaranj, vendar pa bodo samo takšna razočaranja lahko privedla do spoznanja dejanskega stanja. »Takrat se bo pokazalo, da v resnici sociologi zmorejo veliko manj, kot jim je pripisoval navdušeni svet, vendar pa to, kar zmorejo, zadostuje da se znatno poveča arzenal tradicionalnih sredstev, ki jih ima na razpolago za akcijo praktični delavec. Pokazalo se bo tudi — to pot bodo to ugotovili sociologi — da je treba za družbeno delovanje nekaj več kot štiri aritmetične operacije in nekaj statističnih obrazcev in da problema, kaj pravzaprav meri anketa, ne moremo prepustiti v rešitev prihodnjim rodovom. Takrat ne bo prostora za modo, bo pa zato dovolj prostora za mirno in solidno izpopolnjevanje sociološke aparature, za razvoj znanosti.«

Obstoje tudi nekatera druga dejstva, ki kažejo na to, da poljski sociologiji eri mode bije zadnja ura. Začelo je izhajati osrednje glasilo poljskih sociologov Sociološke razprave (Studia socjologiczne), ki na reprezentativen način dokazujejo, »kaj

je sociologija in s čim se ukvarjajo ljudje, ki so upravičeni do imena sociolog.« Po prvih številkah lahko sodimo, da to ne bo lahko berilo in da se ob njem ne bo dalo uganjati sociološkega snobizma. Razen tega znana poljska založba PWN (poljska znanstvena založba) pristopa k organizaciji posebne sociološke redakcije, ki bo strokovno kvalificirano in sistematično skrbela za izdajo sociološkega slovstva. Končno imamo še en simptom propadanja mode: v preteklem letu so poljski sociologi začeli zelo kritično gledati na dosežanje sociološke raziskave. »Pojavile so se številne razprave, katerih predmet je bila analiza dejanskega in ne mistificiranega stanja in perspektiv sociološke empirije, med katerimi je treba — na prvem mestu precej dolgega seznama — omeniti članke profesorjev Ossowskega in Hochfelda. Na delovnih sestankih Poljskega sociološkega društva so se razvnele živahne diskusije, ki so premaknile številne probleme sociološke metodologije iz sfere *sacred* v sfero *secular*. Kar pa je najvažnejše — ta metodološki samokriticizem je postal precej splošen pojav: zelo veliko število sociologov začelja bolj budno motriti svoje raziskovalno orodje in analizirati vrednote, ki prej sploh niso bile predmet avtorefleksije in so bile prevzete kratkomalo v verovanje skupaj s prepričanjem, da ima privatni avtomobil prednost pred tramvajem. Tako ozračje je pogubno za modo, je pa zato zelo koristno za razvoj znanosti.«

Iz tega pa bi bilo napačno sklepati, da bo sociologija izgubila svojo dosedanje popularnost. Realne družbene potrebe načrtovalcev-praktikov in ljudskih množic bodo ostale kot trajna spodbuda sociološkega raziskovanja. »Sociologija pa ima dosti resnične vrednosti kot teoretična in uporabna znanost, da ji ni treba graditi svojega družbenega ugleda s takšnimi dvomljivimi sredstvi, kot je sejemaska reklama.«

»Amerikanologija« ali »poljskologija«?

Med nadaljnje značilnosti, ki z njimi Z. Bauman karakterizira sodobno poljsko sociologijo, spada vpliv zapadne, zlasti ameriške sociologije. Poljski sociologi so v zadnjih osmih letih v znatni meri posnemali tako metodološke manire kot vsebinsko problematiko v Združenih državah. »Ameriška sociologija pa je, kot je znano, »amerikanologija«, in poljska sociologija je bila v svojih prvih pooktobrskih letih v glavnem »amerikanologija«. Poljski sociologi so se predvsem trudili informirati široko publiko, da so se naučili brati po

angleško in da so bili na študiju preko oceana. Včasih so še navrgli prgišče informacij o čikaških gangih (skupine kriminalcev) in o problemu adaptacije v državi Wisconsin. Na poljske probleme so gledali izključno skozi očala ameriških socioloških raziskav.

To je bilo deloma razumljivo, ker je bila »amerikanologija« že gotova v priročnikih, medtem ko je bilo treba »poljskologijo« šele ustvariti. Vendar pa tudi na tem področju v zadnjem času opazamo močne premike. Čim bolj so se poljski sociologi poglobljali v poljsko problematiko, tem bolj so začeli opazati, da se poljska problematika razlikuje od ameriške, da »obstoje lastna, specifična vprašanja poljske družbe in socialistične družbe, o katerih se sociologom še sanjalo ni. V preteklem letu smo bili priče številnih razprav (glej npr. dela Sarapate, Markiewicza, Matejka, Doktorja, Kowalewskih), ki so bile neke vrste deklaracije o narodni in družbeni neodvisnosti v sociološkem svetu«.

Seveda, poudarja Bauman, proces tega osvobajanja izpod tujih vplivov ni enostaven. Še danes se v številnih stališčih pozna dediščina zadnjih let. »Prvič, ne manjka ljudi, za katere je ameriška sociologija sinonim za sociologijo sploh. Drugič, še širši je krog tistih, ki so prepričani, da so bile vse sociološke resnice odkrite v razdobju, ki se začneja šteti takrat, ko je na obali Amerike pristala ladja, ki je pripeljala Paula F. Lasarsfelda. Tretjič — še večje je število tistih, ki vestno zbirajo opeko za »poljskološko« zgradbo, a se vendar ne morejo osvoboditi perspektive sveta, ki jo vsiljuje samo ena uvožena raziskovalna metoda. To se izraža v resnih in smešnih posledicah: na družbene probleme se gleda skozi prizmo anket, na družbene procese skozi prizmo izjav ljudi...«

Kljub vsemu pa se vse bolj širi področje, kjer se obravnava pristna poljska problematika (o družbenih preobrazbah v Zahodnih pokrajinah, o družbenih procesih na področjih hitre industrializacije, prve posplošitve o dolgoletnih raziskavah družbene strukture poljske vasi itd.). Poljska sociologija si bo utrla pot v svet le tako, da bo obravnavala poljske probleme, ne pa s potnim listom ameriške sociologije, zaključuje Z. Bauman ta del razmišljanj.

Proti anketomaniji

Cilj vsake znanosti in hkrati znak njene zrelosti je sinteza, ki ugotavlja zakonitosti, ki obvladujejo njen predmet. Cilj sodobne poljske sociologije bi potemtakem

— po Baumanovi ugotovitvi — morala biti sinteza razvojne dinamike poljske družbe. Ta sinteza bi morala sloneti na podatkih, ki so bili zbrani kot reprezentativni in verificirani po pravilih znanstvene metodologije. Prvi pogoj za znanstveno sintezo je tedaj pravilno zbiranje podatkov v empiričnih raziskavah. »Empirija je sedanjost prihodnje sinteze.« Bauman pa vidi ravno v načinu zbiranja podatkov v preteklih letih eno izmed glavnih pomanjkljivosti poljske sociologije. Posebno kritizira stališče, ki misli, da je anketa glavni in skoraj edini instrument sociološke raziskave. »Zlasti vznemirljivo s tega stališča je, da se pri nas oblikuje navada, ki izenačuje raziskavo družbenega procesa s štetjem ustnih izjav udeležencev družbenega procesa... Hoče se, na primer, raziskati brez dvoma pomemben problem izbire poklica. Namesto, da bi izbrali pot, ki je daljša in morda težja, toda zato ustreznejša za raziskavo danega problema, kot je analiza družbene strukture različnih srednjih in visokih šol v primerjavi s strukturo terena, starosti, v kateri zapuščajo šolo otroci različnih družbenih slojev, sorodstvena in prostorna povezanost pripadnikov različnih poklicev itd. — se skrbno beležijo in dajejo v zapleteno statistično obdelavo izjave ljudi o tem, kakšen poklic bi izbrali za hčerko (ki je nimajo), če bi jo imeli in če bi ta izbor (ki ni odvisen samo od njih) bil odvisen samo od njih. Pri tem se pozablja, da te izjave ne informirajo zanesljivo o izbiri poklica, ampak samo o tem, kaj dela anketiranec, ko mu sociolog postavlja vprašanja. Ali odvisnosti med družbenimi odnosi v podjetju in družbenimi stališči delovnega kolektiva. In ponovno: namesto da bi poglobljeno opazovali medčloveške odnose in preštudirali dokumentirano zgodovino podjetja in nato analizirali objektivne pokazatelje stališč delavcev, ki se izražajo v številkah produkcije, racionalizatorskih in novatorskih dosežkih, izpadih pri delu, stanju podrejenosti itd. — iščejo korelacijo (ker je to hitreje in lažje) med izpovedmi, ki smo jih dobili z anketo o odnosih v tovarni, in z na isti način zbranimi izjavami o tem, kaj bi storil Kowalski, če bi Kiatkowski odšel z dela deset minut pred sireno.« Do enakih ugotovitev pridemo, zatrjuje Bauman, če ocenjujemo nekatere raziskave poklicne dejavnosti kmetov. Namesto, da bi zbrali podatke o gnojilu, obdelovalnih strojih, kvaliteti posejanih semen itd., jih sprašujemo, ali so zelo, srednje ali pa sploh niso navezani na svoj poklic. Izjemo naj bi v tem pogledu predstavljalo delo J. Piotrowskega o poklicnem delu žena.

»Očitno obstoje problemi, in to zelo važni problemi, ki jih že po njihovi naravi ne moremo raziskovati drugače kot z anketo. V mislih imam vprašanja, pri katerih nas zanima ravno mnenje ljudi, ne pa vedenje in ravnanje ljudi v njihovem 'naravnem' okolju, saj ga ne določajo samo priznana mišljenja. Raziskovanje mnenja z anketiranjem je sama po sebi umevna stvar — treba je samo paziti, da bodo pogoje eksperimenta, kakršen je anketa, skrbno kontrolirali in v celoti poznali njihov deformirajoči vpliv. Toda problem je v tem, da si številni raziskovalci predstavljajo, da z anketiranjem raziskujejo nekaj več kot samo mnenje — da raziskujejo stvarne družbene procese. Če pa nimajo takšnih iluzij, pa iz teh ali drugih pobud raziskujejo mnenje namesto resničnih, objektivnih postopkov in procesov. Vendar pa je anketiranje primerno za raziskavo samo neznatnega delčka sociološko pomembnih problemov — in ravno v tem dejstvu tiči racionalna vsebina protestov proti anketomaniji. S predstavami, ki jih imajo nekateri, je anketa metoda, ki je najenostavnejša, najlažja, ki zahteva najmanj strokovne priprave, metoda, ki postavlja sociološko raziskavo na raven obrti. Zaradi tega ne stoji danes pred sociologi naloga, da utarejo pot anketi v družbo, nasprotno, lahko govorimo prej o nalogi, da utaremo pot sociološkim problemom skozi goščo anketomanije.«

Prava sinteza, ugotavlja Bauman, je seveda, povezana tudi z nekaterimi drugimi problemi. Važno je, da je treba začeti s parcialnimi sintezami in ne čakati, da bo sinteza sama skočila iz grmade empiričnih podatkov. Za takšno uspešno delno sintezo šteje knjigo R. Turskega, ki je izšla leta 1961 pod naslovom *Dinamika družbenih sprememb na Poljskem*.

Priredil in prevedel A. B.

PROPAD VELIKIH AMERIŠKIH TEDNIKOV

»V prihodnjih letih bodo veliki ameriški tedniki še večji, ampak le redki med njimi bodo preživeli. Revije s skromno naklado ne bodo občutno povečale števila izvodov, prej bodo pustile mesto drugim manjšim revijam. In med žrtvami bo kateri izmed tednikov, ki že zelo dolgo pripadajo ameriškemu običaju in tradiciji. Kateri izmed tistih, ki se trenutno večajo po številu strani ter prodanih izvodov in ki navidez uspevajo.«

S to napovedjo nekega ameriškega izvedenca za probleme razpečevanja in organizacije časopisov se pričena članek o krizi velikih ameriških tednikov, ki ga je objavila italijanska revija *Tempo Presente* (VII-6). Problem je sprožilo povečanje poštne, ki pa je pri vsej stvari bolj stranskega pomena. Glavni vzrok je stalno manjšanje dohodkov ob istočasnem večanju izdatkov. Številke nam povedo, da kupijo Američani skoraj dvesto milijonov tednikov, letno za milijardo in pol dolarjev, vendar pa se je založnikom v zadnjih desetih letih dobiček zmanjšal od štirih odstotkov na manj kot dva. Ogromni organizacijski in tehnični aparati, kot ga ima ženski ilustrirani list *Mc Call's* (skoraj sedem milijonov izvodov), ne prinašajo izdajatelju nobenega dobička, skoraj polovica drugih tednikov pa je zaključila lanskoletno bilanco z deficitom.

Izvedenci navajajo kot vzrok televizijo, ki baje nudi mirnemu Američanu *affluent society* vso potrebno udobnost, resnični vzrok krize pa je v tednikih samih. Še pred dobrim letom, na primer, sta *Life* in *Saturday Evening Post*, glavni ameriški ilustrirani reviji, skrbno pazili, da se ni prikradlo v njune uvodnike nič takega, kar bi lahko kakorkoli vzbudilo polemike: v njih sta podpirali in širili samo velike narodne mite, od Eisenhowera do Carla Sandburga, od Gradme Moseja do *Mother Day*. Držnejši uvodniki so novejši pojav in sicer ena od »velikih novosti«, ki so jih vpeljali po septembru 1961, ko so znaki krize postali očitni. Slavne ameriške revije so bile torej že tako dolgočasne, da jih je težko prenašal celo plašni, disciplinirani in redni »povprečni Američan«.

Istočasno pa je ameriška televizija naredila odločen korak naprej. Prikazuje filme kot *Hiroshima mon amour*, organizira skrajno drzne diskusije o živih vsakodnevnih problemih, obravnava vse: od začasnih delavcev v poljedelstvu do ameriške desnice, itn. Neposredna sugestija ekrana je med najmanj pomembnimi sredstvi, s katerimi si je televizija osvojila ameriško publiko. Razlika med njo in časopisi je predvsem v kvaliteti. Brezobzirnost, dobra organizacija, različna raven kulture, zanimanja, politične napetosti in časnikarske morale so privedli televizijo na drugačna pota, kot se jih držijo veliki ilustrirani tedniki. Ti pa zvrčajo vso krivdo na »postopno in zaskrbljujoče nezanimanje za branje«.

Vsa zgodba pa se ne začne pri bralcih, temveč pri previdnih in nezaupljivih *advertising men*, pri poizvedovalcih slavne

Madison Avenue (generalštaba ameriške reklame), ki morajo vsak trenutek znati presoditi tako imenovani učinek sredstva. Veliki inserenti so izrazili nezaupanje ilustriranim revijam že mnogo prej, kot so lahko bralci pokazali znake nezadovoljstva in dolgočasenja. Reklamni agenti so po skrbnih raziskovanjih prišli do zaključka, da ljudje kupujejo tednike, ker se ne morejo takoj rešiti pritiska ogromnega propagandnega aparata, naročnin, ponudb po znižani ceni (v desetih letih je bila naročnina znižana za dve tretjini), vendar jih listajo z vedno manjšim zanimanjem. Direktorjem in urednikom revij, kot *Life*, *Look* in *Saturday Evening Post*, so prav njihovi največji podporniki zabrusili najbolj nepričakovan očitek: Ste konformisti, ste preveč enaki in dolgočasni; pišete vedno in samo to, kar ljudje pričakujejo, da boste pisali, ne da bi presenetili, ne da bi napadli; in izgubljate morda za vselej, pozornost publike.

Pri vsem tem pa seveda ni važno, kdo je kriv tega stanja: ni še dolgo tega, ko bi bili inserenti umaknili svoje oglase iz časopisa, ki bi se odločno zavzel za pereče politične ali kakršnekoli druge probleme, ker bi tako pisanje lahko žalilo občutljivost dela bralcev. Važno je samo to, da Američani listajo časopise, ne da bi jih brali, kupujejo tednike, ne da bi jih listali in da jih kmalu ne bodo niti kupovali več. In tudi, če bo organizacijski pritisk preprečil padec prodaje, se bo število oglasov stalno manjšalo in mnogi velikani ilustriranega časnikarstva ne bodo zmogli stroškov, ki se bodo večali zaradi podražitve razpečavanja in vedno manjše cene naročnin.

Tudi kdor ni bil na tekočem o tajnih vzrokih, ki že nekaj mesecev povzročajo pogoste menjave v redakcijskih krogih, je lahko presenečen opazil nenadne in navidez nerazumljive spremembe na platnicah, v tehnični ureditvi, v rubrikah, v izboru tém. Septembra lanskega leta je *Saturday Evening Post*, ki dotlej vendar ni zabeležil pada naklade, naznanil radikalno spremembo formule. Veliki ljudski tednik, ki izhaja v približno sedem milijonov izvodih, je v nekaj mesecih izgubil polovico oglasnih strani. Takojšnja ukrepa: preiskava, da bi ugotovili, kaj ni všeč inserentom, in ukaz, da se časopis popolnoma predela glede na the new feelings. Starke v gugalnem stolu z začudenjem opazajo, da uvodnik ni več posvečen problemu odnosa tašča-snaha, ki naj se seveda reši po dobrih pravilih krščanskega sožitja, temveč oportunisti, da se spet začnejo nuklearni poizkusi. In članek ne

obravnavava novih teženj v oblačenju teenagerjev, temveč novo strukturo vlade ali pa tajanje v sovjetski kulturi s citati iz novejših Jevtušenkovihih pesmi. Reakcija bralcev ni znana, naklada pa se je povečala, tako da je *Saturday Evening Post* dosegel *Life*, kar pomeni, da je novost privabila nove bralce, medtem ko je propagandnemu aparatu uspelo obdržati vse stare, kljub njihovem kaj verjetnemu začudenju in zmedenosti.

Vendar pa ta ukrep ni prepričal Madison Avenue, kjer so postavili vprašanje principa: Kako je mogoče misliti, da se lahko napravi časopis, ki bo ugajal inserentom, ko prav inserenti dvomijo, da časopis ugaja bralcem? Odločitev reklamnih agentov, da zamenjajo časopise s televizijo, je, kot kaže, nepreklicna. Veliki tedniki pa še niso obupali in si poskušajo na vse mogoče načine pridobiti izgubljeno zaupanje. Ti poskusi so v glavnem precej klavirni, nezreli, včasih celo smešni. »*Life* — je zapisal eden njegovih bivših urednikov — se že giblje kot slep velikan.«

Primer *Lifa* je najbolj senzacionalen in ilustrativen ob enem. Tej reviji se ni nikoli zgodilo, da bi jo kdo dosegel na njenem vrhu sedmih milijonov izvodov, kot se ji tudi ni nikoli zgodilo, da bi v nekaj mesecih izgubila desetino oglasov. V redakciji *Lifa* ni verjetno nikoli nihče pomislil, da bi imel bralce za svoj naravni trg. Ob prvem znaku negotovosti inserentov se je kolos stresel in zadrl v vsej svoji strukturi. Menjave pri tehnični ureditvi, ukinitve in otvoritev raznih rubrik, od številke do številke vidnejša negotovost v razmerju med tekstom in ilustracijami, med fotografijami in risbami, med masnim in navadnim tiskom, med podnaslovi in članki, vse to je trajalo nekaj mesecev, ob enem pa so uvodniki priporočali bralcu vedno novo formulo najstarejšega ameriškega ilustriranega tednika. Nihanje se še ni končalo, kot se še ni končalo počasno, a vztrajno upadanje oglasov. Edina trdna točka, okoli katere se še vedno vrti podirajoča se struktura velike revije, je totemska vrednost fotografije. S tem, da je izkoristil nekaj posrečenih »strelcev« in delo kakega res pridnega fotografa, je *Lifu* uspelo, da si je na svojih fotografskih reportažah zgradil skoraj legendarni prestiž. V zadnjem času pa se je v boju s televizijo in velikimi mednarodnimi tekmeči pokazala vsa nestanovitnost tega aduta družbe *Time Life Inc.* Fotografije so vedno večje, vedno bolj barvane, vedno bolj »zastonj« in brez smisla. Opaziti je postopno preobrazbo te revije v luksuzen, bogato ilustriran kata-

log, ki ga razpečavajo na račun številnih podjetij. Ne bo dolgo, pravijo, pa bo dosegel popolno anonimnost raznih železničarskih revij ali publikacij, ki jih najdemo na sedežih v letalih. Manjkajo ideje, manjka stik z bralci in manjka poklicna morala, ki bi edini lahko pomagali prekiniti s servilno podrejenostjo reklami (ki sluti šibkost in večja nezaupanje).

Ameriški časnikarski izvedenci se sprašujejo, če bo v vrvežu teh razburjenih in sterilnih sprememb, preden pride do počasnega, vendar neizbežnega propada, prišlo do novega spoštljivega in človeškega stika z bralci. Morda so manjše neilustrirane revije kot *New Republic* in *Saturday*

Review pripravljene prevzeti nasledstvo. Kar pa se tiče *Lifa*, pravi že omenjeni bivši urednik, da so odgovorni za podjetje v glavnem združeni z revijo od 1940., in se sprašuje, če lahko časnikar, potem ko je dvajset let delal, kot je želel Henry Luce, napiše še kaj novega, originalnega in svežega.

Veliki ilustrirani tedniki bodo pobili drug drugega: vedno več izvodov in 'strah' ter slik in barv, vedno več deficita in nezanimanja in dolgočasja, zaključujejo pesimistični ameriški izvedenci. V zgodovini časnikarstva pa bo ostala legenda o velikanih, ki so oslepeli pred resničnostjo.

F. C.

Ogledalo slovenske kulturne ustvarjalnosti

NOVE KNJIGE

Bratko Kreft: Kalvarija za vasjo — Prvi pregledni in komentirani izbor Kreftove socialno poantirane novelistike je pripravila uveljavljajoča se Pomurska založba. Knjiga prinaša tudi dvojce doslej še neznanih povesti, ki dopolnjujeta Kreftovo bilanco predvojnega pripovednega prizadevanja. Uvodni esej o pisatelju in podrobna bibliografija ob zaključku stremita po kar se da uglednem izgledu tega obračuna.

Mira Mihelič: Mladi mesec — Pisateljstvo Mire Miheličeve se je v poslednjih nekaj letih usmerilo v analizo aristokratske sredine, ki jo temeljito pozna, ker iz nje sama izhaja. Ta v literaturi še neizraženi aspekt slovenske družbene polpreteklosti je zanimiva snov, vredna trilogije (Mladi mesec, Hiša večera, April.) Miheličeva je spontano in na spodobni izrazni ravni izpisala svoje doživetje te sredine, vendar ni zbrala dovolj moči, da bi podala njeno družbeno razčlenitev in oceno. Romani — vključno poslednji — ostajajo zavoljo tega bolj psihološke študije posamičnih likov iz aristokratske sredine kot pa njena celovita upodobitev.

Ivan Bratko: Vroči asfalt Evrope — Bratkov pisateljski interes je ves usmerjen v pripoved o doživljanju mladih revolucionarjev v najtežjih letih revolucije. V sklop teh opisov sodi tudi v dobršni meri posminko zastavljeni »Vroči asfalt Evrope«, zbirka novel in črtic, stkanih v nevsiljivo Bratkovovo podobo revolucionarnega časa. Zven revolucionarne romantike je pristen in nevsiljiv, pri čemer je Bratkov napredek v primeri s prejšnjimi deli (npr. Pomladjo v februarju) očiten.

Dr. Marja Boršnik: Študije in fragmenti, Obzorja Maribor, 1962. — Znana slovenska literarnozgodovinska delavka je zbrala v primerno, za naše razmere celo do neke mere razkošno opremljeno knjigo številne eseje in literarnozgodovinske študije, ki ilustrirajo njeno dolgoletno ustvarjalnost. Kjer ostaja dr. Boršnikova zvesta sebi

in osnovi, iz katere izhaja, naletimo lahko na kvalitetne rezultate in številna prodorna opažanja. Žal pa je te svoje poglede za mariborsko izdajo sem in tja redigirala v smislu neke nove metode in jim s tem odvzela precejšnjo mero prvotnega šarma. Pri tem mislimo zlasti na njen kratki Pregled slovenskega slovstva, ki izrazito variira v dveh plasteh. V eno, ko uspe na kratek, jasen, prodoren način okarakterizirati naše literarne ustvarjalce — in v drugo, ko skuša celotni slovenski kulturni razvoj utesnjevati v preveč simetrični, oštevilčeni sistem. Simetrija se pri tem vidno zaje v živi organizem in ga uklene v neživo shemo. — Pregled bi se sicer brez tega lahko uvrstil v najboljše tovrstne dosežke, kolikor jih imamo.

Mile Pavlin: Jurišni bataljon — Med pisci, ki ohranjajo spominu doživetja partizanskih let, se je Mile Pavlin uveljavil predvsem z obširnimi reportažnimi zapisi. Tokrat se je poskusil v črticah, ki se bero kot fragmentarni utrinki, pogrešamo pa v njih trdnješo pripovedno zaokroženost.

Vladimir Kavčič: Tja in nazaj — Kavčič si je zastavil trden koncept in program svojega pisateljskega dela. Pozornost posveča psihološki in družbeni analizi posameznikov, ki se trgajo iz svojih življenjskih in moralnih kriz, vezanih na posamezna obdobja naše sodobnosti. Po romanih iz vojnih dni se je v poslednjem tekstu pomudil ob življenjski drami mladega rodu iz prvih poveljnih let. Poseg v to bolečo tematiko je aktualen, vendar ostaja roman »Tja in nazaj« še zmerom bolj samo poseg, ne sinteza.

Ferdo Godina: Pravljica o logarnici — Sveži in iz pristnega doživetja oblikovani svet Godinove pripovedi o sodniku za prekrške, ki si je šel pomirit živce v Mursko šumo, je neke vrste sodobna varianta vrnitve k pristni naravi in pristnim človeškim odnosom. Topla, mikavna, doživeta, s humorjem prepredena pripoved pomeni Godinovo rast v tej zvrsti pisateljstva.

Dr. Mirko Rupel - Primož Trubar, življenje in delo. Zajetno literarnozgodovinsko delo je izšlo pri Emka v luksuzni opremi in s številnimi fotografijami. — Celo za laika zanimivo branje, napisano v tekočem pripovednem slogu, s kancem božje fantazije, ki pa ne prehaja meje, kakršno diktira domala nepregleden arzenal zbranih podatkov (poglavitna vrednost knjige), — a žalibog sem in tja oslabiljeno z nekaterimi osupljivimi jezikovnimi spodrsljaji. — Dnevniška recenzija je že zastavila osnovno vprašanje: kam uvrstiti novo pridobitev — ali med poljudno čtivo ali med slovenistično znanstveno literaturo, ki jo bo knjiga menda kmalu reprezentirala v ruskem in nemškem prevodu. Dilema je resda za spoznanje kočljiva. Metodološko se knjiga v glavnem ne povzpne do obzorij sodobnih literarno-znanstvenih metod in ostaja prejkoslej na ravni Kidričevega kolikorseda zanesljivega, iznajdljivega in splošno izčrpnega zbirateljstva, okvir poljudnosti pa kljub številnim zasebnim impresijam in epskim domnevam marsikje hudo prekaša, prav z neskončno obsežnim fotografiskim materialom, s katerim razpolaga in ki pogosto v svoji goli in nepomembni obliki doprinese Trubarjevi reformatorski in književniški podobi kaj malo ali celo nič. — Vrednost dela se potemtakem giblje v mejah živahno pisane, zaokroženega in poljudno dostopnega življenjepisa. Če se še enkrat zatečemo k časopisnim recenzijam, se lahko mirne duše strinjamo z ugotovitvijo, da je knjiga po nekaterih svojih fiziognomijskih posebnostih močno blizu pojmu biografskega romana, kakršnih je že nekaj napisal dr. Slodnjak, da pa si vendarle ni usodila prekoračiti nekaj zadnjih ustreznih stopničk. S svojo bogato bibliografijo in nekaterimi zanimivimi najdbami pa predstavlja v vsakem pogledu dosežek (čeprav nekoliko preobširen) dolgotrajnega napora in sistematičnega dela.

Niko Grafenauer, Večer pred praznikom (Tokovi časa, DZS 1962). Ta skrajno subtilna lirika nosi v svojem dnu še vedno globoko razklanost mladega pesniškega rodu. Eden izmed vodilnih tonov Grafenauerjeve intimne, bolj vase zaprte poezije je ton boleče osamljenosti in utrujenosti. Ton, ki v svojih skrajnih legah prestopa v občutje strahu ali popolne nemoči sredi črnega razpadanja. To stanje globoke depresije se pri Grafenauerju zadržuje na ravni neke trpne vdanosti, ki ne zmore pravega upora, temveč zadržano in nekam sklonjeno ihti.

Vendar se tudi pri tem, kot pri nekaterih drugih pesnikih najmlajše generacije, vztrajno pojavlja notranje hotenje po

samoobvladanju in odrešitvi, pojavlja seveda na čisto svoj način. To hotenje nima večjih razsežnosti niti intelektualnih ostrin, temveč se giblje navznoter, v prostore skrajno obzirne, mehke in utišane emocije. Iz svoje razvrnanosti se pesnik rad zateka v »negibni mir«, v mir, ki je »razkošni blagoslov«, v mir pokrajine, dreves in ptic. Ta mu »osuje noč z ramen« in mu »dušo spremeni in v cvet«. Znotraj narave in stvari odkriva svet mehkobe, nežnosti in poezije, svet, ki je on sam. Toda tudi stanje miru in »obličje mrtvih stvari« mu potemni, ni prava rešitev. Naslednji sunek odpora iz ujetosti je odločnejši in sega v drugo smer. V »luč« in »slast« bolj resničnega, bolj prvinkega bivanja, tudi v slast razdajana drugim.

Skratka, perspektiva izhoda iz krize je neutajljiva tudi pri Grafenauerju, čeprav je še močno neizčiščena in abstraktna. Njegov pesniški jezik je poln subtilne in skrajno prizadevne, včasih celo preobložene metaforične posrednosti. Na sebi nosi mnoge znake ekspresionistične in surrealistične tradicije (npr. A. Vodnik, Udovič, Vipotnik, Lorca itd.). Vendar se ponekod preveša v večjo neposrednost in preprostost.

Janko Rogelj: Kruh in srce — Zbirko črtic ameriškega rojaka smemo imenovati novo slovensko književno delo, saj prinaša v izboru doslej neznane kratke tekste, ki jih je pisatelj zapisal v dolgih letih svojega sodelovanja pri slovenskem izseljeniškem tisku.

Branka Jurca: Lizike za vse — Pisateljica se skuša izogniti konvencijam mladinskega pripovedništva s svojim komponiranjem zgodbe in prijateljsko razumevaločim odnosom do otroškega sveta. Knjigo preveša izrazita toplota.

Stane Terčak: Ukradeni otroci — Zanimiv in pretresljiv dokument o enem izmed nacističnih zločinov na naših tleh... Terčak si je prizadeval, da bi bila obdelava zastavljene teme kolikor mogoče popolna. Uspeh ni izostal.

Dragotin Cvetko: Academia Philharmoniorum Labacensis. Avtor je obdelal specifično problematiko glasbenega baroka na Slovenskem, tako kot se je kazal ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja. Prizadevanja v okviru Ljubljanske akademije filharmonikov so namreč bistveno prispevala k razcvetu baročne glasbe pri nas. Kvaliteta te monografije ne izvira samo iz sistematično obdelanega gradiva, ampak je tudi rezultat pozorne primerjave Ljub-

ljanske akademije filharmonikov z njenimi italijanskimi in francoskimi vrstnicami. S tem, da je avtor izčrпно zajel umetnostne in družbene pogoje, v katerih je Akademija nastala, delala in usihala, je ta knjiga ne samo prispevek h komparativni muzikološki literaturi — v slovenškem in mednarodnem merilu, ampak tudi pomembno osvetljuje kulturno podobo baročne Ljubljane. Zato omenjeno delo presega okvir ozke glasbeno-zgodovinske študije.

Slovenski pravopis, 1962, SAZU, delo pravopisne komisije v sestavi: Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Solar, France Tomšič. — Pravopis prinaša nekatere novosti, ki so v glavnem dobro premišljene in sprejemljive, od katerih pa vendarle zadnji čas razvpiata zamenjava končnic za nomina agentis -alec, -ilec v -avec, -ivec nekoliko nasilno in globlje posega v sistem jezika, kakršen se je utrdil z našo književno oziroma, jezikovno tradicijo prejšnjega in tega stoletja. Prvotno najavljene dublete, se pravi obojno možnost pisanja, je novi Slovenski pravopis zavrgel in dosledno predpisal pisavo na -v-, kar je izzvalo množično vsevprekno polemiko oziroma novo črkarsko pravdo. — Podrobneje o tem bomo pisali v eni izmed prihodnjih števil. — Sicer pa premore SP številne nedvomne kvalitete, ki jih ne gre zamočevati, le založba je, kakor vse kaže, želela z njim napraviti konjunkturen posel in mu pretirano navila ceno.

France Černe — Svetozar Ilešič: Uvod v spoznavanje družbe. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani, 1962, 479 strani

Knjigo »Uvod in spoznavanje družbe« sta avtorja napisala po učnem načrtu Zavoda za izobraževanje odraslih LRS v težnji, da podasta kompleksno analizo razvoja družbe z večjim poudarkom na geografsko materialnem okolju družbenega razvoja in analizi družbeno-politične ureditve FLRJ. Knjigo sta razdelila na štiri dele. Drugi del knjige je napisal dr. Ilešič, ostale pa dr. Černe.

V prvem delu »Pojem in oris družbeno-ekonomskega razvoja« je dr. Černe podal osnovne misli o proizvodnji, delitvi in potrošnji, o blagovno denarnih odnosih, zakonitostih družbenega razvoja ter pregled teorij o družbenem razvoju. Poglavlje pa je zaključil s prikazom ekonomske družbenih formacij, kjer se je avtor zadržal predvsem pri ekonomski analizi, manj pozornosti pa je posvetil ostalim stranem družbenega razvoja, kar bo bra-

lec pogrešal predvsem pri kapitalizmu. V drugem delu knjige »Geografski faktorji in družba« je dr. Ilešič pregledno podal misli o prirodnih in družbeno-geografskih faktorjih družbenega razvoja, kar je zaključil s pregledom gospodarstva in družbe v luči geografskih faktorjev, kjer opozarja na nekatera zanimiva vprašanja. Avtor odklanja tako geografski determinizem, kakor geografski nihilizem.

V tretjem delu »Zgodovina delavskega in socialističnega gibanja v svetu in doma« je dr. Černe podal kratek pregled delavskega gibanja, ki ga je zaključil s problematiko razvoja po drugi svetovni vojni. V četrtem delu pa analizira gospodarski in družbeno-politični razvoj FLRJ.

Ob prikazu vsebine lahko ugotovimo, da naslov knjige »Uvod in spoznavanje družbe« odgovarja v glavnem le prvemu delu. Njegovo vsebino pa lahko primerjamo z vsebino v raznih učbenikih sociologije, kjer je ta problematika obširneje in vendar le pregledno obdelana, da bralec mora često poseči po dodatni literaturi. Tudi tretji del knjige bi terjal obširnejšo obravnavo, da bi se širši krog bralcev lahko seznanil s problematiko, ki je v knjigi le nakazana.

RAZSTAVE

V Domu JLA v Ljubljani, v skromno toda z veliko dobre volje urejeni sobi (ki mora nadomeščati podrti Jakopičev paviljon) sta v letošnjem poletju razstavljala slikar Bogdan Meško in kipar Aladar Zahariaš, predstavnika najmlajše generacije ljubljanske likovne akademije. Bogdan Meško (roj. 1936) je pokazal 10 oljnatih slik, ki nakazujejo zelo intimen odnos do značilno izbranih problemov: »Veliki Pan«, »Zemlja in nebo«, »Nostalgija«... Vsekakor daje Meško najboljše, kar lahko daje mladost: iskreno zavzetost in svežino vizije, čeprav se strogo formalno še zgleduje po vzor-nikih in se vključuje v dinamično struk-turalno nefiguralno smer v sodobnem slovenskem slikarstvu.

Kipar Zahariaš je starejši (roj. 1926). Osem plastik v bakreni pločevini pravzaprav bazira na dani realnosti morskih motivov, na školjkah, ribičih, podvodnem svetu. Če Meško posega s svojimi barvnimi kompozicijami v čas in prostor, je Zahariaš uspešno omejen na izsek iz stvarnosti, ki ga je uspel predstaviti s kar izrazito osebnó noto. Ob razstavi je Jakopičev paviljon izdal lepo opremljen katalog.

Svet naivnih v Kostanjevici. V starem dvorcu v sredini mesta Kostanjevica ob Krki (ki se razvija v pomembno likovno propagandno središče) so ob priliki letošnjega kiparskega simpozija »Forma viva« odprli tudi razstavo z naslovom: »Svet naivnih«. To je izbor iz zbirke 250 del naivnih jugoslovanskih slikarjev in kiparjev, ki jih je zbral na svojih popotovanjih »lutajući reporter« zagrebskega Vjesnika u srijedu Gerhard Ledič. Med razstavljenimi deli so slike na steklo hlebinske šole kmetov — slikarjev z Generalićem in Dolencem, ki po svojem bogastvu fantazije in rafiniranosti uporabi slikarskih sredstev prav gotovo prekašajo marsikatero »izobraženega« slikarja. Isto velja za zbirko naivne plastike v lesu, večinoma malih formatov, katere avtorji so ribiči in kmetje iz raznih krajev Jugoslavije. Med njimi izstopa osebnost Petra Smaića, kmeta-kiparja iz okolice Splita, ki dela tudi na letošnjem simpoziju.

Vsekakor je splošno navduševanje za umetnost naivnih v današnjem svetu zanimiv simptom razpoloženja tiste družbene plasti, ki daje ton in ki spremlja dogajanje v likovni umetnosti. V zanimanju za umetnost naivnih bi lahko našli daljno paralelo s klicem »Nazaj k naravi«, ki se je pojavil v 18. stol., čeprav danes vemo, da je vsak povratak k ljudski umetnosti, s katero koketiramo v umetnosti naivnih, seveda nemogoč. Ljudska umetnost je nepreklicno mrtva in zanimanje za umetnost naivnih, otrok in slaboumnih je drugi pol našega odnosa do umetnosti, skrajno nasprotje razumarski abstrakciji, pred katero se rešujemo v kvazi neobremenjeno vizijo naivnega sveta.

GLASBA

Darijan Božič, Uvertura, izvedba 18. junija 1962, v interpretaciji orkestra Slovenske Filharmonije pod vodstvom letošnjega diplomanta akademije za glasbo, dirigenta Marka Muniha.

Gre za prvo izvedbo uverture k Božičevi še neizvajani operi-enodejanki »Spoštovanja vredna vlačuga«. Skladatelj si je izbral za libreto znano dramo francoskega filozofa in pisatelja Jeana Paula Sarrtra »La putain respectueuse«. Uvertura nosi naslov »Introduzione quasi fuga«, kar pa

ni jemati v strogem klasičnem smislu, ker se komponist poslužuje samo fugatne tehnike, ne pa tudi fugatne forme, ki v tem primeru sloni na dramskem dogajanju same opere. Formalno jedro introdukcije tvorijo trije tematični elementi, katerih nosilci so tri glavne operne osebe: Lizzie, Crnec in Fred. Fugatno prepletanje teh treh tem, ki doseže svoj višek v Črnčevi melodiji, nam predstavi operni potek kot neki v sebi zaključen mikrokosmos: uvertura, ki zveni prozorno in intenzivno, je pravzaprav nekakšen dobre štiri minute trajajoč koncentrat te operne enodejanke.

Kljub kratkosti uverture pa razodevajo njene tri glavne teme in njih obdelava vse stilne in tehnične značilnosti, ki jih skladatelj skuša združiti v svojem delu. Fredova tema ima svoje izhodišče v »cool« jazzu, Črnčeva pesem pa očitno spominja na široko razpete melodije »bluesa«. Če k temu dodamo še delno uporabo seriелne tehnike in že zgoraj omenjenega fugata, nam je takoj jasno, za kakšno sintezo stremi komponist. Čeprav na osnovi poslušanja same introdukcije ni možno soditi o tem opernem delu v celoti, je posebno razveseljivo predvsem dvoje: prvič, da uporaba seriелne tehnike nikakor ni ovira dojemljivosti kompozicije, če najde v skladatelju takega interpretu, ki jasno čuti, od kod sežejo poslušalčeve zmožnosti dojemanja kompliciranega zvočnega tkiva, in drugič, da je Božič v splošni nesposobnosti suši na področju domačega opernega ustvarjanja sploh napisal to delo. Zato bi bilo škoda, da bi ostalo neizvedeno.

Alojz Srebotnjak: Serenata per flauto, clarinetto e fagotto. Serenada za flavto, klarinet in fagot je nastala 1961 leta. Junija letos pa smo doživeli prvo izvedbo v Ljubljani, a samo štiri od šestih stavkov. Logična zgradba skladbe nam postane jasna šele, če pogledamo skladbo kot celoto. Melodična in harmonska struktura je strogo dodekafonska. Serija v vseh možnih obratih poteka v horizontalni ali v vertikalni liniji, ali v obeh kombinirano. V vsakem stavku sta dve transpoziciji serije, tako da so v šestih stavkih izčrpane vse zmožnosti. Ritem je ravno tako zakonito urejen. Posamezni stavki so oblikovno različni (na primer ABA, variacije). Dani material Srebotnjak uporablja z mnogo fantazije in tako učinkuje sveže in domiselno. Skladba predstavlja vsekakor nov korak v slovenski moderni glasbi.

Naročnikom in bralcem

Uredništvo nove revije Problemi čuti ob izidu prve številke dolžnost, da zlasti naročnikom in bralcem bivših Mladih potov pojasni naravo sprememb v konceptu urejanja revije in z njimi povezano spremembo naslova.

Glavni obrisi spremenjenega uredniškega koncepta so bili nakazani že v zadnjem letniku Mladih potov. Revija se slejkoprej obrača predvsem k mladi generaciji in sicer v prepričanju, da njen interes ni omejen zgolj na literaturo in literarna vprašanja. Uredništvo bo skušalo z vsebino revije zadovoljiti težnjo te generacije, da bi se bila sposobna orientirati v čim širšem problemskem krogu sodobnega sveta in dogajanj v njem. V ta namen je že okoli zadnjega letnika Mladih potov — za razliko od prejšnjih — strnila širši krog ustvarjalcev, ki se bodisi kot pesniki in pisatelji imajo za del te generacije in skušajo izraziti njene probleme in njena hotenja, ali pa kot znanstveniki, javni delavci in publicisti problemsko obravnavajo vsa tista področja sodobnega življenja, do katerih mlada generacija ne more in ne sme biti indiferentna. V Problemih bo uredništvo ta krog še razširilo. Razumljivo je, da rojstne letnice tu niso najbolj odločilna stvar. Občutek odgovornosti pred mlado generacijo in pred vso javnostjo, pogumno in jasno izražena osebna stališča, zlasti pa tudi volja, obravnavati snov stvarno in dostopno, brez samozadovoljnega intelektualističnega sprenevedanja — to naj bi bile odlike sodelavcev nove revije.

V zvezi z orisanim načrtom je uredniški odbor na pobudo posveta sodelavcev sklenil, naj nove naloge revije izraža tudi naslov. Vsekakor je slabost tega naslova, da ne izraža odnosa nove revije do literarnega mentorstva, zato ga je treba posebej razložiti.

Uredništvo je predvsem mnenja, da literarnega mentorstva revija ne more opravljati mimo splošne kulturne naloge, ki si jo je zadala. Navsezadnje tudi literatura — naj je začetniška ali ne — ne nastaja izven splošnega življenjskega konteksta in ne more rasti, ne da bi se orientirala v času in družbi. Literarno mentorstvo je ena izmed nalog revije.

Uredništvo izkorišča to priložnost, da povabi k sodelovanju vse, ki sodijo, da je začrtani program revije vsaj bolj ali manj v skladu z njihovimi hotenji. Zlasti vabi k sodelovanju mlade ustvarjalce in njihove krožke, saj želi, da bi bila revija tudi njihovo glasilo, kakor želi, da bi bila glasilo in tribuna vse mlade generacije, želi, da bi jo mlada generacija sprejela kot svojo revijo.

Uredništvo Problemov

